SVENSKA FORSKNINGSINSTITUTET I ISTANBUL

Dragomanen

9 / 2005

Dragomanen

Årsskrift utgiven av
Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul
och
Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner

Årg. 9 / 2005

Omslagets framsida: Den turkisk-svenske konstnären Ilhan Komans skulptur "Monstret" är sammansatt av delar från gamla värmeelement. Konstverket ställdes ut första gången i Malmö vårvintern 1962. I en artikel den 1 februari kommenterar tidningen Arbetet *händelsen under rubriken "Konstverk eller bara skrot?". Under de retrospektiva Koman-utställningarna i Istanbul på försommaren 2005 stod samma skulptur i svenska generalkonsulatets trädgård.*

Omslagets baksida: Ilhan Komans träfigur Derviş, *som på ett sluttande plan börjar vingla fram som den* Vandrande gubben. *Förutom fotografierna av "hyperkonen" (ss. 7 och 48), som är hämtade ur Kerstin Koman (red.),* Ilhan Koman, *Åhus 1994, har övriga bilder på Komans arbeten i denna utgåva av Dragomanen ställts till redaktionens förfogande av* The Ilhan Koman Foundation (İlhan Koman Kültür ve Sanat Vakfı; www.koman.org).

Dragomanen

Årg. 9 / 2005

Redaktör och ansvarig utgivare: Birgit N. Schlyter

Redaktionella medarbetare:
Ulla Ehrensvärd, Stefan Hilding,
Mirja Juntunen, Lars Karlsson

Distributions- och beställningsärenden:
Istanbulinstitutets kansli, Skeppargatan 8, 3 tr., 114 52 Stockholm
Tel.: 08-662 75 70. Fax: 08-665 31 33.

Årsskriften *Dragomanen* erhålles vid medlemskap i Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner (200 kr/år; plusgirokonto 997 52-8) eller genom separat beställning (100 kr; Istanbulinstitutets plusgirokonto 290 27-0).

Manus- och publikationsärenden:
Birgit N. Schlyter
Avdelningen för Centralasienstudier, Stockholms universitet
Kräftriket 4, 106 91 Stockholm
Tel.: 08-16 31 19. Fax: 08-15 54 64. E-post: Dragomanen@orient.su.se

Dragomanens hemsida:
http://www.srii.org/dragomanen.htm

ISSN 1402-358X
© Dragomanen och resp. författare
Produktion: Mirja Juntunen
Tryckeri: Alfa Print, Stockholm 2006

Innehåll

Det mångröstade Turkiet 9
REDAKTÖREN

Nordkaukasiernas väg till Turkiet, dåtidens "europeiska union" 15
MICHAEL FREDHOLM

Aleviter och turkisk nationalism 31
TINA HAMRIN-DAHL

Handel och allianser: Sveriges förbindelser med Osmanska riket 1734–1740 49
HENRIK ELIASSON

Eyvind Johnsons utgrävning av Troja 65
BIRGIT MUNKHAMMAR

Ilhan Koman retrospektivt 79
ANNIKA SVAHNSTRÖM

Svenskar vid Gallipoli 1915 87
BJÖRN PALMQVIST

Från Koranen till Ben Hur: Gunnar Jarrings samling av östturkiska handskrifter 93
GUNILLA TÖRNVALL

Debatt

Varför lyckades demokratin i Turkiet? 105
ELISABETH ÖZDALGA

Halvturk, nysvensk eller …?: Om sverigeturkars tvåspråkighet och identitet 111
MEMET AKTÜRK

In memoriam

Gösta Vitestam 1921–2005 117
BENGT KNUTSSON

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul

Institutets organisation 121
Adress och styrelse

Föreningen Svenska Istanbulinstitutets vänner

Adress och styrelse 124

Nya vänner i Istanbul 125
ÅSA LUNDGREN

Rapporter från institutet och dess vänförening 127

Skribenter

MEMET AKTÜRK
Magisterstudent i tvåspråkighet,
Stockholms Universitet
Västra Vägen 33, 169 61 Solna

HENRIK ELIASSON
Fil. mag. i historia
Blåsutvägen 43, 121 36 Johanneshov

MICHAEL FREDHOLM
Säkerhetspolitisk analytiker och lärare
Avdelningen för Centralasienstudier,
Stockholms universitet
Kräftriket 4, 106 91 Stockholm

TINA HAMRIN-DAHL
Fil. dr i religionshistoria
Religionshistoriska institutionen,
Stockholms universitet
Universitetsvägen 10E
106 91 Stockholm

BENGT KNUTSSON
Docent, arabist, f.d. förest. f.
Sv. Forskningsinst. i Istanbul
Södra Västkustvägen 62 A, 237 36 Bjärred

ÅSA LUNDGREN
Fil. dr i statsvetenskap
Statsvetenskapliga institutionen,
Uppsala universitet
Box 514, 751 20 Uppsala

BJÖRN PALMQVIST
Intendent
Värmlands Museum, Stengrundsudden
Box 335, 651 08 Karlstad

BIRGIT MUNKHAMMAR
Fil. mag., litteraturkritiker i Dagens Nyheter
Agatgången 16, 135 49 Tyresö

ANNIKA SVAHNSTRÖM
Konsul vid Svenska Generalkonsulatet i Istanbul
Utrikesdepartementet, 103 39 Stockholm

GUNILLA TÖRNVALL
Konservator, fil. mag. i kulturvård,
fil. kand. i konstvetenskap
Universitetsbiblioteket, Lunds universitet,
Box 3, 221 00 Lund

ELISABETH ÖZDALGA
Professor, sociolog, f.d. förest. f.
Sv. Forskningsinst. i Istanbul
Middle Eastern Technical University,
Ankara, Turkiet

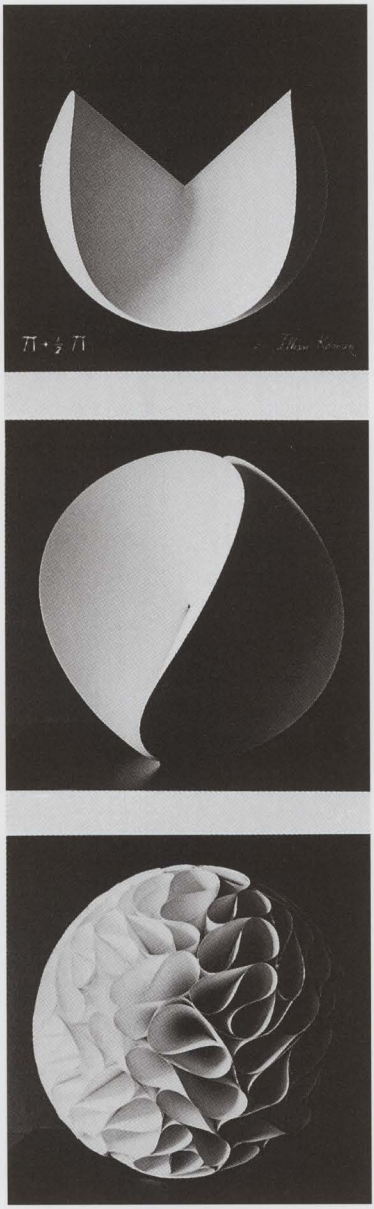

Ilhan Koman
"Hyperkon"

Det mångröstade Turkiet

Den turkiska språkreformen (*dil devrimi*, "språkrevolution") är en av de mest drastiska och mest genomgripande språkreformer som världen hittills skådat. Likt andra samtida reformer gick den i landsfadern Kemal Atatürks anda; avståndet mellan beslut och verkställande skulle vara minsta möjliga, och medborgarna förutsattes foga sig i förändringen utan någon tvekan. Det berättas att Atatürk inför det byte från arabisk till latinsk skrift som det turkiska parlamentet beslutat om den 1 november 1928 förelades alternativen om en gradvis övergång till det nya alfabetet under en period av 5 eller 15 år. Han förkastade båda förslagen och påbjöd att skriftbytet skulle klaras av på 3 månader.

För Atatürk var språkreformen ett led – och ett viktigt sådant – i formandet av nya mentala strukturer och ett nytt sociopolitiskt paradigm för invånarna i den turkiska stat som utropats år 1923 på resterna av det osmanska imperiet. Resultatet av Atatürks samhällsomdaning blev – kan vi konstatera när vi nu sitter med facit i hand – en modern muslimsk och i hög grad västerniserad nationalstat, som idag söker sin plats i den europeiska gemenskapen.[1]

Genom sin geografiska utbredning men också till följd av immigration och folkomflyttning hade Osmanska riket blivit ett alltmer sammansatt multietniskt och mångspråkigt imperium. Den situationen förändrades inte av de kemalistiska reformerna. Turkiet har fortsatt vara ett samhälle med många olika folkslag och kulturer, även om turkietturkiskan i sin roll som landets officiella språk fått en särskilt stark ställning och i stor utsträckning hämmat användningen av andra språk.

---

[1] Följande kommentarer om språksituationen i Turkiet och den turkiska språkreformen baseras på referensartikeln "Turkey", skriven för *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*, vol. 3, som utkommer under 2006.

Över 50 språk talas i dagens Turkiet. Av dessa är en tredjedel turkspråk: vid sidan av turkietturkiska och dess dialekter, azerbaidjanska, turkmeniska, uzbekiska, uiguriska, kazakiska, krim- och kazantatariska m.fl. Därutöver finns en mängd indoeuropeiska språk, som kurdiska, armeniska, grekiska, ryska, romani och ladino (de spanskättade judarnas språk). Arabiska dialekter talas framför allt i sydöstra Turkiet nära gränsen mot Syrien och Irak, och från Kaukasien kommer språk som georgiska, laziska, abchasiska och tjerkessiska.

Många av de människor som av historiska och traditionella skäl skulle räkna något av dessa språk som sitt etniska språk talar idag huvudsakligen turkiska, men alltjämt beräknas 10–15 procent av landets befolkning ha ett annat språk än turkiska som sitt förstaspråk. Kurdiska, det näst största språket efter turkietturkiska, har många talare och en bred användning bland den kurdiska befolkningen.

Ett annat språkligt arv från den osmanska tiden är alla de lånord som blivit en del av turkiskans vokabulär – som en naturlig konsekvens av denna mångspråkighet inom det osmanska rikets gränser men också till följd av de omfattande förbindelser som den osmanska stormakten hade med andra länder och folk.

Det arabisk-persiska inslaget inom områdena för religion, administration, vetenskap och högre bildning var så stort, att det ensamt kom att utgöra målet för den turkiska språkreformen och dess strävan att rensa språket från främmande inflytande. Men element från andra, främst europeiska språk absorberades också in i osmansk turkiska, och många av dessa har blivit kvar i turkietturkiskan. Osmanernas intensiva kontakter med italienska och grekiska parter inom handel och sjöfart har, till exempel, satt sina tydliga spår i turkiskans maritima vokabulär. Utländska, icke-muslimska språkelement är också alltsedan osmansk tid rikligt företrädda i turkisk slang; i en stor slangordbok från 1990-talet innehåller närmare en tredjedel av de ca 5200 ord och fraser som finns uppställda där element från icke-muslimska språk.[2]

Atatürks dilemma på det lingvistiska området var nu inte den språkliga mångfalden. Problemet var snarare att Osmanska riket var ett språkligt segregerat samhälle med stor analfabetism och en avgrundsdjup skillnad

---

[2] Hulki Aktunç, *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*, Istanbul: Yapı ve Kredi Yayınları 1998. Två exempel från ordboken är *moruk*, "gamling/(gamle) far", < armeniska, och *balkon* < franska, som används i standardturkiska för "balkong" och som på samma sätt som i fransk slang fått betydelsen "(kvinno)bröst".

mellan talad turkiska och det osmanskturkiska skriftspråk som användes i officiella och lärda sammanhang. Det senare behärskades bara av en liten del av befolkningen och var så uppblandat med arabiska och persiska språkelement, att det i uppläst form borde ha framstått som ett helt främmande eller åtminstone ett i det närmaste obegripligt språk för den illitterate turken.

En sådan språksituation var inte förenlig med de moderniseringsidéer som hade börjat spridas i det osmanska riket och som Atatürk ville göra till en del av den nya republikens politiska fundament. Ett språk som osmanska, så intimt förknippat med islam och nedärvda maktstrukturer, var inte lämpligt för den sekulariserde välfärdsstat som Atatürk eftersträvade. Samtidigt som skolväsendet byggdes ut, skulle ett nytt turkietturkiskt språk formas utifrån en standard gemensam för hela nationen i såväl tal som skrift.

Idag är Turkiet – likt andra moderna samhällen – ett land med långt över 90-procentig läskunnighet, 8-årig skolplikt och ett för övrigt väl utbyggt utbildningsväsende samt ett standardspråk enhetligt nog att utgöra bas för samhällets alla klasser och nivåer.

Liksom samtidsturkiskan har den turkietturkiska skönlitteraturen haft och har alltjämt en framträdande plats i den radikala och snabba samhällsutveckling som Turkiet genomgått sedan 1923:

> Under resans gång ger författaren ord åt den sociala förvandlingen; han speglar det sociala skeendet – ömsom gillande och legitimerande, ömsom med vånda. Poeterna, novellisterna, sagoberättarna, dramaturgerna m.fl. blir tillsammans med avseende på såväl form som innehåll spridda – ibland ej helt siktbara – vågtoppar på ett skvalpande hav, där stormar kan rasa och där inte bara klippor utan också främmande fartyg kan bryta vågors rytm.[3]

Växtkraften hos dagens turkiska prosa och poesi är imponerande. Författarrösterna, inte minst de kvinnliga, blir allt fler. Deras texter är fulla av utmaningar – mot samhälle och politik, mot traditioner, och mot språket självt.

Två unga turkiska författarinor som nu senast blivit uppmärksammade även internationellt är Aslı Erdoğan och Elif Şafak. De debuterade både 1994 och har sedan publicerat flera romaner, noveller och artikelsamlingar.

---

[3] Se artikeln "På språkets föränderliga hav", i *Dragomanen*, årg. 5 (2001), ss. 162–170, från en forskarkurs i turkisk litteratur vid Istanbulinstitutet, mars–april 2001.

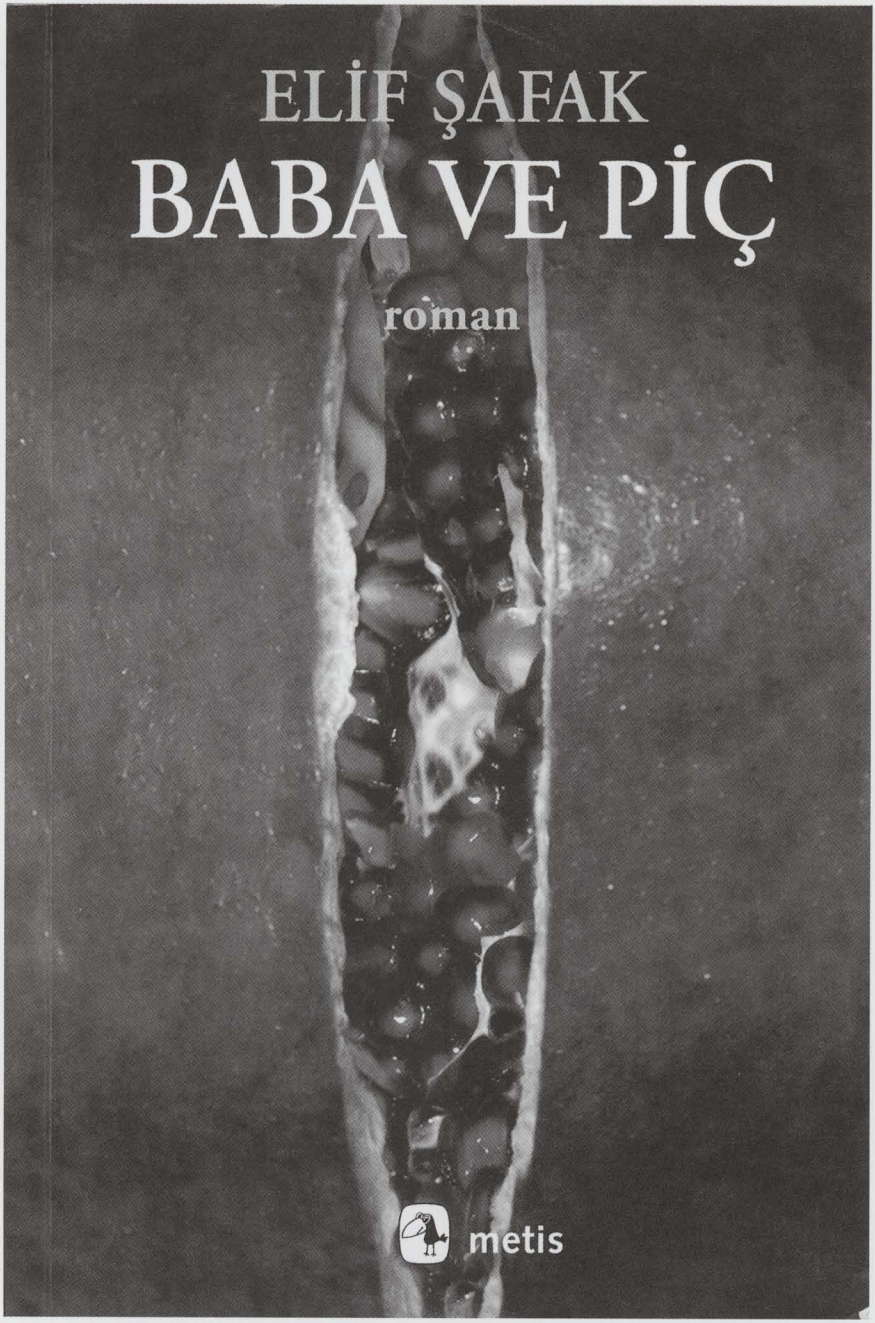
ELİF ŞAFAK
BABA VE PİÇ
roman
metis

Aslı Erdoğan (f. 1967), som av den franska litteraturtidskriften *Lire* rankats som en av de femtio mest intressanta framtida författarna, har tillbringat många år utomlands, både i Europa och Sydamerika. Återkommande teman i hennes författarskap är resande och främlingskap:

> En turkisk kvinna vandrar osedd, planlöst, på Rios gator; gömd i sitt eget jag likt en snäcka som drar sig in i sitt skal; rädd vartenda ögonblick för ett vapen som kan riktas mot hennes huvud; munnen likt sandpapper; stegen darriga; med stora svettpärlor i armhålorna... Hon har inget annat än sina ögon att lita på; hennes horisont begränsas av den egna blicken. Hon försöker dra med sig sitt vissnade väsen mot en framtid som redan upphört att gälla i detta vilda land.
>
> Ständigt hungrig men med avsky för mat. Ständigt sömnlös men rädd för mardrömmar. Ständigt törstig men ovetande om vad hon törstar efter. Hon tänder cigarrett efter cigarrett och kan inte rå för att hennes läppar darrar oupphörligt.[4]

Om Elif Şafak (f. 1972) har den kände turkiske litteraturvetaren och poeten Talat Halman sagt att hon är det bästa som hänt turkisk skönlitteratur sedan Orhan Pamuk. Elif Şafak är en intellektuell europé som oavsett språk (hon skriver ibland först på engelska) tar avstamp i sitt osmansk-turkiska kulturarv:

> De andra i rummet började titta på henne än mer nyfiket. I Zelihas ansikte fanns dock inte ett spår av obehag eller förlägenhet. Naturligtvis tyckte hon inte att denna kollektiva tortyr var något man kunde glädja sig åt, men en inre röst sade henne att hon inte skulle bry sig om de tankar och fördömanden som speglades i de andras blickar. Det skulle ju hur som helst inte spela någon roll i slutändan. På sistone hade hon bestämt sig för att utesluta vissa ord ur sin personliga vokabulär; "skam" kunde gott och väl vara ett av dem. Ändå förmådde hon inte ta mod till sig och säga det som alla i rummet redan hade förstått. Någon make som skulle kunna ge sitt samtycke till abort fanns inte.[5]

I förordet till förra årets utgåva av Dragomanen försökte jag visa hur man med litteraturens hjälp kan få värdefulla inblickar i Turkiets förhållande till modernisering och västernisering och landets allt starkare band med

---

[4] Aslı Erdoğan, *Kırmızı Pelerinli Kent* (Staden i röd mantel), Istanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ss. 85–86, i översättning från turkiska av Memet Aktürk.

[5] Elif Şafak, *Baba ve Piç* (Pappa och oäkting; se bild på föregående sida), Istanbul: Metis Yayınları, s. 20, i översättning från turkiska av Birgit N. Schlyter.

Europa.[6] Tillgängligheten av turkisk litteratur för svensk publik är alltjämt mycket liten och möjligheten att läsa sådan litteratur på svenska än mindre. Orsakerna till detta är dels en brist på bredare kunskaper om modern turkisk litteratur hos svenska förlag, dels en brist på översättare.

Nu ökar intresset för turkisk litteratur i Europa, i länder som Tyskland och Frankrike, och vi får bara hoppas att den trenden också når Sverige. Inför den svenska bokmässan i Göteborg 2006 gör vi ett försök att starta diskussioner kring temat "Turkiska och konsten att översätta". Det temat finns det anledning att återkomma till i nästa utgåva av Dragomanen.

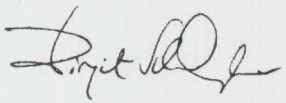

Redaktören

[6] "Turkiets färd mot Europa", i *Dragomanen*, årg. 8 (2004), ss. 9–13.

Nordkaukasiernas väg till Turkiet, dåtidens "europeiska union"

MICHAEL FREDHOLM

I dessa dagar, då EU ständigt förefaller ställa nya krav på Turkiet för att landet till sist ska beviljas medlemskap i unionen, kan det vara på sin plats att påminna om den tid då Turkiet, i form av Osmanska riket, var den superstat till vilken förföljda européer kunde fly när det ryska hotet blev alltför påträngande – den tid då Turkiet visserligen inte var en renodlat europeisk stat eller statsvetenskapligt sett en union men väl ett mångkulturellt imperium med stora landområden i Europa och med en hög grad av religionsfrihet och tolerans för rikets olika etniska och religiösa grupper; den tid då Turkiet var ett land där man kunde få asyl om förutsättningarna var de rätta, vilket för många icke-européer torde vara den viktigaste definitionen av dagens EU.

Om den gängse definitionen av Europas gränser ska följas, var Karl XII inte den ende européen som tog sin tillflykt till Osmanska riket efter att ha besegrats av ryssarna. Även de stora landområdena norr om Kaukasus räknas som bekant till den europeiska kontinenten, och under 1800- och 1900-talen var det många människor från dessa domäner som emigrerade till Osmanska riket för att undkomma den segerrika ryska armén. Bland dessa fanns tjerkesser, tjetjener och daghestanier. Under 1800-talet var flertalet av dem muslimer, men geografiskt sett var de likaledes att betrakta som européer. Islam nådde nordvästra Kaukasien först under 1500- och 1600-talen. Den nya religionen hade tagit god tid på sig att ersätta de olika religiösa system, däribland grekisk-ortodox kristendom, som funnits i regionen sedan åtminstone 1200-talet, och religionsskiftet hade på det stora hela fullbordats årtiondena före utvandringen. Inte heller alla nordkaukasier antog den nya religionen; det finns, till exempel, fortfarande ett gammalt samfund av tjerkessiska men kristna kabarder omkring Mozdok, strax nordväst om Tjetjenien – idag ett viktigt högkvarter för de ryska styrkorna i Nordkaukasien.[1]

De nordkaukasier som tog sin tillflykt till Osmanska riket hamnade inte uteslutande inom gränserna för det moderna Turkiet. Stora grupper av

---

[1] Amjad Jaimoukha, *The Circassians: A Handbook* , New York: Palgrave 2001, s. 23.

nordkaukasiskt ursprung återfinns även i länder som Jordanien, Syrien, Israel och Irak. Andra finns, eller fanns åtminstone till helt nyligen, på Balkanhalvön. Den nordkaukasiska immigrationen upphörde inte heller i och med Osmanska rikets upplösning. Liksom under första världskriget valde många nordkaukasier att lämna sina hemländer även under andra världskriget. Medan vissa reste till Tyskland eller USA, for andra till Turkiet liksom tidigare generationer före dem. Stora folkgrupper av nordkaukasiskt ursprung bor kvar i dagens Turkiet. Den här artikeln handlar om dem som reste dit och hur deras ättlingar lever idag.

Den nordkaukasiska utvandringen

Under andra hälften av 1800-talet hade den ryska krigsmakten stora militära framgångar i Kaukasien. Den ryska expansionen ledde till en serie nordkaukasiska utvandringar under årtiondena efter 1850. Eftersom många muslimer betraktade den osmanske kalifens huvudstad Konstantinopel som centrum för den muslimska världen, var den allmänna uppfattningen att detta var rätta platsen för ansökan om asyl. Tiotusentals nordkaukasier började bege sig till Osmanska riket. Folk lämnade Nordkaukasien i chartrade fartyg, med båt, häst och vagn, och – som under alla riktiga flyktingvågor – till fots. En stor våg anlände mellan 1860 och 1865, först i form av små grupper och sedan genom en massutvandring år 1864, efter ett ryskt ultimatum att antingen bosätta sig nere på slätten eller utvandra till Osmanska riket. En annan våg kom efter det rysk-turkiska kriget 1877–1878. Utvandrarna anlände i två stora grupper, den första gruppen direkt från Nordkaukasien med båt över Svarta havet, varefter man följde landvägen till Syrien genom Kayseri, den andra, bestående av tidigare invandrare, från Rumelien (Osmanska rikets besittningar i Europa), där de ursprungligen hade placerats men nu fann sig på nytt hotade av ryska arméer. Åter andra nordkaukasier lämnade sitt hemland i små grupper fram till och med början av 1900-talet. Exakt hur många som gav sig av från Nordkaukasien är oklart. Man brukar uppskatta antalet till någonstans mellan en halv miljon och kanske så många som två miljoner. Flertalet, kanske en halv miljon, hamnade till slut i vad som idag är Turkiet.[2]

---

[2] Ayhan Kaya, "Political Participation Strategies of the Circassian Diaspora in Turkey", i *Mediterranean Politics* 9:2 (2004), ss. 221–239, på ss. 222f.; Jaimoukha, *Circassians,* 21, ss. 68f., 102. Se även Ayhan Kaya, "Circassian Diaspora in Turkey: Stereotypes, Prejudices and

Den nordkaukasiska folkvandringen var svår. Flertalet flyktingar var undernärda och många led av olika sjukdomar. Ungefär en femtedel av utvandrarna antas ha dött av undernäring eller sjukdom under migrationens gång. De som blev kvar i Nordkaukasien förflyttades likaså, i deras fall till låglandet där de ryska myndigheterna fann det enklare att hålla ordning på dem.[3]

I Anatolien tilldelades nordkaukasierna mark på flera håll, från Samsun vid Svarta havet ned mot dagens gräns till Syrien. Många hamnade även i regionen söder om Marmarasjön och längs de östra delarna av Svartahavskusten. Sedan så många hade anlänt till Anatolien, att det började bli brist på land där, omdirigerades den nordkaukasiska invandringen i allt högre grad till Mellanöstern. De första anlände 1871, och de tilldelades mark i Aleppo och runt om Damaskus. De som kom senare hamnade oftast på Golanhöjderna och kring Amman. Såväl klimat som jordmån där var dock mindre lämpliga för nordkaukasierna, och många bad de osmanska myndigheterna om tillstånd att få återvända till västra Anatolien eller Rumelien. Några fick återvända, men ännu fler kom i deras ställe.[4]

Namnet "tjerkess"

De invandrande folkgrupperna bestod av en rad mycket olika stammar, däribland schapsugher, abzecher, ubycher och kabarder, vilka alla talar någon form av det adyghiska (tjerkessiska) språket adigabze. Andra kaukasiska (oftast nordkaukasiska) folk är abchaser, tjetjener, ingusjer, karatjajer, balkarer och daghestanier (som är ett samlingsnamn på en rad mycket olika folkgrupper), vilka alla talar andra språk. I Turkiet, och för all del även på andra håll utanför Nordkaukasien, kom alla dessa folk ofta att betraktas som tjerkesser.[5]

Namnet tjerkess (turkiska *çerkes)* tolkas fortfarande på det viset i Turkiet, även om tjetjenerna på grund av den uppmärksamhet som alltsedan år 1994 riktats mot krigen i Nordkaukasien har börjat betraktas som en egen etnisk grupp. Egentligen tillhör namnet endast de nordvästra kaukasierna, det vill säga de folkstammar som kallas adygher, abchaser-abaser och ubycher (vars

---

Ethnic Relations", i Nedret Kuran-Burçoğlu & S. G. Miller (eds), *Representations of the Others in the Mediterranean World and Their Impact on the Region*, Istanbul: ISIS Press 2005, ss. 217–240.

[3] Jaimoukha, *Circassians,* ss. 68f.

[4] Kaya, "Political Participation Strategies", s. 224. Se även Kaya, "Circassian Diaspora".

[5] Kaya, "Political Participation Strategies", s. 224. Se även Kaya, "Circassian Diaspora".

språk dog ut 1992, sedan de hade assimilerats med adygherna). För närvarande är det många som endast vill använda namnet tjerkesser om adygherna, vilka i sin tur består av en rad olika stammar som (till skillnad från exempelvis abchaserna och tjetjenerna) talar relativt närstående dialekter av adigabze. Benämningen tjerkess tillämpas enbart av utomstående och utgör inte ett namn i adigabze.[6]

Under den osmanska perioden var de nya bosättarnas byar lätta att känna igen som just tjerkessiska. När den engelska resenären och arabisten Gertrude Bell (1868–1926) reste genom Anatolien åren före första världskriget, hade hon inga problem att identifiera var tjerkesserna bodde. Innan dessa hade anlänt ungefär fyrtio år tidigare, skrev hon i sin dagbok på resa i närheten av Kayseri i juni 1909, fanns där varken byar eller bofast befolkning, endast turkiska nomader.[7]

Slavhandel

Handeln med nordkaukasiska slavar hade en lång tradition i regionen. Alltsedan medeltiden hade unga tjerkesser sålts för utbildning till krigstjänst, men slavhandeln handlade inte bara om behovet av soldater. Unga tjerkessiska kvinnor var också eftertraktade, som tjänarinnor eller till någons harem, och även de hade sålts på slavmarknaderna i Mellanöstern under århundraden. I samband med den påbörjade massutvandringen av nordkaukasier till Osmanska riket intensifierades slavhandeln. Plötsligt fanns enligt dåtida dokument många fler unga pojkar och kvinnor ute på marknaden. Många nordkaukasiska invandrare var tvungna att finansiera sin resa till Osmanska riket genom att sälja sin barn. Andra pantbelånade sina barn genom att ingå avtal med slavhandlare som tillhandahöll respengar. Om lånet sedan inte betalades tillbaka, kunde slavhandlaren behålla barnen som slavar. Totalt räknar man med att cirka 150 000 nordkaukasiska slavar kom till Osmanska riket i samband med den tjerkessiska utvandringen. Med den ökade tillgången föll priset på tjerkessiska slavar.

Från de osmanska myndigheternas sida stod man inför ett svårt dilemma. Slaveriet i sig var sanktionerat av islamisk lag, men inte slavhandel av detta slag. Dessutom försökte många osmanska ämbetsmän hjälpa nykomlingarna på olika sätt, och dokument från den tiden visar att man såg ett behov av

---

[6] Jaimoukha, *Circassians*, s. 11.

[7] Gertrude Bell, *The Diaries* (The Gertrude Bell Archive, http://circassianworld.5u.com/Gertrude_Bell.html).

humanitära insatser för att avhjälpa misären bland de invandrande nordkaukasierna. Osmanska riket förbjöd därför den tjerkessiska slavhandeln (dock inte slaveriet som sådant) 1862 och igen 1871. Kvinnor som sålts som slavar kunde be domstolar och andra myndigheter om hjälp för att återfå sin frihet. Slaveri och slavhandel avskaffades även i Kaukasien, sedan Ryssland erövrat regionen. Trots osmanernas försök att lagstifta mot den tjerkessiska slavhandeln och på olika sätt hjälpa de förslavade, fortsatte handeln att växa i omfattning i den muslimska världen, och det förhållandet kom att kvarstå så länge som den nordkaukasiska utvandringen varade.[8]

Osmansk-turkisk integration

Nordkaukasierna var inte de enda muslimer, som sökte skydd inom Osmanska riket. De föregicks av krimtatarer och nogaitatarer. Efter nordkaukasierna kom även en mängd muslimer från Balkanhalvön och, några årtionden senare, Centralasien.

De nyanlända folkgrupperna var nyttiga för osmanerna såväl militärt som demografiskt. Först och främst kunde man värva lojala soldater bland de nyanlända invandrarna – en vanlig funktion för invandrare världen över såväl tidigare som senare. Sedan kunde de som gavs landområden inom Osmanska riket även tjäna som ett sätt att hålla mer separatistiskt inriktade etniska grupper på mattan. Många av invandrarna placerades därför ut i områden med existerande etnisk oro, som bland kurder, turkmener, druser och araber av olika schatteringar, såväl nationalistiskt sinnade sådana som beduiner och andra nomader, och på Balkanhalvön. Detta synes särskilt ha gällt tjerkesserna som ju hade ett rykte som dugliga soldater. Många nordkaukasier tilldelades bosättningsområden i Rumelien, på platser som Constanta, Varna, Sofia, Pristina, Kosovo och Plevna. Efter osmanernas nederlag i rysk-turkiska kriget 1877–1878 tvingades flertalet tjerkesser där flytta till Anatolien (främst regionen söder om Marmarasjön) och Mellanöstern (främst Golanhöjderna), eftersom fredsfördraget i Berlin 1878 inte tillät Osmanska riket att kolonisera de europeiska delarna av imperiet med inflyttade tjerkesser. Några blev dock kvar. Ett åttiotal familjer i Kosovo av tjerkessiskt ursprung flyttades till republiken Adygeja i Nord-

[8] Seteney Shami, "Prehistories of Globalization: Circassian Identity in Motion", i *Public Culture* 12:1 (2000), ss. 177–204, på ss. 195f.

kaukasien så sent som 1998.[9] Hur dessa lyckades definiera sin etniska identitet, placerade på frontlinjen mellan kristna, ryssvänliga och chauvinistiska serber och muslimska, serbhatande och minst lika chauvinistiska albaner som de var, kan man nog endast spekulera om.

När Osmanska riket föll samman i sviterna efter första världskriget, gick de nordkaukasiska invandrarna, liksom andra folkgrupper inom det stora riket, olika öden till mötes i olika delar av imperiet. När republiken Turkiet utropades 1923, såg ledande kretsar i den unga staten det nödvändigt att verka för att att landets befolkning fick en gemensam, homogen identitet. Man eftersträvade en turkisk nationalstat. Det var på sätt och vis ingen ny tanke, eftersom redan Osmanska riket hade betraktat alla muslimer som tillhörande en och samma nation, den islamiska, och därmed medvetet valt att bortse från deras icke-religiösa, etniska identiteter.

Nordkaukasierna och övriga grupper i republiken fick därför anpassa sig till en politik av assimilering med den nydefinierade och hädanefter rådande turkiska identiteten. Från 1924, då ett enhetligt utbildningssystem påbjöds, var det t.ex. inte längre tillåtet att hålla skolundervisning på tjerkessiska. Flertalet etniska nordkaukasier valde att ta ställning för den nya identiteten i landet, den turkiska. De såg det som fördelaktigare att betona sin turkiska identitet än att eftersträva något som vid den tiden endast äldre generationer trodde på, ett återvändande till Nordkaukasien. Assimilationen underlättades av att flertalet turkar och i synnerhet den politiska och intellektuella eliten i landet på inte helt vetenskapliga grunder betraktade tjerkesserna (och flertalet andra nordkaukasiska folk) som en turkisk stam och därmed som en del av det turkiska arvet.[10]

Det var dessutom svårt för ättlingarna till nordkaukasier i Turkiet att bibehålla kontakterna med det gamla hemlandet i Nordkaukasien. Det senare tillhörde nu Sovjetunionen, och i det kalla krig som kom att dominera det internationella klimatet under större delen av 1900-talet kunde endast minimala kontakter bibehållas mellan nordkaukasierna och deras kusiner i Turkiet och Mellanöstern. Ättlingarna till nordkaukasier i Turkiet kom att lägga den officiella antisovjetiska retoriken till den motståndsvilja mot äldre tiders rysk aggression som redan fanns i deras kollektiva medvetande.[11]

---

[9] Kaya, "Political Participation Strategies", s. 223. Se även Kaya, "Circassian Diaspora"; Jaimoukha, *Circassians*, s. 116.

[10] Kaya, "Political Participation Strategies", ss. 228f., 233f. Se även Kaya, "Circassian Diaspora".

[11] Kaya, "Political Participation Strategies", ss. 229f.

Etnisk identitet

Det finns inga officiella siffror på hur många etniska nordkaukasier som finns i dagens Turkiet, och med tanke på de stora svårigheterna med att definiera etnicitet skulle det nog inte vara möjligt att få fram sådana ens med stora ansträngningar. Är etnicitet en fråga om gener, språk eller något annat? Kan man ha flera olika etniciteter, och vilken ska då räknas som viktigast?

Forskarna brukar dock räkna med att mellan två och två och en halv miljoner turkar är av nordkaukasiskt ursprung. Vissa etniska aktivister talar om så många som fem till sju miljoner, vilket verkar mindre sannolikt. Enligt vissa beräkningar finns idag mer än niohundra etniskt tjerkessiska byar i Turkiet, tillika med stora folkgrupper av nordkaukasiskt ursprung i större städer som Istanbul, Ankara och Samsun.

I de tjerkessiska byarna uppges många nordkaukasiska sedvänjor leva kvar, och till och med byarna själva sägs av vissa besökare se annorlunda ut än de byar som bebos av etniska turkar.[12] Språkligt sett är antalet tjerkesser om möjligt ännu svårare att beräkna. Enligt folkräkningen 1965 var det mer än 58 000 personer som betecknade tjerkessiska som sitt modersmål och ytterligare 55 000 som hade det som andraspråk. Vissa forskare menar, att dessa siffror inte motsvarade verkligheten, eftersom exempelvis många som gift sig med etniska turkar skulle ha valt att i stället ange turkiska som sitt modersmål. Även här är det svårigheten att definiera etnisk identitet som omöjliggör exakthet i siffrorna.[13]

I regionen söder om Marmarasjön har även en utpräglat abchasisk identitet kommit att bevaras. En anledning därtill är att dessa ättlingar till abchasiska invandrare kom att ställas emot den republikanska sidan när republiken Turkiet bildades. Även religiöst sett lär de vara mer homogena än många andra folkgrupper av nordkaukasiskt ursprung i Turkiet. Detta gäller även i jämförelse med ättlingar till abchaser i städer som Samsun och Kayseri, vilka i stället har kommit att definiera sig som tjerkesser, det vill säga antagit den mer generella nordkaukasiska identiteten.[14]

Som jämförelse kan nämnas att man brukar räkna med ungefär 60 000 ättlingar till nordkaukasier i Jordanien (främst schapsugher, tjetjener och karbarder), 40 000 i Syrien (främst abzecher, karbaderoch abchaser), och

---

[12] Ibid., s. 224. Se även Kaya, "Circassian Diaspora".
[13] Jaimoukha, *Circassians*, s. 103.
[14] Kaya, "Circassian Diaspora", n. 9.

En tjerkess till häst. Omslagsbild till boken Çerkes Tarihi (Tjerkessisk historia), *Istanbul: tümzamanlaryayıncılık 1994.*

3000 i Israel (främst schapsugher och abchaser). Dessa grupper gick olika öden till mötes. I Jordanien fick många en privilegierad ställning, eftersom de betraktades som lojala mot kungafamiljen. I Syrien prioriterades den arabiska etniciteten av Baath-partiet. I Israel synes den nordkaukasiska identiteten ha betraktats som oproblematisk, och det finns grundskolor med undervisning i adigabze.[15]

Turkiska etnologer har beskrivit flera vanliga fördomar mellan ättlingarna till nordkaukasier och den majoritet av Turkiets befolkning som officiellt består av etniska turkar. Exempelvis lär många traditionella turkar anse att tjerkesserna, till följd av sina nordkaukasiska traditioner som tillåter mer jämlika relationer mellan könen än vad som varit normalt i den muslimska världen, skulle vara mer syndfulla och omoraliska än andra. Många tjerkesser beskrivs även som tjuvaktiga – en åsikt sannolikt uppkommen som ett resultat av motsättningar mellan folkgrupperna, när de första nordkaukasierna tilldelades mark i områden bebodda av redan etablerade grupper.

Tjerkesserna å sin sida lär ofta dra alla utomstående över en kam och referera till dem, oavsett om de är turkar, turkmener, kurder eller något annat, som *tlepagh*, vilket uppges betyda någonting i stil med "dvärgar" eller åtminstone någon som är kortväxt och fet. Som om detta inte vore nog, lär det även finnas ett antal vanliga fördomar bland de nordkaukasiska ättlingarna själva. Sålunda beskrivs ubycherna (vilka som nämnts inte längre finns kvar som identifierbar språkgrupp) som vältaliga och bildade, medan abzecherna sägs vara mest ämnade för tiggeri och religion. Schapsugherna svär mer ohejdat än andra, eftersom de skulle vara minst bildade och dessutom ursprungligen ett bergsfolk, medan abchaserna sägs vara mer religiöst toleranta än andra. Kabarderna, å sin sida, påstås av de andra nordkaukasiska ättlingarna vara mer konservativa och traditionella än andra. Alla dessa stereotyper torde kunna härledas till den tid då deras förfäder bodde i Nordkaukasien.[16]

---

[15] Kaya, "Political Participation Strategies", s. 224. Se även Kaya, "Circassian Diaspora"; Jaimoukha, *Circassians*, ss. 106–116.

[16] Kaya, "Circassian Diaspora".

Nutida kontakter med Nordkaukasien

Ättlingarna till de nordkaukasiska invandrarna har under senare årtionden i allt högre grad kommit att lämna sina byar i Anatolien. Stora turkiska städer som Ankara och Istanbul har lockat många, medan bristen på arbetstillfällen fick andra att flytta vidare, tillsammans med övriga turkiska utvandrare, till länder som Tyskland, Holland och USA (i synnerhet New Jersey och Kalifornien).

Andra ättlingar till nordkaukasiska invandrare valde i stället, efter Sovjetunionens upplösning, att flytta tillbaka till förfädernas landområden. Ett par hundra familjer av tjerkessiskt ursprung, flertalet från Turkiet och Syrien men även några från Jordanien och USA, flyttade under 1990-talet till Nordkaukasien, där de bosatte sig i städer som Naltjik i republiken Kabardino-Balkarien och Majkop i republiken Adygeja, två av många nominellt självständiga republiker som ingår i Ryska federationen.

Många andra av tjerkessiskt eller annat nordkaukasiskt ursprung har också "återvänt" till Nordkaukasien, om än inte lika definitivt; några väljer att studera vid ryska universitet där, medan andra startar någon form av affärsverksamhet eller köper en andra bostad. Dessa turkiska tjerkesser refererar till sig själva som *dönüşçü* (turkiska för "återvändare"). Flera tjerkessiska sammanslutningar i Turkiet har förespråkat behovet att rädda den tjerkessiska kulturen. Detta, menar man, kan endast göras genom att "återvända" till Nordkaukasien och bygga upp en nation där.[17]

Många av dem som idag etniskt betecknar sig som tjerkesser i Turkiet gör det på grundval av ärvda minnesbilder och en utopisk myt om hur livet var, eller åtminstone borde ha varit, i det ursprungliga hemlandet norr om Kaukasus. Det finns för närvarande flera bokförlag i Turkiet som när bilden av den tjerkessiska identiteten genom att ge ut böcker om allt från tjerkessisk mytologi till historien om nordkaukasiernas flykt till Osmanska riket, deras mottagande där och deras roll i Turkiets många krig. Det finns bland de turkiska tjerkesserna en bild av att deras förfäder alltid ämnade resa hem till Nordkaukasien när läget förbättrats där, och många av dem som idag betonar sin tjerkessiska identitet säger sig eftersträva just detta. Nordkaukasien upplevs fortfarande vara hemlandet, trots att man kan ha bott i Osmanska riket och det moderna Turkiet i åtskilliga generationer.

---

[17] Shami, "Prehistories of Globalization", ss. 180, 183.

Många säger sig regelbundet lyssna på radiosändningar på tjerkessiska från Nordkaukasien.[18]

Sedan Sovjetunionens upplösning 1991 har förutsättningarna för kontakter radikalt förbättrats. Den 19–21 maj 1991 hölls i Naltjik den första Internationella tjerkessiska kongressen (*International Circassian Congress*, ICC). Som en följd av detta grundades en sammanslutning av såväl tjerkesser i Nordkaukasien som etniska tjerkesser utomlands, benämnd *Duneypso Sherjes Xase* på tjerkessiska men mer känd under sitt engelska namn, *International Circassian Association* (ICA). Sammanslutningen definierar tjerkessar snävare än vad många utomstående gör och verkar därför för adygher och abchaser men inte övriga nordkaukasier. Politiskt sett har ICA krävt att Ryssland avger en formell ursäkt för folkmordet på nordkaukasierna under 1800-talet, häver den blockad av Abchasien som inleddes i samband med självständighetskriget mot Georgien och underlättar för utländska tjerkesser att återvända till Nordkaukasien.[19] Rörelsen har varit något kluven i sin inställning till Ryska federationen; flertalet medlemmar har emellertid inte haft några separatistiska ambitioner. I Turkiet har ICA:s största betydelse varit kulturell. ICA försöker regelbundet arrangera sociala och affärsmässiga kontakter mellan tjerkesserna i Nordkaukasien och deras kusiner utomlands. Sammanslutningen publicerar även en tidskrift. Det finns direktflyg mellan Istanbul och Trabzon i Turkiet och den ryska staden Krasnodar i Nordkaukasien. Det finns även färjeförbindelse mellan Turkiet och Sotji och Suchumi i Kaukasien. Det är just de många och goda kontakterna mellan Turkiet och dagens Nordkaukasien som möjliggör för de turkiska tjerkesserna att upprätthålla sin nordkaukasiska identitet. Det är till och med vanligt för etniska tjerkesser i Turkiet och andra länder att hyra in lärare i tjerkessisk folkdans från Nordkaukasien.[20]

Politisering

Den första etniska sammanslutningen av turkiska medborgare med kaukasiskt ursprung, *Dost Eli Yardımlaşma Derneği* (Hemlandsvännernas biståndssförening), etablerades av azerer redan 1946. Den följdes av flera

---

18 Kaya, "Political Participation Strategies", ss. 225f. Se även Kaya, "Circassian Diaspora".

19 Jaimoukha, *Circassians*, ss. 86ff.

20 Kaya, "Political Participation Strategies", ss. 226f. Se även Kaya, "Circassian Diaspora". En viktig del av rörelsen var den amerikanska *Circassian Benevolent Association* (CBA), med hemsidan www.usacba.org

andra, däribland flera baserade på den tjerkessiska identiteten. Kalla kriget hade just börjat, och många dominerades av antisovjetiska stämningar. År 1964 bildades i Ankara *Kuzey Kafkasya Kültür Derneği* (Nordkaukasiens kulturförening), som kom att verka för tjerkessisk folklore och såg den tjerkessiska identiteten som något annat än den turkiska.

År 1993 grundades *Kafkas Derneği* (Kaukasiska föreningen; även känd som *Kaf-Der*) som en paraplyorganisation för de många tjerkessiska sammanslutningarna i Turkiet. *Kaf-Der* har sitt högkvarter i Ankara och inte mindre än 34 lokalföreningar spridda över Turkiet. Föreningen, som publicerar tidskriften *Nart,* försöker vara ett politiskt organ för ättlingarna till tjerkesser i Turkiet och anses ha en nationalistisk men liberal inställning. Inte ens denna paraplyorganisation kan täcka in alla lokala föreningar. Totalt ett åttiotal sådana lär finnas i Turkiet. De arrangerar kurser i "sitt" nordkaukasiska språk, folkdans och olika kulturella evenemang.

Vid sidan av *Kaf-Der* grundades 1995 två andra stora sammanslutningar: *Kafkas Vakfı* (Kaukasiska stiftelsen) och *Birleşik Kafkasya Derneği* (Föreningen för det enade Kaukasien), som båda var baserade på islam och aktivt verkade för att skapa en islamisk konfederation i Nordkaukasien. Båda kom därför att stödja den tjetjenska självständighetsrörelsen. Så länge Turkiet gav tjetjenerna åtminstone ett moraliskt stöd, tolererades denna verksamhet. I och med att USA initierade kriget mot terrorismen 2001 och Ryssland ställde upp som en god allierad, blev det dock omöjligt för de två turkiska sammanslutningarna att fortsätta verka aktivt för de tjetjenska intressena. De två lär sedan dess ha stått under övervakning av de turkiska myndigheterna.[21]

Mot slutet av 1960-talet och under 1970-talet kan en spricka sägas ha uppstått mellan de två huvudriktningarna inom den tjerkessiska rörelsen i Turkiet. Medan de sammanslutningar som kan betraktas som *dönüşçü* (återvändare) förespråkade att man skulle återvända till Nordkaukasien, menade en annan falang av tjerkessiska sammanslutningar, som kom att kallas *devrimci* (revolutionär), att man skulle förbättra de etniska tjerkessernas rättigheter i Turkiet genom en socialistisk revolution, vars något vaga slutmål var att göra det bättre för alla, däribland även tjerkesserna. "Revolutionärerna" var oftast organisationer på vänsterflygeln som stödde Sovjetunionen. För närvarande är det "återvändarna" som dominerar de

[21] Kaya, "Political Participation Strategies", ss. 234f. Se även Kaya, "Circassian Diaspora". *Kafkas Vakfı* har en hemsida, www.kafkas.org.tr

nordkaukasiska rörelserna i Turkiet. Även flertalet av dessa sammanslutningar lär dock betrakta sig själva som stående till vänster på den politiska skalan.[22]

Militärkuppen i Turkiet 1980 och den nya konstitutionen 1982 ändrade förutsättningarna för de tjerkessiska föreningarna. Konservativa intellektuella bland de turkiska tjerkesserna började att betrakta sig själva som en del av den turkiska och islamiska nationen. Uttrycken "tjerkessiska turkar" och "kaukasiska turkar" började användas. Andra intellektuella försökte i stället verka för de etniska nordkaukasiernas kultur och rättigheter. Intresset för etniska frågor ökade i samband med att de turkiska kurdernas nationella strävanden blev allt tydligare, även om de turkiska nordkaukasierna knappast någonsin försökt utmana majoritetens turkiska etnicitet som den nationella måttstocken.

Intresset för nordkaukasiska frågor ökade från 1989, då Abchasien först krävde jämbördig status med Georgien och sedan lät genomföra den första Konferensen för de kaukasiska folken. Den förra handlingen kom år 1992 att leda till inbördeskrig mellan georgier och abchaser i den nu självständiga republiken Georgien, och det senare markerade början på en politisk utveckling som kom att leda till bildandet av de Kaukasiska bergsfolkens konfederation med krav på upprättandet av en självständig stat för de nordkaukasiska folken.[23]

Under 1990-talet blev det enklare att bilda etniska sammanslutningar i Turkiet. Vissa menar dessutom att intresset för den nordkaukasiska identiteten i Turkiet har vuxit även av andra och kanske viktigare skäl, däribland i första hand den alltsedan 1920-talet officiella, statligt understödda turkiska nationalismen men även den växande, folkliga turkiska nationalismen i Turkiet, som uppstått som en spontan respons till den kurdiska nationalismen och det därav uppkomna terrorhotet. År 2000 grundades en politiskt inriktad, etniskt tjerkessisk rörelse i Istanbul. Känd som Demokratiska tjerkessiska plattformen (*Democratic Circassian Platform*) försöker organisationen verka för de etniska tjerkessernas rättigheter nu och inför ett framtida turkiskt EU-inträde genom att bekämpa assimilering och främja tjerkessisk kultur.[24]

---

[22] Kaya, "Political Participation Strategies", s. 231; Jaimoukha, *Circassians*, s. 104.

[23] Kaya, "Political Participation Strategies", ss. 231f., 234, 236 med n. 6. För utvecklingen i Abchasien, se George Hewitt (ed.), *The Abkhazians: A Handbook*, Richmond, Surrey: Curzon 1999, ss. 132–139.

[24] Demokratiska tjerkessiska plattformen har en hemsida, www.dcp.4t.com, som dock ofta saboteras av fientligt sinnade hackare.

Kriget mellan Abchasien och Georgien 1992–1994 var det första i modern tid då de etniska nordkaukasierna i Turkiet lyckades väcka allmän sympati för den "egna" saken i det gamla hemlandet, det vill säga den abchasiska sidan i kriget. Liknande sympatier väcktes snabbt även under första Tjetjenienkriget 1994–1996. I Turkiet grundades en solidaritetsorganisation med Tjetjenien, *Caucasus Chechen Solidarity Committee*. Den har bland annat propagerat för att Turkiet skulle hjälpa, eller åtminstone tillåta organisationen att hjälpa, dem som kämpade för ett självständigt Tjetjenien. Ett av de argument som fördes fram var att en stor majoritet av den turkiska befolkningen betraktade tjetjenerna som sina släktingar. Det fanns dessutom 1200 tjetjenska flyktingar i Turkiet vilka behövde hjälp, påpekade man.[25] Tjetjenska grupper inom och utom landet har kritiserat Turkiet för det jämförelsevis ljumma stödet under det nu pågående andra kriget i Tjetjenien. Turkiet har givit tillfälliga sexmånadersvisum till de tjetjenska flyktingar som bor i tillfälliga flyktingläger i närheten av Istanbul, men på grund av kriget mot terrorism har man avstått från att stödja den tjetjenska självständighetskampen och inte givit något officiellt stöd till de tjetjenska flyktingarna i landet.[26]

Den turkiska statens attityd till de tjetjenska flyktingarna har dessutom hårdnat på senare tid. I december 2004 genomförde exempelvis polisen räder mot de tjetjenska flyktinglägren och ett antal flyktingar arresterades, enligt uppgift från en tjetjensk kommitté i Turkiet som ett led inför ryske presidenten Vladimir Putins kommande statsbesök några dagar senare.[27] Läget kompliceras av att såväl tjetjenska flyktingar som aktiva separatister vistas i Turkiet. I april 2005 arresterade till exempel den turkiska polisen sex tjetjener i Istanbul vilka samlade in information om hur man tillverkar bomber. De sex erkände detta, men förklarade att de inte gjorde något olagligt i Turkiet. Deras plan var endast att samla in informationen där, för att sedan återvända till Tjetjenien och tillämpa kunskaperna i kriget mot ryssarna.[28]

---

[25] *Turkish Daily News*, 3 juli 2003.

[26] *Chechen Press*, 1 juni 2005 (ej opartisk, http://chechenpress.co.uk). Se även *Columbia Daily Tribune*, 28 december 2003.

[27] *Kavkaz Center*, 3 december 2004 (ej opartisk, www.kavkazcenter.com).; Putin genomförde ett statsbesök i Turkiet den 5–6 december 2004.

[28] *Turkish Daily News*, 20 april 2005. Utvecklingen i Turkiet har haft sina paralleller i flera andra tidigare delar av Osmanska riket, bl.a. Jordanien, där särskilt ättlingarna till tjetjenska invandrare kommit att spela en viktig roll för landets hållning gentemot Ryssland. Se Seteney Shami,

Nordkaukasier i ett EU-anslutet Turkiet

Var finns då de ännu inte assimilerade turkiska nordkaukasiernas framtid, i Turkiet eller Ryska federationen? Det är föga troligt, att majoriteten skulle vilja flytta till det allt oroligare ryska Nordkaukasien. Ett turkiskt EU-inträde skulle däremot kunna ge dem möjlighet, om de så önskar, att arbeta för att förstärka sin nordkaukasiska identitet utan att lämna Turkiet. En unionsstat behöver inte vara en homogen nationalstat. Som EU-medlem skulle Turkiet på nytt, liksom under den osmanska perioden, kunna bli en del av en större helhet. Liksom i Osmanska riket skulle följden, i bästa fall, bli ökad tolerans för olika etniska identiteter.

I dessa tider av ständiga terrorhot och krav på minoriteter att visa lojalitet mot staten vore det inte en dålig utveckling, och Turkiet skulle därvid ha möjlighet att bli ett gott exempel för många andra, mindre stabila länder. På det kommersiella planet skulle de etniska tjerkesserna dessutom kunna bli en viktig länk för att utöka och utveckla handeln mellan Turkiet och södra Ryssland. Tjerkesserna, som ursprungligen flydde det ryska väldet på grund av krig och förtryck, skulle därvid paradoxalt nog kunna bli en stabiliserande faktor i relationerna mellan Turkiet och Ryssland, vilket skulle gynna såväl de två länderna som nordkaukasierna själva.

Abstract

North Caucasians in the Ottoman Empire and Turkey

Due to the Russian conquest of the North Caucasus in the second half of the nineteenth century, large numbers of North Caucasian Muslims fled to the Ottoman Empire. Many died en route from diseases or starvation. Generally known as Circassians regardless of ethnic background, they were used by the Ottomans as soldiers, concubines, and loyal populations to be resettled in turbulent areas such as the Balkans. Even so, the Ottomans were tolerant of ethnic and religious minorities.

When the Ottoman Empire fragmented, most Circassian descendants ended up in the Republic of Turkey, which due to the perceived need to build a modern nation-state came to emphasise the Turkish ethnic identity at the cost of other

---

"Circassian Encounters: The Self as Other and the Production of the Homeland in the North Caucasus", i *Development and Change* 29:4 (1998), ss. 617–646; Murad Batal Chechani, *The Role of the Society of Friends of the Chechen Ingush Republic in the Chechen-Russian War (1994–1996), with Reference to the Eruption of Hostilities in 1999*, Brighton: Institute of Development Studies, University of Sussex 2001; www.ids.ac.uk

ethnic and religious identities. For this reason, widespread assimilation of Circassians to the Turkish ethnicity took place. However, from the 1960s onwards descendants of Circassian immigrants in Turkey have tried to regain their North Caucasian heritage through the formation of ethnic Circassian associations.

From the 1990s onwards, following the dissolution of the Soviet Union, there have been increased opportunities for exchanges between the Circassians born in Turkey and those born in the Russian Federation. However, for certain groups such as the Chechens, recent years have seen less auspicious developments including widespread suspicions of supporting terrorism because of Russia's ongoing war in Chechnya.

A possible Turkish entry into the European Union might facilitate further opportunities for those descendants of Circassians who still wish to maintain a North Caucasian ethnic identity. In addition, these Circassians would become an important link in the commercial and political relations between Turkey and Russia, thus promoting stability and economic development in these countries and for the North Caucasians.

Aleviter och turkisk nationalism

TINA HAMRIN-DAHL

Nationalism var huvudprincipen när Mustafa Kemal omvandlade det multietniska Osmanska riket, som hade haft islam som samhällsfundament, för att i dess ställe skapa en turkisk nationalstat. I början var det territoriell nationalism som gällde; medborgerliga plikter och lojalitet mot staten var av största vikt. Aleviterna i Turkiet stödde Kemals förändringsplaner, som de trodde skulle neutralisera sunniislam och minska sunnimuslimernas politiska inflytande.[1] Men det skulle snart visa sig att kemalismen innebar mycket mer än så. Denna studie vill visa hur aleviterna, i likhet med kurderna, kände sig alltmer alienerade i republiken på grund av den turkifieringsprocess som ingick i Atatürks nationaliseringspolitik. Det handlar om ett komplicerat förlopp, som har fått aleviter att bli alltmer medvetna om sin särskildhet som icke-sunnimuslimer och/eller icke-turkar.

De turkiska aleviternas religiösa identitet

Enligt sunnimuslimer avslutar Koranen uppenbarelsen av Guds vägledning och Muhammed var den siste profeten. Religiösa ledare efter Muhammed skulle vakta det profetiska arvet genom att vara *kalifer* (efterträdare). Dessa hade ansvar för samhällets angelägenheter; kalifen ledde de troende i enlighet med Koranen och profetens föredöme. Genom konsensus valde folket sin kalif bland de män som tillhörde Muhammeds stam Quraish.

De fyra första kaliferna anses ha levt så nära profeten, att deras exempel är efterföljansvärda; tillsammans med Muhammeds handlingar utgör deras dito den normgivande *sunna* (sedvänja), som sunnimuslimer tagit till rättesnöre. Efter den fjärde kalifen Alis död 661 blev kalifatet en dynastisk institution som vaktade *sharia*, den islamiska lagen. Kalifatet, som till slut kom under osmansk överhöghet med sultanen som kalif, avskaffades efter ett turkiskt regeringsbeslut år 1924 .

För de shiitiska muslimerna däremot representerar imamen den högsta religiösa auktoriteten. Även om Muhammed avslutade "profetcykeln" genom att vara den siste profeten, så instiftade han en "initiationscykel" genom att utse en efterträdare, en *imam*. Vederbörande utrustades med

[1] White 2000, s. 46.

förmågan att på ett inspirerat och ofelbart sätt tolka Koranen. En shiitisk ledare anses alltså vara "utvald" och "identifierad". Den förste imamen var Ali. Han var Muhammeds kusin, adoptivson och svärson. Familjebandet gör att shiiterna är övertygade om att Ali ärvde Muhammeds andliga gåvor. Ali var alltså ofelbar, och sönerna Hasan och Husain och senare ättlingar fick ofelbarheten i arv.[2]

Den identitet som utformas av aleviter handlar i stor utsträckning om den egna alevitiska religionen. Liksom de flesta andra religioner i världen är den synkretistisk. Innan turkarna konverterade till islam, existerade i Anatolien en blandning av mazdaism (iransk religion före och under Zarathustra), zoroastrism (efter Zarathustra), buddhism, judendom, nestoriansk kristendom och manikeism, ovanpå gamla religiösa system med inslag av schamanism. På grund av mongolerövringarna försvann manikeismen under 1200- och 1300-talen. Turkisk religon delades upp i en folklig variant som kretsade kring schamanism och polyteism, och en variant med monoteistiska tendenser, där himmelsguden *Tengri/Tangri* dyrkades. De båda riktningarna var skilda åt men ändå sammanflätade. En dualism var dock förhärskande, delvis på grund av inflytande från manikeismen. Från buddhismen kom föreställningar om helvetet som en kosmisk zon under jorden, som var i symmetri med himmelsguden.[3] Elden, som någonstans under historiens gång blev en gudom, ansågs vara schamanens alter ego genom sin hypnotiska, upplyftande och helande förmåga. Lågan var den store "renaren". Alla besudlade ting, eller människor som antogs vara orena, måste antingen passera mellan två eldar, hoppa över lågorna eller gå runt elden. Dessa seder försvann under 1800-talet, men reningsriter med eld är vanliga än i dag bland aleviter. Härden reflekterar familjen och skyddas av många tabun; att släcka elden och sprida ut askan är detsamma som att eliminera den egna gruppen.

Oghuzerna kom till Anatolien före mongolinvasionen. De var turkiska nomader som inte stod i kontakt med bildade klasser eller gick i koranskolor, trots att många av dem hade omvänts till islam. De behöll sina förfäders seder och bruk och hade andliga ledare som var arvingar till forna tiders schamaner.

Stadsbefolkningen hade inte mycket till övers för de svårkontrollerade nomaderna. Många uppror ägde rum, bland andra Baba'i-revolten 1239–

---

[2] Se Nordberg 1988, ss. 24f., 96f., 157f.
[3] Eliade 1964, s. 88.

1240 i Rum. Enligt myten var Haci Bektaş Veli lärjunge till den revolterande ledaren, men mitt under konflikten lämnade han scenen och återvände till Anatolien, i en duvas skepnad. Haci Bektaş begav sig till den plats som nu heter Hacibektaş, nära Kırşehir. Han är enligt aleviterna en manifestation av imamen Ali och grundare av bektaşirörelsen, en sufiorden som ligger aleviterna mycket nära. Allt som oftast upprepas: "Du föds alevit, men du kan bli bektaşimedlem".[4] Ett flertal aleviter tillhör också bektaşi och i alla alevitiska samlingslokaler finns ett porträtt på Haci Bektaş.[5]

Bektaşi, som står alevismen nära, blev tidigt janitsjarernas officiella religion.[6] När emellertid krigarinstitutionen sattes ur spel genom blodigt förtryck, gick bektaşidervischerna under jorden. Mahmut II hade 1826 bestämt sig för att avrätta 70 000 bektaşimedlemmar för att få bort janitsjarerna. När han inte fann tillräckligt många att halshugga, lät han sina mannar hugga av huvudbonader som brukade finnas uppsatta på avlidna bektaşianhängares gravstenar. Mahmut II:s lakejer högg tills de hade fått ihop så många gravprydnar, att 70 000 huvuden kunde räknas samman.[7]

Under 1500-talet användes ofta *kızılbaş* (rödhuvud) som benämning på aleviterna, förmodligen därför att de turkar som hade anslutit sig till shah Ismails arméer mot den osmanska auktoriteten bar röda turbaner, tolvfaldigt vikta för att symbolisera de tolv imamerna. Shah Ismail, som år 1502 gjorde shia till statsreligion i Iran, dyrkas som ett helgon – som en Ali-

---

[4] Jfr Cornell 1997, s. 83: "Man kan endast bli alevit genom födsel och genom seklerna har de strikt gift sig inom gruppen. [...] En ingift som delar trosuppfattningen kan således icke bli alevit utan bekänner sig till bektashi."

[5] Cler & During 1998, s. 13; Birge 1994, ss. 37f. Om de väljer bort ärftligt ledarskap för att mer permanent gå samman med bektaşi, har aleviterna förmodligen större möjligheter att accepteras i den turkiska nationella politiken. Men om de håller fast vid *imamet*, att ledaren är gudomligt upplyst och ren, samt härstammar från Muhammed och Ali, kommer de att betraktas som shiamuslimer och hamna närmare Iran än den turkiska staten, vilket kommer att försämra situationen för aleviterna i Turkiet. Det är alltså av stor vikt inför framtiden om *velayet* eller *imamet* skall gälla för alevitiskt ledarskap. Genom personlig ansträngning kan en individ bli en *veli* eller en perfekt man/kvinna (*insan-ı kamil*) som har direkt kunskap om Gud. I detta sammanhang, med syfte på begreppet *velayet*, är principen om härkomst irrelevant; Çamuroğlu 1997, s. 31.

[6] Janitsjarer (< turk. *Yeni çeri*, "ny trupp") kallades det elitförband som var kärnan i hären under Osmanska riket från 1300-talet till 1826.

[7] Birge 1994, s. 78.

Bektaşi-sufier i albanskt tekke. *Copyright: President and Fellows of Harvard College.*

manifestation – och de dikter han skrev ingår som sångtexter i de alevitiska dansritualerna, *cem*.[8]

Vid en sammandrabbning 1514 mellan iranska och osmanska styrkor lät den osmanske sultanen Selim döda cirka 40 000 *kızılbaş* i sina länder, "då han misstänkte dem för bristande lojalitet på religiösa grunder".[9] Det var uppenbart ett politiskt beslut, eftersom Selim därefter erövrade Egypten, gjorde anspråk på att vara sunnimuslimernas ledare och blev kalif. Han krävde då en brytning med shiiter och aleviter. De senare drog sig tillbaka till sina byar i Anatolien med en avog inställning till statsmakten. De blev ofta förföljda och därför tillämpades *taqiyya* (att låtsas tillhöra den religion som finns runt om för att inte avslöja sin egen tro).

---

[8] White 2000, s. 42. I dag är *kızılbaş* nedsättande och bör inte användas om aleviter. Jfr Bozkurt 1998, s. 85: "Although the Alevi claim that the name Kızılbaş originated in the Islamic religion, there is actually no connection between the name and Islam".

[9] Cornell 1997, s. 83.

Den turkiska nationalstaten

I slutet av 1800-talet fanns en medvetenhet hos osmanska intellektuella om Turkiets "egen" historia. Verk av Süleyman Paşa, Ahmed Midhat och Necib Asım uppvisade ett sådant tänkande. Deras historicism var både genealogisk och ideologisk till sin karaktär. Historikern Midhat spårade osmanernas ursprung till Centralasiens turkstammar och försökte finna kulturella och ideologiska likheter mellan de utpekade förfäderna och osmanerna för att bevisa att turkarna var lika antika som grekerna, judarna och perserna. Till saken hör också territoriella frågor. Den panturkiska tanken skapade en förening mellan de osmanska turkarna och turkfolk i Ryssland och Centralasien. Turkarnas nya hemland Anatolien skulle sammanlänkas med ursprungslandet. Nu gav såväl genealogi som ideologi aktivt stöd åt en myt om ras och härkomst, som gjorde det möjligt för ett återupplivat turkiskt folk att skapa sig en ny nationell identitet, i ett läge då den osmanska statliga bastionen inte längre försvarades.[10]

I 1900-talets början grundades i Osmanska riket en reformrörelse som på engelska gått under namnet *The Committee for Union and Progress* (CUP). Rörelsen försökte utveckla en sorts osmansk patriotism som skulle sträcka sig bortom religiösa och etniska skillnader. En multikonfessionell nationalism hoppades de skulle rädda Osmanska riket från det sönderfall som de nationalistiska upproren på Balkan varslade om. Men i CUP började genast ideologiska motsättningar visa sig mellan reaktionära (som ville bevara en "osmansk" identitet) och samhällsomdanare (som önskade vara explicit turkiska). År 1908 kom CUP till makten. Regeringen strävade direkt efter centralisering och bestämde att det turkiska språket skulle gälla som statsspråk. Osmanerna blev därigenom utmanövrerade.[11] "Turkism became an official party policy in the spring of 1913. It was as if the Turkist stream of the CUP suddenly emerged out of the smoke of war.".[12] År 1913 fick CUP helt kontroll över staten. Efter att ha avrättat Mahmut Şevket Paşa drog ledarna för CUP upp linjerna för Turkiets politik. Detaljerade planer gjordes för varje område: "The first priority for the CUP was to relieve themselves of the non-Muslims within this construct."[13]

Efter Balkankriget 1912–1913 började alltså de turkiska nationalisterna argumentera för en turkisk stat som skulle förena alla turkar. Det tidigare

---

[10] Smith 1999, ss. 76f.
[11] Zürcher 2004, ss. 87–90.
[12] Akçam 2004, s. 139.
[13] Ibid., s. 141.

målet för CUP – att rädda Osmanska riket – ändrades snabbt till någonting annat; det gällde i stället att konstruera en turkisk nationell identitet. Det handlade inte längre om att modernisera det gamla Osmanska riket, utan om att befria Anatolien. Mustafa Kemal började mobilisera stöd för sin idé. Han accepterade exempelvis inte freden i Sèvres, som slöts den 10 augusti 1920 mellan Turkiet och dess motståndare i första världskriget. Fredsfördraget innebar att det osmanska väldet upplöstes. Turkiet blev en nationalstat, inskränkt till Mindre Asien och Konstantinopel med omnejd. Under åren som följde drev Kemal ut de grekiska ockupationsstyrkorna, vilket fick de europeiska stormakterna att ge upp sina krav på territorier. På grund av nationalisterna och deras kamp ersattes fredsavtalet i Sèvres med ett nytt i Lausanne den 24 juli 1923. Därefter kämpade traditionalister och modernister mot varandra. De förstnämnda ville ha ett decentraliserat, multietniskt, sunnimuslimskt Turkiet, med ett parlament och en monarki. Modernisterna under Kemal ville centralisera och sekularisera en republik, för vilket det behövdes en nationell identitet och stark patriotism.[14]

Durkheim versus Bergson

När Turkiet skulle sekulariseras, spelade Durkheims sociologiska teorier stor roll. Samhället har allt som behövs för att väcka känslan av någonting gudomligt inombords, ansåg Ziya Gökalp (1876–1924), som var en hängiven durkheimian. Det gudomliga är därför inte någonting illusoriskt, utan hänför sig till någonting verkligt – nämligen samhället. Religionen är en symbolisk representation för samhället och medborgarnas relation till det. På grund av samhällets makt över medborgarna kan dessa agera på ett sätt som de annars inte skulle kunna. När samhället är enat, blir medborgarna mer säkra och modiga i sina handlingar – ungefär som en troende som har Gud på sin sida. Moraliskt tryck från samhället skapar ett ständigt ihållande stöd för var människas moraliska natur.[15]

Det finns ett tänkande i den gamla turkiska religionen som Ziya Gökalp uppfångade med sina durheimianska teorier: trädet är mäktigt, men skogen är ännu mäktigare. En sten är mer effektiv när den kombineras med andra stenar för att forma ett röse, och stenhögar lagda i farliga passager (eller sådana som anses vara riskabla) bär på heliga hemligheter. Vissa tankar om

---

[14] Kirişci 1998, ss. 233f.
[15] Durkheim 1995, s. 210.

den alevitiska världen, så de flesta av dem anslöt sig till Gökalps idéer och kemalismen omkring 1930. Få förstod då vad den nationalistiska homogeniseringsprocessen skulle leda till.

Om det sociala trycket kan inspirera till heroiska dåd, kan det också inspirera till illdåd – därför är Durkheims uppfattning (liksom Gökalps) problematisk. De båda låter åsikten om att samhället är en moralisk gemenskap leda till slutsatsen att moral är samhällets röst. Vidare försökte såväl Durkheim som Gökalp förklara religionen genom att visa att den innehåller fundamentala sanningar i symbolisk form. För Gökalp var det av stor betydelse vad Durkheim hade hävdat om den roll som en enhetlig moral spelar för att integrera samhället. Därför var vissa religiösa riter i hans ögon inget annat än ett uttryck för integrering: allt skulle smälta samman till en helhet när religionen ersattes med nationalism. Gökalp skrev att det fanns turkar tidigare, men ingen föreställning om en turkisk nation eller ett kollektivt medvetande hos turkarna. Det existerade alltså inte någon turkisk nationalism.[16] En stat som inte byggde på ett kollektivt, delat medvetande skulle enligt Gökalp inte kunna överleva. Ett gemensamt medvetande var för honom idealet för en nation (*milli ülkü*). Den moderna staten uppstod nämligen till följd av den arbetsfördelning som utvecklades i en gemenskap bestående av en enda etnisk grupp.[17]

Parallellt med Gökalps sociologi av positivistiskt slag utvecklades en annan sorts nationalism som satte Anatolien i centrum. Genom exempelvis tidskriften *Dergâh* (1921–1923) förespråkade dessa nationalister ett anatoliskt befrielsekrig. De var förenade mot Gökalp och hävdade att det inte var genom Durkheim och positivism som Anatolien skulle bli fritt, utan genom Henry Bergson och hans idéer om *élan vital*.[18]

När Kemal Atatürk hade fått makten och ville bygga upp landet enligt Gökalps planer, började de Bergson-inspirerade motståndarna skriva på ett mer mystiskt, episkt sätt. Det "anatoliska" stod nu mot den urbana, intellektuella kemalismen: "While the state policy of the new Republic (Kemalism) accepted Anatolia as the homeland, and in theory also accepted

---

16 Gökalp 1959, s. 62; jfr Hamilton 2001, ss. 117ff.

17 Akçam 2004, s. 138.

18 Balım-Harding 2000, s. 1. Varandet är till sin essens en mångfald och minnet samexisterar med de grader av olikhet som finns i denna mängd. Om en virtuell mångfald förverkligas enligt linjer för differentiering som motsvarar de olika graderna, kan människor bli medvetna om en vital kraft inombords (se Bergson 1990). Dessa nationalister hade inte alls samma strävan efter likriktning och enhet som durkheimianen Gökalp och senare Mustafa Kemal.

the potential of the rural population, it aimed to create a new secular culture and a new identity for the Turkish Republic. It accepted positivism and modernism."[19]

Enligt dem som följer Bergson lever inte individen ensam; människor med gemensam tro och uppfattning om livet bildar ett kollektiv. Denna gemenskap, *cemaat*, är ställd mot Gökalps *cemiyet*, samhälle. Det senare står för en samling odefinierade människor utan tro som saknar personlig viljestyrka, medan en gemenskap består av individer som offrat sin individualism och materialism för en djupare mening.[20] Här finns ett frö till det tänkande som filosoferande aleviter i dag har.

Eftersom aleviterna redan från början gav Kemal sitt stöd när han ville sekularisera republiken, hamnade de i konflikt med "ortodoxa" sunnimuslimer. Under upproren i Kurdistan 1925 kämpade kurdiska aleviter mot de kurdiska sunnirebellerna som krävde en autonom provins och återinförandet av den heliga lagen och kalifatet (som Kemal nyligen hade avskaffat). Mustafa Kemal beskrev undertryckandet av revolten som turkarnas första krig för sitt nationalistiska ideal. Det handlade enligt honom inte alls om att kväsa social oro eller att förtrycka etniska grupper.[21]

Strävan efter ett erkännande

Erfarenhet av våld och trakasserier kan omvandlas till symboliskt kapital. Det handlar om perspektivskifte. Denna växling tillåter dem som upplevt våld att inte endast betraktas som offer, utan också som potentiella aktörer i den vidare kampens kontext. Aleviter i dagens Turkiet kan, delvis tack vare stöd från aleviter i diasporan, bygga upp en mäktig gemenskap. Sommaren 1998 gick 18 alevitorganisationer samman för att enas kring ett tillkännagivande. Av dem fanns sju föreningar i Europa och elva i Turkiet. Ifrågavarande organisationer angav i deklarationen sexton olika punkter som de ansåg skulle utgöra en grund för vad det "aleviska" (*alevilik*) är. De krav som lyftes fram ger en fingervisning om alevitidentitetens väsentliga egenskaper.[22] Alevitföreningarna kräver att *alevilik* erkänns som en konfessionell grupp, som strävar efter att bevara sin ekonomiska, sociala, politiska, kulturella och religiösa identitet. Övriga krav är att *alevilik* inte längre skall

[19] Balım-Harding 2000, s. 2.
[20] Ibid., s. 3.
[21] Bozarslan 2003, s. 187.
[22] Schüler 2000, s. 208.

kulturella och religiösa identitet. Övriga krav är att *alevilik* inte längre skall förnekas; att alevitiska tjänstemän inte skall kunna avskedas på grund av sin tillhörighet; att statsanställda aleviter skall befordras enligt samma ordning som sunnimuslimer; att våldsamma attacker mot aleviter måste få ett slut; att mördarna i Maraş, Sivas, Çorum och Gazi skall ställas inför rätta; att DİB (*Diyanet İşleri Başkanlığı*, Direktionen för religiösa ärenden) avskaffas; att skolor och sociala institutioner byggs och inrättas i stället för moskéer i alevitiska byar; att ärekränkningar och nedsättande uttalanden om aleviter skall strykas ur skolböckerna; att press, radio och teve slutar ta in material som kritiserar aleviterna; att den reaktionära islamiseringen av samhället stoppas; att sunnimuslimer och vissa till läran knutna etniska grupper inte längre skall dominera det turkiska samhället och att moderna, demokratiska medborgerliga rättigheter skall gälla statens alla medborgare.[23]

Enligt den sunnitiska majoriteten kan aleviter tolereras så länge de håller sig borta från den offentliga sektorn, men de har ingen rättslig status och existerar officiellt inte. *Alevilik* förnekas juridiskt erkännande som religion (*din*), konfessionell gemenskap (*mezhep*) eller ordenssällskap (*tarikat*). Statsmakten är benhård och vill inte ge efter för aleviterna. Dessutom är aleviterna själva inte ense om vilken av de ovanstående kategorierna de vill tillhöra.[24]

Om aleviterna erkänns av den turkiska staten, förändras förhållandet mellan stat och religion i landet, vilket kan vara problematiskt, men skolböcker kan revideras och alevitiskt, religiöst material kan lätt inarbetas i ämnet religionskunskap. Många aleviter anser att det socialdemokratiska partiet borde anstränga sig för att vinna alevitröster och implementera aleviternas generella politiska krav som rör utbildningssystemet. Socialdemokraterna (*Cumhuriyet Halk Partisi*, CHP, "Republikanska Folkpartiet") återuppstod 1992 och tog upp aleviternas prekära situation i sitt programblad; bland annat nämndes att det borde vara tillåtet att ha olika religiösa livsåskådningar. Men allt lades fram på ett indirekt sätt och ord som "alevi" eller "mezhep" användes inte. Socialdemokraterna berörde inte heller frågan om aleviter kunde få statliga bidrag för kulturell verksamhet – om alevitiska kulturorganisationer exempelvis skulle få medel från DİB eller från den statliga kulturavdelningen.[25]

Vad har då EU att erbjuda aleviterna? I juni år 2000 ordnade Karen Fogg,

---

[23] Ibid., ss. 208f.
[24] Ibid., s. 209.
[25] Ibid., s. 213.

Karta som visar spridningen av aleviter i Turkiet. Vita partier är områden där andelen aleviter av invånarna är lägre än 10 procent. De olika nyanserna av grått visar större (mörkare) och mindre (ljusare) proportioner över 10 procent i respektive provinser. Källa : Wikipedia Image.

en representant för EU-kommissionen, ett möte mellan ämbetsmän i EU och ledare för några alevitorganisationer. Detta möte fick den turkiske utrikesministern att skälla ut Fogg och rasa av ilska. Turkiet valde att tolka den organiserade sammankomsten som inblandning i interna angelägenheter och EU-kommissionen anklagades för att ha agerat bakom lyckta dörrar.[26] Aleviterna hoppas att ett EU-medlemskap skall skänka en av Turkiets största minoritsgrupper mänskliga rättigheter och frihet att utöva sin egen religion. Men det handlar också om makt.

Nationalstat och etnonationalism

De flesta stater i vår värld är nationalstater, men knappast någon nationalstat har en etniskt eller religiöst homogen befolkning. Den dominerande gruppen organiserar samhällslivet på ett sådant sätt, att det avspeglar gruppens egen historia och kultur. Denna grupp för historien vidare och upprätthåller kulturen genom att nedteckna dess former. Majoriteten vid rodret utformar den allmänna utbildningen, skapar offentliga symboler och bestämmer vilka ceremonier som skall äga rum. Vidare sätter den upp statens kalender och fastställer medborgarnas helgdagar. När det gäller historia och kultur är nationalstaten inte neutral. Statsapparaten är en motor för nationell reproduktion. En liberal och demokratisk stat utger sig allt som oftast för att acceptera minoriteter. Toleransen tar sig emellertid olika uttryck, och förhållandena i en nationalstat blir aldrig som i ett imperium. Regional självständighet är nämligen otänkbart, eftersom den dominerande nationens medlemmar då riskerar att leva i en region av det egna landet som styrs av "De andra".

Minoritetens religion, kultur och historia tillhör den privata sfären, som nationalstaten (den offentliga sfären) alltid är misstänksam mot. När minoritetskulturen försöker uttrycka sig offentligt, känner majoriteten oro. Officiellt finns det inget tvångsvälde i den demokratiska staten, men individerna tvingas införliva den dominerande nationen, åtminstone dess allmänna seder och bruk. Eftersom människor som tillhör minoritetsgrupper har medborgerliga rättigheter, granskas deras beteende extra noga av majoriteten. Kanske lyckas de bevara sin kultur just därför att de ständigt är påpassade och under stress? Ett flertal individer tar visserligen ofta snabbt över de normerandes sätt att vara, medan andra långsamt införlivar

[26] Çelik 2002, ss. 199f.

majoritetens livsstil. Men de flesta tycker att denna självförändring är svår och förödmjukande; de klamrar sig fast vid en gruppidentitet och umgås med kvinnor och män som identifieras på ett liknande sätt. Minoriteter befinner sig alltid i riskzonen. Om de är geografiskt koncentrerade, misstänks de för att försöka bilda en egen stat, eller för att vilja omfattas av en grannstat i vilken deras etniska släktingar utgör en majoritet. Under krig betvivlas deras lojalitet gentemot nationalstaten. Ovan nämnda acceptans finns med andra ord inte när nationalistiska demagoger får minoriteten att framstå som farlig.[27]

"Etnonationalism", som står för såväl regional nationalism som etnicitet och etnopolitik, kan vara att en grupp agerar för att få sköta sitt, bland annat därför att medlemmarna anser sig höra samman i en speciell gemenskap. I detta fall gäller det aleviterna i Turkiet som delar religion, liturgiskt språk, kulturella särdrag och känner sig förtryckta av majoriteten i statsnationen. Aleviterna är inte officiellt erkända som religiös minoritet, ej heller som kulturell dito. De försöker på olika sätt skapa en identitet, och till debatten hör uttalanden om äkta turkar i östra Turkiet som åsidosatts och marginaliserats i historien av "de vita turkarna", det vill säga eliten i Istanbul och Ankara. Många aleviter anser att de som har mycket balkanblod i sig hela tiden har stått mot dem som har renare turkiskt blod, det vill säga anatoliska turkar med blodsband till Centralasien – det turkiska folkets vagga.[28]

Enligt modern etnopolitik måste man förlora sin kultur för att kunna rädda den. Far- och morföräldrarna till dagens äldre generation aleviter upprätthöll en traditionell livstil, men barnen flyttade till storstäderna på 1960-talet och försökte skaka av sig anakronistiska seder för att bli moderna individer. Sedan kom nästa generation. Uppvuxna i städerna har dessa aleviter dock inte alltid varit så insatta i förfädernas levnadssätt. Delvis av nostalgiska skäl, delvis av politiska, försöker emellertid dagens aleviter återuppliva den kultur som far- och morföräldrarna hade, men som föräldrarna gjorde allt för att glömma.[29] "Det är uppenbart att den rekonstruerade, förtingligade 'kulturen' aldrig kommer att bli densamma som den 'ursprungliga' kulturen. Därmed inte sagt att den inte kan vara politiskt effektiv."[30]

---

[27] Walzer 1997, ss. 249f.
[28] Barkey och Fuller 1998, s. 54.
[29] Jfr Hylland Eriksen 1999, ss. 53f.
[30] Ibid., s. 54.

Kampen mot våldet

Våld och fruktan bildar en gordisk knut genom att binda samman statens verk med individens sätt att vara.[31] Varför gick det illa för aleviterna i provinsen Kahramanmaraş, när de flyttade in från sina bergsbyar till de sydanatoliska småstädema på 1970-talet? Går det efteråt att finna orsaker till massakrer och trakasserier? I historia och minne bör svaret finnas. Framställningen av det förflutna – själva representationen som bär på en grupps kollektiva självbild – lotsar gruppen in i framtiden. När en gemenskap som tidigare inte varit erkänd börjar skriva sin historia, är det av vikt att språkrören utmejslar en stabil gruppidentitet. Detta är en komplicerad process. Makt kan uppmuntra ett subjekt att rekonstruera sina preferenser, så att de ställs tvärtemot objektiva intressen.[32]

Det finns förhoppningar bland dagens aleviter att ett EU-medlemskap skall leda till en situation i vilken kontrahenterna kommer närmare varandra, så att en pluralistisk demokrati är ett faktum. Men enligt många informationskällor pekar behandlingen av aleviter åt ett annat håll. Utomparlamentariska grupper, med förankring i etablerade partier, men med olika uppdrag av våldskaraktär, träder fram på ett oväntat sätt i det "avkemaliserade" Turkiet. Det utominstitutionella våldet har nämligen förändrats. Teoretiskt sett ansågs en vidare politisk utveckling i form av ökad demokratisering, då fler skulle få tillgång till såväl resurser som möjligheter, vara lösningen på våldsproblem.[33] Men också stater med tämligen fram-gångsrik utveckling genererar marginaliserade grupper.[34] När människor som känner samhörighet bildar en grupp, kan de till följd av sin gemenskap utpekas som marginella. Det kan leda till hot om våld, eller våldshandlingar, och allt som oftast är det ökade våldet en funktion av själva samhällsutvecklingen i sig.[35] I stället för att undra över vem det är mest synd om, är det viktigt att fundera över hur villkoren för våld skapar sin egen diskurs. Våldet får inte ses som irrationellt utan bör betraktas som symptomatiskt för någonting, ett diagnostiskt fenomen.[36]

---

31 Wacquant 2004, s. 112.
32 Jfr Lukes 2005.
33 Apter 1987, s. 40.
34 du Toit 1990, s. 118.
35 Apter 1987, s. 37.
36 Ibid., ss. 40, 48.

Pir Sultan Abdal, rebellisk poet och alevit på 1500-talet. För sina visor om politiskt förtryck blev han hängd av Hizir Pasha. Bilden, som är gjord av konstnären Peter Dahl, pryder omslaget på en ny bok av artikelförfattaren, Aleviter i Turkiet *(Swedish Science Press. ISBN: 91-89652-23-1). Den utkommer i september 2006.*

Olika stereotyper av aleviter både genereras och främjas av sunnitisk konservativ ideologi. Dessutom förser dessa stereotyper den retoriska apparaten med information som vidmakthåller ideologin ifråga. Makt manifesteras i lokala "sanningar", beskrivningar och förbud. Makten visar sig i såväl opersonliga strukturer som våldsamma konkreta handlingar – den är påtaglig i såväl det uteslutna som det inkluderade. Historia, minne av våld och representation tillhör i aleviternas fall en process i vilken en gruppidentitet skapas genom negationer. De har enligt den egna historieskrivningen alltid varit utpekade som annorlunda, som stående emot det normgivande. Denna identitetsskapande process snarare binder aleviterna samman med den sunnitiska majoritetskulturen än separerar dem från den. De behöver sin fiende för att definiera sig själva. Vem gör inte det?

Referenser

Akçam, Taner, *From Empire to Republic. Turkish Nationalism and The Armenian Genocide*, London & New York: Zed Books 2004.

Apter, David E., *Rethinking Development: Modernization, Dependency, and Postmodern Politics*, London: Sage 1987.

Balım-Harding, Çiğdem, "The last of Anatolian Nationalists: Nurettin Topçu", i *The Sultan's Turret: Studies in Persian and Turkish Culture. Studies in Honour of Clifford Edmund Bosworth*, vol. II, Leiden & Boston & Köln: Brill, 2000, ss. 1–18.

Barkey, Henri J., och Graham E. Fuller, *Turkey's Kurdish Question*, Lanham & Oxford: Rowman & Littlefield Publishers 1998.

Bergson, Henri, *Matter and Memory*, Cambridge: Zone Books MIT Press 1990.

Birge, John Kingsley, *The Bektashi order of Dervishes*, London: Luzac Oriental 1994.

Bozarslan, Hamit, "Kurdish Nationalism in Turkey: From Tacit Contract to Rebellion (1919–1925)", i Abbas Vali (ed.), *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, Costa Mesa: Mazda Publishers 2003, ss. 163–190.

Bozkurt, Fuat, "State-Community Relations in the Restructuring of Alevism", i Tord Olsson, Elisabeth Özdalga och Catharina Raudvere (eds), *Alevi Identity*, Swedish Research Institute in Istanbul, London: RoutledgeCurzon 1998, ss. 85–96.

Çamuroğlu, Reha, "The Contemporary Process of Restructuring Alevilik", i Krisztina Kehl-Bodrogi et al. (eds), *Syncretistic Religious Communities in the Near East*, Leiden & New York & Köln: Brill 1997, ss. 25–33.

Çelik, Ayşe Betül, *Migrating onto Identity: Kurdish Mobilization Through Associations in Istanbul*, doktorsavhandling i statsvetenskap vid Binghamton University, New York 2002. [Ann Arbor: UMI Dissertation Services]

Cler, Jérôme och Jean During, *Turquie. Cérémonie du Djem Alevi*, Paris: Ocora 1998.

Cornell, Erik, *Turkiet på Europas tröskel*, Lund: Studentlitteratur 1997.

Durkheim, Émile, *The Elementary Forms of Religious Life*, New York: The Free Press 1995.

Eliade, Mircea, *Shamanism: Archaic techniques of ecstacy*, London: Arkana 1964.

Gökalp, Zia, "What is a nation", i N. Berkes (ed.), *Turkish Nationalism and Western Civilization*, Westport: Greenwood Press 1959, ss. 126–134.

Hamilton, Malcolm, *The Sociology of Religion*, London & New York: Routledge 2001.

Hylland Eriksen, Thomas, *Kulturterrorismen. En uppgörelse med tanken om kulturell renhet*, Nora: Nya Doxa 1999.

Kirişci, Kemal, "Minority/Majority Discourse: The Case of the Kurds in Turkey", i Dru C. Gladney (ed.), *Making Majorities*, Stanford: Stanford University Press 1998, ss. 227–245.

Lukes, Steven, Power: *A Radical View*, Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan 2005.

Nordberg, Michael, *Profetens folk. Stat, samhälle och kultur i Islam under tusen år*, Stockholm: Tidens förlag 1988.

Schüler, Harald, "Secularism and Ethnicity: Alevis and Social Democrats in Search of an Alliance", i Stefanos Yerasimos, Günter Seufert och Karin Vorhoff (eds), *Civil Society in the Grip of Nationalism*, Würzburg och Istanbul: Ergon 2000, ss. 197–250.

Smith, Anthony D., *Myths and Memories of the Nation*, Oxford & New York: Oxford University Press 1999.

Toit, André du, "Discourses on Political Violence", i N. Chabani Manganyi och André du Toit (eds), *Political Violoence and the Struggle in South Africa*, Basingstoke: Palgrave 1990, ss. 87–130.

Wacquant, Loïc, "Decivilizing and demonizing: the remaking of the black American ghetto", i Steven Loyal och Stephen Quilley (eds), *The Sociology of Norbert Elias*, Cambridge & New York: Cambridge University Press 2004, ss. 95–121.

Waltzer, Michael, *On Toleration*, New Haven: Yale University Press 1997.

White, Paul, *Primitive Rebels or Revolutionary Modernizers? The Kurdish National Movement in Turkey*, London & New York: Zed Books 2000.

Zürcher, Eric Jan, *Turkey. A Modern History*, London & New York: I. B. Tauris 2004.

Abstract

The Alevis and Turkish Nationalism

The Alevis are seeking their identity in a political climate coloured by conservative Sunni Muslim values. The concept of *Alevilik* is to a large extent a matter of deciding who is actually an Alevi. Traditionally, members are born into the community, and those wanting to establish an ethno-political community think it would be easier to let origins set the socio-political basis. The Alevis were earlier organised around the home and oriented towards the private sphere. However, because of the political development in Turkey and its future membership of the European Union, the Alevis have become more extrovert.

The new Alevism that has emerged with the urbanisation process causes uncertainty among conservative Sunni Muslims. The violence in focus is mainly physical, but the issue at stake is also power in a more abstract sense. In conflicting circumstances there is a dynamic that can lead to violence, and the mutual dependence reveals a processual structure. When the established and the outsiders lack common norms and do not use the same means to reach their religious goals, plans and actions within both groups are governed by the imaginative descriptions of the threat constituted by the other group; this also involves the frightening power resources of "The Others".

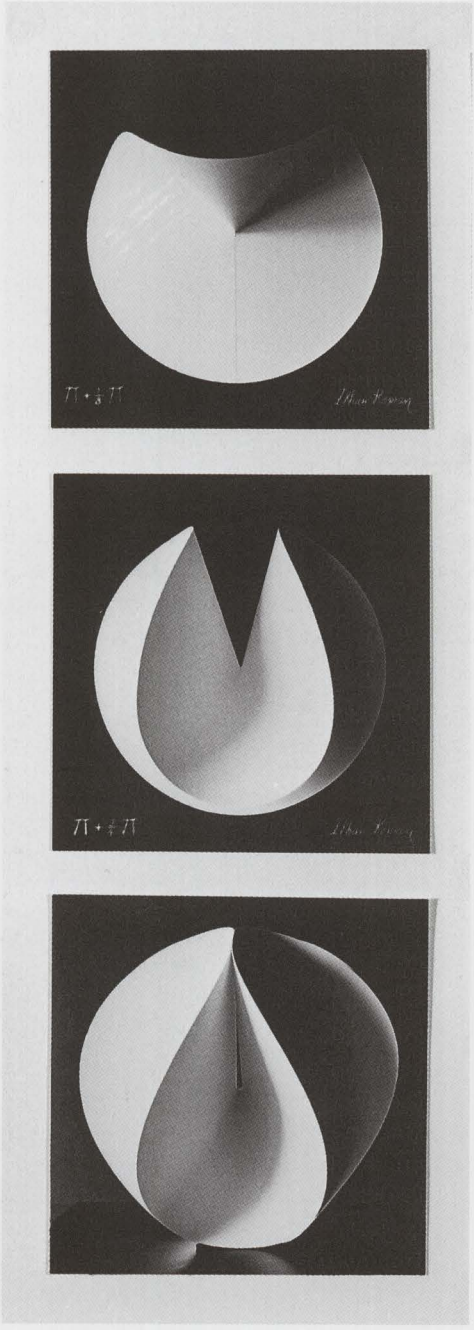

Handel och allianser

Sveriges förbindelser med Osmanska riket 1734–1740

HENRIK ELIASSON

Edvard Carlson och Carl Fredrik von Höpken, båda auskultanter vid Kommerskollegium, sändes 1732 ut på en resa i Medelhavet beordrad av Kommerskollegiums president Daniel Niklas von Höpken, Carl Fredrik von Höpkens far. Deras uppdrag var att utforska behovet av svenska varor, underrätta sig om dess priser samt lämpliga returvaror. Återresan gick via Konstantinopel, dit de anlände i mars 1734. I ett tidigt skede inledde Carlson och von Höpken underhandlingar med den franske ambassadören och sultanens närmaste män. Därefter reste Carlson och von Höpken vidare till Venedig och upprättade där en korrespondens med Sverige. Men vistelsen i Venedig blev inte långvarig. De beordrades senare under året tillbaka till Konstantinopel i syfte att återuppta Sveriges diplomatiska relationer med Osmanska riket.

Kontakter med Osmanska riket var ett led i ambitionerna att återupprätta den svenska stormakten. Sveriges strävanden var av både handels- och säkerhetspolitisk art, och de präglades dessutom av den politiska maktkamp som utspelade sig mellan hattar och mössor i 1730-talets Sverige.[1] Med Carlson och von Höpken hade hattarna lyckats placera två hängivna anhängare[2] i den stad där flertalet europeiska länders merkantila och militära strävanden strålade samman.

Sverige efter Karl XII

Karl XII:s nederlag medförde inte enbart förändringar för Sveriges inrikespolitiska system, utan förändrade även den internationella politiken och det system som rådde i Europa efter Westfaliska freden 1648. Sverige hade då varit en av stormakterna som skulle upprätthålla det europeiska systemet. Så var inte längre fallet efter 1718, då statsapparatens handlingsförmåga var kraftigt beskuren, mycket på grund av att statsfinanserna var

---

[1] Vid sidan av dessa ambitioner fanns även en strävan att öka de svenska kunskaperna om Osmanska riket; se Karlsson 2000.

[2] Boëthius 1927, ss. 428–431, Jägerskiöld 1973, ss. 726f; se även Danielsson 1923.

körda i botten och därför att flertalet av Sveriges forna provinser, som hade stått för en stor del av statens inkomster, var i händerna på Ryssland. Varken England eller Frankrike var särskilt förtjusta i denna maktförskjutning. England såg med oro på en situation där Ryssland kunde få monopol på den engelska flottans livsviktiga skeppsbyggnadsmateriel från länderna i östersjöregionen. Frankrike däremot ville inte att Sverige skulle förlora sitt fotfäste på den europeiska kontinenten, eftersom Sverige var en del av det östra systemet – ett system som byggde på att Frankrike önskade engagera Sverige, Polen och Osmanska riket i ett eventuellt krig med Österrike. En stormaktsallians planerades för att stoppa Rysslands framfart i Östersjön, men alliansen kom aldrig till stånd. Både Frankrike och England hade inrikespolitiska bekymmer som de prioriterade framför att hjälpa Sverige i dess förhållande till Ryssland.

Så länge mössornas ledare Arvid Horn var kanslipresident, skulle allt som kunde leda till konflikt undvikas. I stället stod försvarsmaktens återuppbyggnad högst på dagordningen. Men det grodde även en revanschstämning. En känsla av tillväxt och växande nationell styrka låg till grund för en strömning som önskade se en utrikespolitik med målet att återupprätta Sveriges förlorade ställning i östersjöregionen. Vid 1734 års riksdag tillföll majoriteten inom sekreta utskottet Arvid Horns motståndare, hattarna, vilka krävde en aktivare handels- och utrikespolitik.[3]

Diplomatiska ambitioner i Konstantinopel

I oktober 1734 hade Edvard Carlson och Carl Fredrik von Höpken anlänt till Venedig och de var övertygade om att det fanns goda möjligheter att avsätta stora kvantiteter svenska varor i medelhavsregionen. Av största vikt var att utverka en svensk-osmansk handelstraktat. De ansåg att konjunkturerna var fördelaktiga, och en av de avgörande anledningarna var turkarnas inställning till Ryssland. Höga Porten, det osmanska ministerrådet, ville hejda Rysslands tilltagande makt och försvåra intrång på osmanskt territorium. Rysslands handel med Kina, Persien och Indien framfördes som ett eventuellt hot mot omvärlden, eftersom ryssarnas vinster bara kunde leda till ett ännu starkare Ryssland. Konjunkturerna talade för Sverige.

---

[3] Jägerskiöld 1957, ss. 39f., 110f.

Konstantinopel, från inloppet till Gyllene hornet. Ur: Constantinople and the scenery of the seven churches of Asia Minor illustrated: in a series of drawings from nature by Thomas Allom / with an historical account of Constantinople, and description of the plates, by Robert Walsh, *London/Paris 1839.*

De första underrättelserna från Carlson och von Höpken andades stor optimism beträffande vad Sverige skulle få ut av eventuella kontakter med Osmanska riket,[4] särskilt som det fanns ett gemensamt intresse av att begränsa Rysslands tilltagande makt. Visserligen nämns inga förhoppningar om eventuellt osmanskt stöd för ett krig mot Ryssland, utan målet var snarare att genom en defensivallians begränsa Rysslands möjligheter att angripa Sverige. Från turkiskt håll fanns det också en önskan om närmare förbindelser. Nu var tiden inne för att göra gemensam sak mot Ryssland, och därigenom kunde Sverige återvinna Livland samt upprätta en fördelaktig handel med Osmanska riket och möjligen betala av Karl XII:s skuld med svenska handelsvaror. I Stockholm var reaktionen på de turkiska förslagen inte given, utan Carlson och von Höpken beordrades att dröja i Venedig, medan förslagen och frågan om en ministers avsändande behandlades hemma i Sverige.[5]

---

[4] Riksarkivet: Diplomatica turcica, vol. 20, 2 oktober 1734.

[5] Riksarkivet: R 2588, ss. 682–683, 691, 694, 699.

Sekreta utskottet höll med om att förutsättningarna för ett närmande till Osmanska riket var goda. Fördelarna med att skicka en ackrediterad minister till Konstantinopel skulle inte vara enbart skuldens avbördande, utan även möjligheten att upprätta en förmånlig handelstraktat och att, med en svävande formulering, "ingå någon närmare förbindelse med den Ottomaniska Höga Porten till bägge Rikens inbördes nytta".[6] Kanslikollegium under ledning av Arvid Horn var inte lika övertygat om fördelarna med ett närmade som sekreta utskottet, vilket vid tidpunkten kontrollerades av anhängare till det blivande hattpartiet. Man ansåg att Sverige förvisso borde ha ett gott förhållande till Osmanska riket och att möjligheten att betala av den svenska skulden med handelsvaror borde prövas, men Sverige fick inte ta några osäkra steg i en så grannlaga fråga eller öppet deklarera sin ståndpunkt, förrän det med säkerhet gick att dra verklig fördel av rådande konjunkturer. Om en minister ändå kom att avsändas, måste han ha något slags försäkran om att de varor fanns tillgängliga som skulle kunna komma i fråga i utbyte mot den svenska skulden, och några sådana förberedelser var inte gjorda, påpekade Horn.[7]

Kanslikollegium och sekreta utskottet var således inte överens om hur Sverige skulle agera utifrån de turkiska förslagen. Kanslikollegium ville få anstånd med att fatta beslut, till dess att det med säkerhet gick att säga mot vem Höga Porten tänkte rikta sin krigsapparat. Men så snart konjunkturerna vänt, borde ledningen i Sverige agera.[8] Invändningarna lät inte vänta på sig, mycket beroende på att:

> Riksens höglofl. ständers secrete utskott uti dess swar på secrete propositionen /.../ föreskriwit at den Swenska ministre, som framdeles kommo at wistas wid den Ottomaniska Porten, borde altid söka wända des hog och tankar ifrån keiserliga arfländerna in på Ryssland.[9]

Statssekreterare Cederström menade att andra makters missnöje inte kunde få avgöra huruvida ministern skulle sändas till Konstantinopel eller inte, särskilt med tanke på att de länder som torde ha invändningar var de som alltid motarbetade Sverige – Ryssland, Danmark, Preussen och England. I

---

[6] Ibid., s. 700.
[7] Ibid., ss. 702–705.
[8] Ibid., s. 710.
[9] Ibid., s. 709.

stället borde Sverige rätta sig efter de länder som önskade Sverige framgång, till exempel Frankrike.[10]

I samband med överläggningarna om ett eventuellt närmande till Osmanska riket debatterades också den polska tronföljdsfrågan. Hattanhängare såg i den uppkomna situationen en möjlighet att engagera Osmanska riket i den uppblossade konflikten, vilket tillsammans med en allians skulle ge Sverige möjlighet att vinna tillbaka ett internationellt anseende och återerövra de förlorade provinserna. Cederström föreslog att det tänkta sändebudet skulle sändas till Konstantinopel under förevändning att avstyra ett osmanskt anfall mot Österrike, för att sedan förhandla om annat.[11] Men kanslipresident Horn hade inga planer på svensk inblandning i det polska tronföljdskriget, och ett led i att förhindra en sådan utveckling var att ingå en defensivallians med Danmark i september 1734. Eftersom Sverige ingått en defensivallians med Ryssland 1724, och Ryssland i sin tur var allierat med Danmark efter ett förbund från 1732, minimerades risken att dras in i det polska tronföljdskriget.[12]

Även rådkammaren uppvisade samma oenighet som den mellan sekreta utskottet och Kanslikollegium angående ett eventuellt svenskt sändebud i Konstantinopel.[13] Det slutgiltiga beslutet i frågan blev dock en kompromiss. Vid utgången av år 1734 beordrade Kanslikollegium Carlson och von Höpken att stanna kvar i Venedig, tills de fick nya instruktioner.[14] Dessa sändes från Stockholm knappt en månad senare med budskapet att möjligheten till närmare förbindelser med Osmanska riket inte fick gå om intet och att Carlson och von Höpken därför skulle bege sig tillbaka till Konstantinopel, nu med titeln chargés d'affaires.[15] En kopia av deras instruktion från 1734 återfinns i sekreta utskottets riksdagsprotokoll, daterat den 7 december.[16] Där framgår att allt som inte rörde skuldfrågan eller handelstraktat låg utanför Carlsons och von Höpkens befogenheter. De hade på förhand fått direktiv om hur de borde svara på vissa tänkbara frågor, till exempel frågor om polska tronföljden eller eventuella allianser.

---

10 Ibid., ss. 715–718.
11 Ibid., ss. 719f.
12 Seitz 1944, s. 90.
13 Riksarkivet: R 2588, ss. 739–745.
14 Riksarkivet: Beskickningsarkivet i Konstantinopel. Inkomna handlingar, 22 oktober 1734.
15 Ibid., 12 december 1734.
16 Riksarkivet: R 2588, ss. 988–999.

De uppmanades framhålla att de hade i uppdrag att bana väg för en ackrediterad ministers ankomst och antyda att det inte var otänkbart med en allians, så snart ministern var på plats. Instruktionerna vittnar om stor försiktighet; Arvid Horn ville vara helt klar över de turkiska önskemålen samt andra nationers förehavanden i Konstantinopel, innan några beslut fattades.

Levantiska kompaniet

Ett av de viktigaste uppdragen vid Höga Porten var att förhandla om handelstraktat. Carlsons och von Höpkens bedömning var att det fanns goda förutsättningar för att utvidga den svenska handeln på Levanten, särskilt avsättningen av svenska metaller och förädlade metallprodukter. Men även krut, skinnvaror, färdigbyggda skepp, kanoner, segelduk och sågat virke ansågs vara varor med goda avsättningsmöjligheter. Aktuella returvaror var främst olika råvaror för tygframställning, särskilt ull. Överskottet från klädestillverkningen skulle avsättas i Spanien, där det gick att få guld och silver i utbyte. Men den spanska marknaden bedömdes även vara en öppning för handel med de spanska kolonierna, där det ansågs finnas goda förutsättningar att avsätta svenska varor.[17]

Sekreta utskottets protokoll vittnar om en positiv syn på Sveriges utveckling efter de senaste krigen; manufakturernas tillväxt, en expanderande sjöfart och fredskontraktet med Alger[18] bedömdes vara grundplåten till levanthandeln. Inom Kanslikollegium fanns en övertygelse om att lösningen på handelsbalansen var export och import till och från Levanten.[19] Dessutom ville man att förhandlingarna om en handelstraktat för Sveriges del skulle resultera i följande:

- att årligen få tullfrihet på ett visst antal skepp och att skeppa spannmål till Livorno och Genua (som ansågs ha en profit på 100–200 procent).
- att från Alexandria årligen få föra 2–3 skepp med kaffebönor till Livorno, en handel som egentligen inte fick bedrivas av kristna, och som följaktligen skulle ge Sverige ensamrätt bland kristna makter.
- att erhålla säkerhet mot tunisiska och tripolitanska kapare.[20]

---

17 Riksarkivet. Handel och sjöfart, 1734.

18 Den 5 april 1729 slöt Sverige ett freds-, handels- och sjöfartskontrakt med Alger. Se *Sveriges traktater med främmande magter*, 1723–1771, s. 99.

19 Riksarkivet: R 2588, s. 1318.

20 Ibid., ss. 1326f.

En förklaring till dessa önskemål, förutom att de var lukrativa, kan ha varit att frakten av kaffe och spannmål var tänkt att finansiera importen av nödvändiga råvaror till förmån för manufakturernas utökande. En annan möjlig förklaring är att det i slutändan handlade om vad som gav mest avkastning, snarare än att man alltid strävade efter import och export av nödvändiga varor till den svenska handelsbalansens fördel. Av Carlsons, von Höpkens och Kanslikollegiums bedömningar framgår att denna handel ansågs vara en viktig kugge i den svenska handeln. En lyckad satsning på levanthandeln skulle medföra att Sverige i större utsträckning kunde skeppa allt större andelar av den egna exporten på egna kölar och i förlängningen importera egna råvaror, inte bara till och från Levanten.

För att ytterligare stärka de svenska förutsättningarna att lyckas på den levantiska marknaden inrättades konsulat i Venedig (1735) och Smyrna (1736). I januari 1737 slöts handelstraktaten med Osmanska riket,[21] och året därpå förhandlade Carlson och von Höpken fram en lösning på skuldfrågan. Örlogsskeppet *Sverige*, vilket skulle utgå som betalning av skulden, avseglade från Karlskrona 1738 tillsammans med skeppet *Patrioten*, som förde med sig avsättningsvaror för Levantiska kompaniets räkning. *Sverige* förliste utanför Cadiz, men *Patrioten* anlände i februari 1739 till Konstantinopel. Höga Porten erbjöd sig då att ta *Patrioten* med last som ersättning för det förlista örlogsskeppet. Men det saknades fortfarande en leverans på 20 000 gevär för att skuldfrågan skulle vara avklarad. 1000 av dessa byttes mot pistoler och musköter som fanns i *Patriotens* last. 6000 gevär levererades senare. De resterande 13 000 lyckades Carlson och von Höpken få storvesiren att efterskänka, men först efter omfattande mutor till storvesiren själv och andra personer i hans administration.[22]

Levantiska kompaniet bildades inte förrän ett år efter det att handelstraktaten var i hamn, vilket delvis kan förklaras utifrån den inrikespolitiska motsättningen mellan hattar och mössor. Det var framförallt ledande hattar som var pådrivande för bildandet av ett levantiskt kompani, medan Arvid Horn ansåg att detta bara kunde ske på bekostnad av relationerna med Ryssland, som var mössornas allierade.

När väl Levantiska kompaniet hade bildats, var dess startkapital blygsamt – endast 200 000 daler silvermynt. Den faktiska importen bestod inte heller av de varor och kvantiteter som de mest entusiastiska förespråkarna av

---

21 *Sveriges traktater med främmande magter*, 1723–1771, s. 238.

22 Westrin 1900, ss. 53ff.

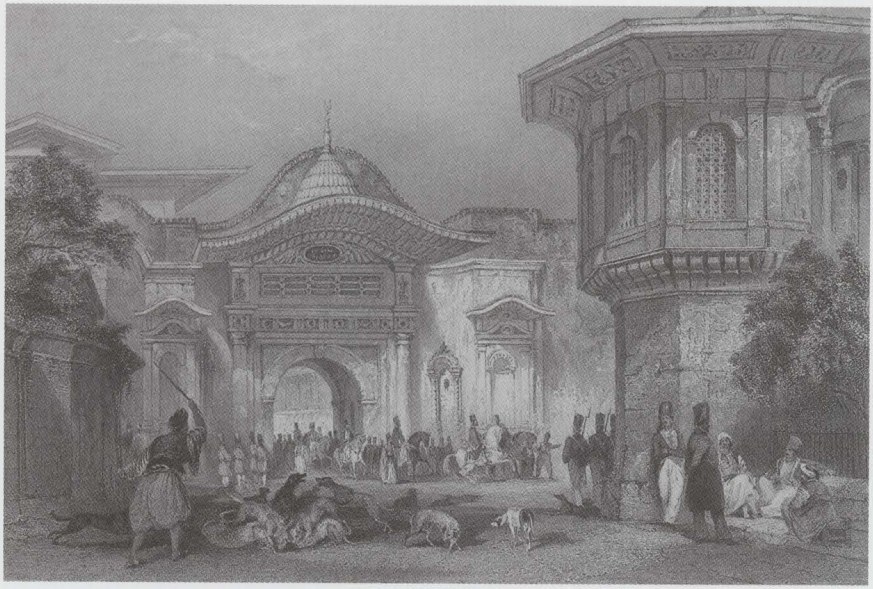

Höga Porten var Osmanska rikets maktcentrum och även namnet på den port som ledde in till det byggnadskomplex där storvesiren hade sitt residens. Men här återfanns även ministerrådet och utrikesförvaltningen samt andra, inom statsförvaltningen viktiga funktioner. Storvesirerna fick i ett tidigt skede av Osmanska rikets historia en betydande position, men det var inte förrän på 1600-talet som de erhöll ett eget residens, vilket även kom att bli rikets reella politiska mittpunkt. Källa: se referenser i bildtext på s. 51.

denna handel, inte minst Carlson och von Höpken, hade räknat med. Tyger och råvaror för tygframställning utgjorde visserligen den största andelen den totala lasten, men sammantaget uppgick denna post bara till lite mer än hälften av lastens totala värde 1739. Till skillnad från de franska och engelska kompanierna bestod det svenska kompaniets last till stor del av konsumtionsvaror för överklassen,[23] till exempel kaffe, korinter, fikon och viner.[24] Eftersom man köpte mindre kvantiteter än ekonomiskt starkare konkurrenter, fick man dessutom ett sämre pris. En än mer bidragande orsak till det svenska misslyckandet var att kompaniet inte lyckades eller ville utnyttja de möjligheter som låg i den svenska levanthandeln; ett talande exempel på detta är det faktum att endast ett fåtal av de 3000 algeriska sjö-

[23] För den frihetstida debatten kring lyxkonsumtion, se Runefeldt 2004.

[24] Riksarkivet: Kommerskollegiums årsberättelser ..., serie 1, 1739 (angående import och export till och från Stockholm).

pass som utfärdades under perioden 1739–1752 kvitterades ut för handel i östra Medelhavet.[25]

Militära ambitioner

Vid Carlsons och von Höpkens möten med Höga Portens företrädare var det centrala diskussionsämnet Ryssland och Sveriges chanser att återerövra de förlorade provinserna. Carlson och von Höpken ansåg att närmare förbindelser med Osmanska riket torde återge Sverige dess forna kraft, vilket var nödvändigt för att återta vad som gått förlorat. Den turkiska sidan lämnade i juni 1735 förslag om en defensivallians.[26]

Kort därefter kom ett förslag från Ryssland om en förnyelse av den svensk-ryska defensivalliansen från 22 februari 1724 i ytterligare tolv år. Ett svenskt beslut om förlängning togs den 5 augusti 1735 efter upprepade påtryckningar från Ryssland. Frankrike, som Sverige slutit ett subsidieavtal med den 14 juni 1735,[27] frös då utbetalningen av subsidier till Sverige i enlighet med fördraget. Horn och Kanslikollegium ansåg dock att defensivalliansen var viktigare för rikets säkerhet än franska subsidier.[28] Den svensk-ryska defensivalliansen förekom också de turkiska allianstrevandena, vilka i Sverige mottogs med osäkerhet. Horn begärde ytterligare underrättelser för att kunna ta ställning till Höga Portens förslag samt underströk att Carlson och von Höpken inför Höga Porten borde intyga att Sveriges förnyelse av traktaten med Ryssland inte skulle påverka Sveriges relation till Osmanska riket.[29]

I mars 1736 beordrades Carlson och von Höpken att försöka övertala Höga Porten att inte söka fred med Ryssland samt att löpande inkomma med underrättelser om Osmanska rikets krig både med perserna och med ryssarna.[30] Av samma skrivelse framgår att ledningen i Stockholm till skillnad från Carlson och von Höpken inte ville utnyttja konjunkturerna till att sluta någon allians. Carlson och von Höpken hade motiverat en allians vid den aktuella tidpunkten med att Frankrike då kunde tänkas godkänna ett

---

25 Müller 2004, ss. 71f.

26 Diplomatica turcica, vol. 20, 4 juni 1735.

27 Subsidierna skulle utgå till Sverige om kronan förband sig att inte under pågående krig låna eller sälja trupper som kunde försvåra Frankrikes intressen eller avsikter samt lova att bara ingå förhandlingar med främmande makter i samråd med Frankrike.

28 Seitz 1944, s. 91. Se även Malmström 1895, ss. 231–237.

29 Riksarkivet: Beskickningsarkivet i Konstantinopel… , 5 augusti 1735.

30 Diplomatica turcica, vol. 29, 15 mars och 18 mars 1736.

subsidieavtal med Sverige samt att Osmanska riket inte skulle sluta någon fred med Ryssland, medan det fortfarande var i krig med Persien.[31] Den 12 oktober 1736 föreslog Kanslikollegium vilka vidare instruktioner som borde sändas till Konstantinopel. Till att börja med skulle Carlson och von Höpken försöka dra fördel av konflikten mellan Ryssland och Osmanska riket, vare sig den slutade med en fredsuppgörelse eller fortsatt krig. I övrigt ville Kanslikollegium främst lyfta fram fyra frågor beträffande förbindelserna med Osmanska riket: (1) handelstraktaten, (2) förslagen om en defensiv- och/eller offensivallians, (3) skuldfrågan och (4) ett eventuellt fredsmäklande mellan Höga Porten och Ryssland.[32]

Samtidigt som de svensk-osmanska underhandlingarna pågick i början av 1737, började Österrike förbereda sig för att delta i kriget mot Osmanska riket på Rysslands sida. Carlson och von Höpken ansåg att Höga Portens ambition att få revansch för Rysslands anfallskrig gav Sverige ett ypperligt tillfälle att förhandla med Höga Porten om eventuella allianser.[33] Kanslikollegium var dock fortfarande av övertygelsen att tiden inte var den rätta för ett närmande mellan Höga Porten och Sverige, allra helst som Österrike, Venedig och Ryssland tillsammans verkade vilja ta sig an turkarna.[34] Kanslikollegium kom att få rätt i sina misstankar om ett österrikiskt ingripande i den osmansk-ryska konflikten. Det österrikiska fredsförslaget var ämnat att köpa Österrike tid för mobilisering inför det anfall på Osmanska riket som genomfördes under våren 1737.[35]

Angående kriget mellan Osmanska riket och Ryssland var det fördelaktigt för Sverige om det pågick under en längre tid, eftersom det kunde leda till en försvagning av Rysslands krafter – en önskan som var av ytterst känslig natur; dels kunde det reta upp Ryssland, dels kunde förtroendet för Sverige minska i en situation då Osmanska riket inte längre förmådde klara av sina fiender och Sverige inte var angeläget att ingripa. En av de uttalade anledningarna till att Sverige aktade sig för att ingå någon allians med Osmanska riket var freden mellan Österrike och Frankrike, eftersom den förra var en arvfiende till turkarna och den senare alltför viktig för svenskarna.[36] Det går

---

31 Diplomatica turcica, vol. 29, 28 juni 1736.
32 R 2688, ss. 1020f.
33 Diplomatica turcica, vol. 20, 22 mars/2 april 1737.
34 Riksarkivet: Beskickningsarkivet i Konstantinopel ..., 28 april 1737; R 2688, s. 1048.
35 Cassels 1966, ss. 121ff.
36 Riksarkivet: R 2688, ss. 1049f.

inte att nog understryka den hänsyn som ledningen i Sverige, under Arvid Horn, tog till olika allianssystem och konjunkturer.

Defensivallians

Ständerna samlades i maj 1738 för riksdag. På kontinenten hade Frankrike stärkt sin makt på bekostnad av England, och samtidigt fick Horn ta emot allt mer kritik för sin pacifistiska politik. Hattpartiet hade i maj 1738 endast majoritet på Riddarhuset, och först i oktober samma år lyckades man vinna en osäker majoritet även inom borgarståndet. Ändå lyckades hattanhängarna diktera riksdagens villkor, mycket tack vare att de fick majoritet i sekreta utskottet och dess underavdelningar. En utrikespolitisk nyorientering underlättades av det alltmer spända förhållandet till England, vilket var en följd av "Porto Nouvo-affären".[37] Systemskiftet, som var hattarnas och Frankrikes gemensamma mål, hade härmed inletts och den 18 december tog Arvid Horn konsekvensen av detta och begärde sitt avsked.[38] Den alltmer franskvänliga politiken bekräftas även av att hattarna 1738 undertecknade ett liknande subsidieavtal som Horn avböjt 1735.[39]

Om det tidigare hade varit Höga Porten som otåligt väntade på svar, kom detta att förändras under våren 1739. Hattarna hade i mars 1739 fullbordat sitt maktövertagande genom att sex riksråd (Horns närmaste män) hade avlägsnats ur rådkammaren, och de följdes av Horns anhängare i Kanslikollegium. Carlson och von Höpken kom nu alltmer att ta initiativet, och deras diplomatiska verksamhet blev alltmer aktiv och aggressiv. Konflikten mellan Osmanska riket och Ryssland var en viktig, om inte nödvändig kugge

---

[37] Porto Nouvo-affären handlade om att engelska guvernörer hade beslagtagit svenska varor från ett lager i Porto Nouvo i Indien. Ostindiska kompaniets skepp *Ulrica Eleonora* hade magasinerat varor i Porto Nouvo och när hon återvände, besköts och jagades hon av engelska och franska fartyg. Tilltaget var ett led i de stora handelsnationernas försök att hålla uppkomlingar utanför den ostindiska handeln, men berodde även på att många engelsmän hade tagit tjänst inom det svenska ostindiska kompaniet vilket stred mot engelsk lag. Den franska regeringen önskade dock inga dispyter med Sverige, och inom några månader hade det nåtts en överenskommelse. England däremot var inte redo att komma överens. En annan anledning till att en uppgörelse drog ut på tiden var att Horn ville se en närmare förbindelse med England, till skillnad från sina motståndare hattarna; Gill 1958, ss. 52–58.

[38] Jägerskiöld 1957, s. 127f.

[39] Sverige och Frankrike förband sig att inte ingå eller förnya några förbund utan inbördes samtycke. Och Sverige skulle varje år ta emot subsidier omfattande 300 000 riksdaler; Seitz 1944, s. 93.

för de svenska återerövringsplanerna.[40] I april 1739 meddelades Carlson och von Höpken att underrättelser om en gemensam fred mellan Osmanska riket, Österrike och Ryssland hade nått Stockholm. De två svenska envoyéerna uppmanades med anledning av denna information att förmå Höga Porten att sluta fred enbart med Österrike.

Carlson och von Höpken lät genom sin dragoman meddela Porten att Sverige hoppades kunna ställa upp på turkarnas sida under rådande förhållanden, som syntes innebära en chans för Sverige att återvinna sina förlorade provinser. Men Stockholm ville få svar på om Porten var beredd att inte sluta separatfred med Ryssland, förrän Sverige återvunnit sina förlorade provinser och tillsammans försatt Ryssland inom dess forna gränser. En annan fråga som tarvade svar var hur omfattande subsidier Sverige kunde räkna med. Efter det att Carlson och von Höpken framfört dessa frågor till Porten, följde en långdragen korrespondens. Svenskarna försökte få svar, medan motparten hela tiden förhalade processen och deras analys av konjunkturerna var att den hastiga freden mellan Ryssland och Frankrike förhindrat en offensivallians mellan Sverige och Höga Porten och att Rysslands anfall på Osmanska riket förekommit en defensivallians. Trots att tillfället till en offensivallians tycktes ha gått förlorad, såg Carlson och von Höpken ändå möjligheter att utnyttja det osmansk-ryska kriget till Sveriges fördel. De menade att Sverige vid en fred borde inkluderas i traktaten och att Sverige därmed borde ha en minister med vid förhandlingarna, så att osmanska såväl som svenska rikets framtida säkerhet gentemot Ryssland kunde diskuteras.[41]

Ett avgörande problem i förhandlingarna med Höga Porten var att Carlson och von Höpken saknade fullmakt att ingå någon form av allians. Hattarnas maktövertagande ledde inte heller till att de omedelbart betroddes med fullmakt. Men till slut gavs Carlson och von Höpken mandat att förhandla. Motiveringen löd att de ständiga förändringarna vid Höga Porten ledde till onödiga dröjsmål, eftersom situationen kunde vara en helt annan när Kanslikollegiums åsikter väl nådde Konstantinopel. Tillsammans med fullmakten följde instruktionerna som Carlson och von Höpken hade att förhålla sig till. Det mest centrala i dessa instruktioner var att åstadkomma de bästa förutsättningarna för Sverige att återerövra de förlorade provin-

[40] Jägerskiöld 1957, ss. 129–131.
[41] Diplomatica turcica, vol. 21, 1/12 april 1739.

serna från Ryssland. Den nye kanslipresidenten Gyllenborg tvivlade inte på Carlsons och von Höpkens förmåga, även om han trodde att tillfället att uppnå något fördelaktigt för Sverige gått dem förbi. Men om Polen kunde inneslutas i alliansen med Höga Porten, kunde det vara till hjälp för att hålla Ryssland inom dess gränser, resonerade Gyllenborg.[42]

Gyllenborg kom att få rätt i sina misstankar. Fransk medling hade lett fram till fred mellan Osmanska riket och Österrike samt en preliminär fred med Ryssland. Då emellertid freden var preliminär, var det av största vikt att Sverige slöt en defensivallians med Höga Porten, innan freden med Ryssland var avgjord. Om Ryssland hann före, skulle Osmanska riket stå med bakbundna händer vid ett ryskt anfall mot Sverige. Dessutom borde Carlson och von Höpken, om än på ett varsamt sätt, låta Porten förstå att Ryssland känt sig hotat av Sverige och därför gett Porten fördelaktiga villkor vid ett krigsslut. Därför borde Sverige på något sätt få dra fördel av den osmansk-ryska freden. I strävandena efter subsidier skulle utgångspunkten vara: ju större subsidier desto finare presenter (större mutor) till Portens ministrar.[43]

De osmansk-ryska förhandlingarna bröt dock inte samman, utan den preliminära freden slogs fast. I slutet av december fick Carlson och von Höpken i stället ta del av turkarnas plan för en defensivallians. Den allians som förutsågs skulle (1) vara evig och (2) riktad mot Ryssland och (3) om någon av parterna blev attackerad, skulle den andre genast träda in i kriget med all sin styrka både till lands och sjöss, och någon förlikning med fienden skulle inte kunna ske förrän båda parter var överens. Vidare, (4) om det var Osmanska riket som anfölls, skulle subsidier utgå till Sverige.[44] Utväxlingen av traktaten skulle äga rum vid en publik audiens, i likhet med den fredstraktat som slutits med Österrike, så att den kom till allmän kännedom. Detta kom delvis att ändras. Den franske ambassadören berättade för Carlson och von Höpken att Porten hade valt att hålla tyst om alliansen med Sverige av rädsla för att Ryssland inte skulle uppfylla överenskommelserna, om alliansen med Sverige blev allmänt känd.[45]

De båda svenskarna protesterade inför detta beslut med motiveringen att om Ryssland fick vetskap om den svensk-osmanska defensivalliansen, skulle chanserna öka för att Ryssland uppfyllde vad som hade stipulerats i fredstraktaten. Trots att det fanns två färdiga exemplar av traktaten, sköts

---

42 Riksarkivet: Beskickningsarkivet Konstantinopel ..., 16/19 juli 1739.
43 Riksarkivet: Beskickningsarkivet i Konstantinopel ..., 15 oktober 1739.
44 Diplomatica turcica, vol. 21, 21 november/2 december 1739.
45 Diplomatica turcica, vol. 21, 20/31 december 1739.

ratificeringen upp dag efter dag. Det hela slutade med att de var tvungna att muta statssekreteraren med 1.500 piastrar för att utväxlingen skulle bli av.[46]

Avslutning

Sveriges diplomatiska strävanden i Konstantinopel bör sättas i samband med den maktförskjutning som ägde rum i landet under 1730-talets senare hälft. Denna utveckling kom att förändra utrikespolitikens inriktning – från en defensiv till en offensiv politik. Under Arvid Horns tid som kanslipresident syftade Sveriges relationer med Osmanska riket till att stärka Sveriges långväga handel och kreditförmåga genom att avbörda sig Karl XII:s skuld och hålla riket utanför krig.

De blivande hattpolitikerna, som vid 1734 års riksdag kontrollerade sekreta utskottet, ville från början föra en mer aktiv utrikespolitik. När de sedan kom till makten, ville de gå från plan till handling genom att ingå en offensivallians med Osmanska riket. Vid tidpunkten hade dock konjunkturerna svängt och Höga Porten var nu inte lika angelägen att ingå någon offensivallians med Sverige. Utvecklingen i den rysk-osmanska konflikten och Frankrikes fredsmäklande var bidragande orsaker till att hattarna misslyckades.

De merkantila ambitionerna kvarstod även efter handelstraktatens upprättande, men i det aktuella källmaterialet lyser de med sin frånvaro. Det kan ha flera förklaringar. Dels fanns det från och med 1736 ett konsulat i Smyrna som förmodligen övertog Carlsons och von Höpkens rapportering om den svenska handeln på Levanten, dels medförde hattarnas utrikespolitik att Carlson och von Höpken främst kom att uppehålla sig vid förhandlingarna om alliansernas vara eller icke vara.

Trots att hattarna bara åstadkom en defensivallians med Osmanska riket, gav man inte upp tankarna om att med vapenmakt återfå Sveriges forna provinser. Hattarna hade till en början ringa framgång, men den habsburgska tronföljdsfrågan kom att gagna hattarnas situation. Denna fråga utvecklade sig till en maktkamp mellan Frankrike och England, och i förlängningen skapades två mot varandra stående läger. I det ena Frankrike, Bajern, Spanien och Preussen och i det andra England och Ryssland, där det senare lägret stödde det habsburgska huset. Händelseutvecklingen spelade hattarna i händerna på så sätt, att Frankrike blev mer angeläget att skapa

[46] Diplomatica turcica, vol. 21, 15/26 januari 1740.

svårigheter för Österrikes allierade Ryssland. Den 20 mars 1740 fastslogs att Sverige årligen skulle erhålla 400 000 riksdaler från Frankrike om Ryssland anfölls, men det dröjde till slutet av juli 1741, innan Ryssland förklarades krig.

Referenser

Arkivmaterial

Källmaterialet finns på Riksarkivet i Stockholm, Marieberg, om inte annat anges.

Beskickningsarkivet i Konstantinopel. Inkomna handlingar 1734–1739 (Riksarkivet, Arninge).

Diplomatica turcica

Handel och sjöfart

Kommerskollegiums huvudarkiv, skrivelser från svenska ministrar, Kassel-Konstantinopel 1733-1850.

Kommerskollegiums årsberättelser, utrikeshandel och sjöfart 1738 och 1739.

Riksarkivet: R 2588.

Riksarkivet: R 2688.

Sekreta utskottets riksdagsprotokoll, riksdagen 1734 och 1738/39.

Litteratur (citerad och rekommenderad)

Artéus, Gunnar, *Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige*, Stockholm: Militärhistoriska förlaget 1982.

Boëthius, Bertil, *Svenskt biografiskt lexikon*, Stockholm: Albert Bonnier 1927.

Cassels, Lavender, *The Struggle for the Ottoman Empire 1717–1740*. London: Murray 1966.

Danielsson, Hilding, "Edvard Carlsons och Carl Fredrik von Höpkens inträde på den diplomatiska banan", i *Historisk tidskrift*, årg. 43 (1923), ss. 375–385.

Ekegård, Einar, *Studier i Svensk handelspolitik under den tidigare frihetstiden*, Uppsala universitet 1924.

Gill, Conrad, *The English Historical Review*, London: Longman group 1958/73.

Glete, Jan, *War and the State in Early Modern Europe: Spain, the Dutch Republic and Sweden as Fiscal-Military States, 1500–1600*, London: Routledge 2002.

Jägerskiöld, Olof, *Den svenska utrikespolitikens historia*, Stockholm: Norstedt 1957.

Jägerskiöld, Olof, *Svenskt biografiskt lexikon*, Stockholm: Norstedt 1973.

Karlsson, Åsa, "Centrum för kunskap och kontakter. Den svenska legationen i Konstantinopel under 1700-talet", i *Dragomanen*, årg. 4 (2000), ss. 13–32.

Karlsson, Åsa, "Familjen Celsing och de svensk-osmanska relationerna under 1700-talet", i Karin Ådahl (red.), *Minnet av Konstantinopel*, Stockholm: Atlantis 2003.
Magnusson, Lars, *Merkantilism: ett ekonomiskt tänkande formuleras*, Stockholm: SNS 1999.
Magnusson, Lars, *Äran, korruptionen och den borgerliga ordningen*, Stockholm: Atlantis 2001.
Magnusson, Lars, *Sveriges ekonomiska historia*, Stockholm: Prisma 2002.
Malmström, C. G., *Sveriges politiska historia*, Stockholm: Norstedt 1895.
Melkerson, Martin, *Staten, ordningen och friheten*, Uppsala universitet 1997.
Müller, Leos, *Consuls, Corsairs, and Commerce: The Swedish Consular Service and Long-Distance Shipping, 1720-1815*, Uppsala universitet 2004.
Roberts, Mikael, *Sverige under frihetstiden: 1719–1792*, Stockholm: Tiden 1995.
Runefeldt, Leif, "Från yppighets nytta till dygdens försvar – den frihetstida debatten om lyx", *Historisk tidskrift*, årg. 124, hf. 2 (2004), ss. 203–224.
Seitz, Heribert, *Huvuddrag av Sveriges freder och fördrag 1524–1905: kortfattad sammanställning*, Stockholm: Raben & Sjögren 1944.
Thunberg, Sven (red.), *Den svenska utrikesförvaltningens historia*, Uppsala: Almqvist & Wiksell 1935.
Westrin, Theodor, "Anteckningar om Karl XII:s orientaliska kreditorer", i *Historisk tidskrift* årg. 20 (1900), ss. 1–56.

Abstract

Commerce and Alliances: Sweden's Relations with the Ottoman Empire 1734–1740

The Swedish contacts with the Ottoman Empire declined after King Charles XII and his long stay at Bender. Sweden was bankrupt due to the military failures of the late King. Hence the new government in Sweden was not able to pay off the debt and therefore it was not willing to maintain the diplomatic relations. But in the latter part of the 1730s the contacts between the two countries were intensified. Sweden's diplomatic ambitions had to be adjusted to the political development in the domestic sphere. This development changed the Swedish foreign policy from defensive to more offensive. When Arvid Horn dominated the political scene, relations with the Ottoman Empire were aimed at strengthening Sweden's long-distance shipping, at paying the debts to the Sultan and above all at staying out of war. His political opponents, on the other hand, wanted to pursue a more aggressive foreign policy. So they did, when they gained majority in the Swedish Parliament, Riksdagen, in 1739, with the aim to recapture territories lost to Russia.

Eyvind Johnsons utgrävning av Troja

BIRGIT MUNKHAMMAR

Den liberale politikern och skolmannen Fridtjuv Berg (1851–1916) hade stort inflytande på folkbildningen och den svenska skolundervisningen, inte minst som ecklesiastikminister åren 1905–1906 och 1911–1914. Men frågan är om han inte har betytt mer för antikintresset hos den generation som växte upp i förra seklets början genom sin berättelse om "Trojanska kriget" i Barnbiblioteket Saga.

Om detta talar Pontus Grate i sin levnadsteckning av fadern, skulptören Eric Grate, *Under grekisk himmel. Eric Grate och antiken.*[1] Ur Eric Grates ansats till självbiografi citerar han följande: "Antiken kom relativt tidigt att spela en stor roll i min utveckling. Nån gång i 12–13-årsåldern fick jag Trojanska kriget i en upplaga från Barnbiblioteket Saga, skulle jag tro. Den var till största delen på prosa med insprängda hexametrar och med illustrationer av Louis Moe. Jag läste den många gånger."[2]

Orden hade lika gärna kunnat härröra från den fyra år äldre författaren Eyvind Johnson. Den parallellen dras också av Sture Linnér, som skrivit en inledning till boken om Grate. Grates skolgång som gymnasist på latinlinjens helklassiska gren skiljer sig dock från Eyvind Johnsons uppväxt under helt andra omständigheter som autodidakt i Norrbotten. Men det är ändå – eller kanske just därför – samma saker som intresserar dem båda: *Odysséen*, Platondialogerna, särskilt *Kriton*, och Xenofons *Anabasis*.

Eyvind Johnson menade att "Trojanska kriget" och därmed Homeros hade en avgörande betydelse för honom i unga år. I ett brev till mig den 12–20 februari 1973 skriver han om sin tidiga Homerosläsning i "Barnbiblioteket Sagas utgåvor av förkortade verk som hette 'Trojanska kriget', t ex, eller andra arbeten. De 'riktiga', de fullständiga texterna nådde man fram till först långt senare." Eyvind Johnson syftar alltså på den ovan nämnda Barnbiblioteket Sagas utgåva av *Forngrekiska guda- och hjältesagor efter de homeriska dikterna berättade av Fridtjuv Berg*. Den utgavs första gången 1901 och har därefter kommit i flera nyutgåvor. "Trojanska krigets" illustrationer

---

1 Pontus Grate, *Under grekisk himmel. Eric Grate och antiken*, Stockholm 2005.
2 Ibid., ss. 13f.

av den danske tecknaren Louis Moe kan man ännu se i den senaste utgåvan från AWE/Gebers 1979.

Vad jag vill visa i den här artikeln, som är en bearbetning på svenska av ett anförande vid PEN-seminariet "Istanbul – Crossroads and melting pot for literary writing" i Istanbul 25–27 oktober 2004, är att upptäckten av Troja för Eyvind Johnson kom att bli nära knuten till frågan om demokrati och yttrandefrihet. I romanen *Soldatens återkomst* (1940), kapitel 10, gestaltar Eyvind Johnson sitt politiska "avfall" från socialismen och sitt övertygade ja till demokratin och yttrandefriheten genom en omsorgsfullt utarbetad bild av Heinrich Schliemanns utgrävning av Troja.

Tidens avlagringar

Fenomenet tid tycks för Johnson nästan alltid konkretiseras kring de materialiserade avlagringar tiden lämnat efter sig. På sätt och vis är det dessa avlagringar som visar att tid verkligen gått. Det ständiga "snöandet" av tid över nuets yta förvandlar oavbrutet detta nu till något overkligt och förflutet.

Den heraklitiska läran om den eviga växlingen gäller också elementens omvandlingar. I Johnsons romaner utspelas handlingen ofta mot en bakgrund av de cirkelrörelser naturens växlingar beskriver. Anspelningar på vattnets kretslopp – molnen, regnet, snön – ackompanjerar skeendet i *Molnen över Metapontion* (1957) liksom i många andra romaner.

Också i naturens ständigt upprepade kretslopp av liv, död, förmultnande och nytt liv återfinns samma cirkelrörelse. I förminskad skala ger detta även en bild av den väldiga process som begraver hela kulturer under ständigt tjockare lager av damm, stoft och slam. På en gång tycks dessa kretslopp innebära förändring i sin ständiga rörelse och oföränderlighet i sitt ständiga upprepande. En stämning av overklighet följer av denna dubbelhet: Är denna händelse samma händelse eller en ny – har tiden gått eller stått stilla?

Seklernas snöande av jord över det förgångna får till resultat den stratigrafi som arkeologin arbetar med. Den visar tidsåldrarna travade på varandra i lager av olika karaktär och tjocklek. De kulturer, som i dem lämnat kvar vittnesbörd i form av husgrunder, gravar och krukskärvor, har kanske övergivits, "stilla insomnat" och så småningom begravts.

Också för forskandet i det individuella förflutna är målet att nå fram till hur det egentligen var, och också i detta forskande måste vi gräva oss ned

Akilles på segervagnen, som släpar Hektors lik; ur 1979 års utgåva av Trojanska kriget.

genom tidens avlagringar. I *Soldatens återkomst* grubblar Mårten Torpare över hur Paris förändrats sedan han var där – och över hur han själv förändrats:

> vad inte kriget krossat hade den evigt vandrande tiden, den evigt framvällande, krossat eller täckt över med ett slam och ett damm så djupt, att jag aldrig – nu, om tio år, under mitt återstående liv – fått möjlighet att konstatera *hur* det verkligen var.[3]

Inte bara historiens tidsåldrar utan också åren i människans liv bildar en stratigrafi. Åren och minnena av dem lagras på varandra i medvetandet som tidsåldrarna och deras vittnesbörd i jorden. I bägge fallen måste vi gräva oss *nedåt*: "Nere i barndomen" och "nere på Nittitalet" heter det med författarens alter ego Olofs språkbruk i *Slutspel i ungdomen* (1937). Denna parallell mellan medvetandets och historiens avlagringar utvecklas av Johnson i den programmatiskt tydliga bilden av Troja i *Soldatens återkomst*. Mårten Torpares genomträngande av det egna medvetandet, dess omedvetna lögner och förträngningar liknas vid Schliemanns utgrävning av Troja i Hissarlik.

Freud

Föreställningen om själens skikt, om dess yta och dess djupare liggande lager hör ihop med Sigmund Freuds psykoanalys, och det gör också arkeologin som symbol för själsforskningen. Eftersom Johnson här och senare så ofta och så uppenbart anknyter till Freud och djuppsykologin, och eftersom hans historiska romaner alla kan sägas understryka denna freudska parallell mellan medvetandets och historiens avlagringar bör något sägas om Freuds bild av arkeologin.

Freud var litterärt intresserad och beläst i den klassiska litteraturen, som han redan under uppväxtåren lärt sig älska. Hur levande den grekiska litteraturens gestalter var för honom visas inte minst av hans skrifter, där problem och gestalter oftast illustreras med bilder ur grekisk mytologi.

Som vuxen talade Freud om kunskapen om den antika kulturen som "ein unübertroffenes Trost in den Kämpfen des Lebens".[4] En liknande upple-

---

[3] *Soldatens återkomst*, s. 265.

[4] Sigmund Freud, *Gesammelte Werke*, London 1942–1972, X, s. 205.

velse har också Eyvind Johnson vittnat om. I ett läge av hopplöshet vid sin brors död fann Johnson frid hos Homeros, och sedan dess har de episka dikterna *Odysséen* och *Iliaden* varit till stor tröst för honom. Han skriver om det efteråt i ett brev från S:t Leu la Forêt till vännen Rudolf Värnlund den 17 december 1928:

> Den var så väldig denna dikt att jag kände mig omsusad av något som var större än det religiösa vansinnet, större än denna tro jag sökt komma till, klarare, ljusare – hela den mänskliga naturen när den är störst! Jag blev så ringa, jag, läsaren, – så skamfull över att jag tvekat och vacklat, – inför dessa öden som äro så mänskliga i all sin antika halvgudadom, och sedan dess har boken blivit en bibel för mig. Om jag har det krångligt går jag dit.[5]

I sina noveller med antika motiv i *Natten är här* (1932) har Johnson bland annat skildrat en Homerosliknande skald i novellen "En man i Etolien". Han uppträder där som Dekatos, en figur med stark social medvetenhet och väl utvecklad integritet. Åhörarna brukade fråga honom "hånfullt, om hans barndoms bröd verkligen varit så hårt, att man måste bita två gånger i det för varje tugga; och då svarade han konstigt nog ja utan att skämmas eller vända sig bort."[6] Homeros framstår hos Johnson som en sannfärdig proletärdiktare som är oberoende och som följd därav är ovillig att kompromissa om sin konst.

I Freuds fall står tidigt likheten klar mellan hans dagliga arbete som psykoanalytiker och arkeologens uppgift. Ett exempel på detta finner man i breven till Fliess, när Freud säger om upptäckten av ett barndomsminne, som han genom analys bringat i dagen hos en patient: "Es ist, als hätte Schliemann wieder einmal das für sagenhaft gehaltene Troja ausgegraben." I ett tidigare brev har Freud talat om Schliemanns *Ilias*, som han läser med stort intresse.[7]

Här är det främst likheten mellan arkeologins och psykoanalysens metoder som belyses. Arkeologins stratigrafi motsvaras i dem närmast av själens skikt alltifrån det medvetnas yta ner till det överlagrade och bortträngda. Men även den tidsmässiga innebörden i parallellen finns hos Freud.

---

[5] Johnsons brev till Värnlund finns på Kungliga Biblioteket i Stockholm.

[6] *Sju liv* (1940; samlingsvolym där novellerna från *Natten är här* ingår), s. 120.

[7] Sigmund Freud, *Aus der Anfängen der Psychoanalyse. Briefe an Wilhelm Fliess*, London 1950. Brev den 21.12.1899 resp. 28.5.1899.

Akilles träffad i sin sårbara häl. Ur 1979 års Trojanska kriget.

Åren i människans medvetande liknas vid tidsåldrarna i historien. Då Freud i brev till Fliess talar om sin läsning av Burckhardts *Griechische Kulturgeschichte*, finner han i den oväntade paralleller till sitt arbete och konstaterar: "Meine Vorliebe für das Prähistorische in allen menschlichen Formen ist im gleichen geblieben." [8]

Genom att här tala om det "prehistoriska" i människans liv antyder Freud ett slags motsvarighet till den biogenetiska principen: individen upprepar släktets utveckling. I *Zur Psychopathologie des Alltagslebens* (1901) återfinns denna tanke i det Freud talar om en nations myter och sagor som dess barndomsminnen. I senare skrifter utvecklas den ytterligare av Freud och i *Traumdeutung* (1900) återfinns Freuds tankegångar i det av hans lärjunge Otto Rank författade kapitlet "Traum und Mythus". I anknytning till Nietzsche lanseras här parallellen mellan individuellt och historiskt förflutet. I drömmen med dess återuppväckande av det individuellt förflutna försätts vi också tillbaka till en mytisk tidsålders sätt att tänka och uppleva. En rad myter analyseras och sätts i samband med det barnsliga själslivets konflikter. Myterna sägs vara

> die Säkularträume der jungen Menschheit. /.../ Wie der Traum in individueller Hinsicht, so repräsentiert der Mythus im phylogenetischen Sinne ein Stück des untergegangenen Kinderseelenlebens.[9]

Utgrävningars "mörkröstade språk"

Detta dubbla nedstigande genom medvetandet och historien gör alltså Mårten Torpare i *Soldatens återkomst*. Från det klart medvetnas yta går grävandet ned till de grumliga och skräckfyllda minnen och intryck som ändå är det egentliga "fyndskiktet". Från den vetenskapligt klara och logiska historien når vi ned till de myter och föreställningar som i dunkel och hemskhet ändå frambär ett slags sanning bortom logiken. Vi känner inte de förträngda lager som finns i oss och behöver gräva ut dem för att känna oss själva. I sin självrannsakan inför 40-årsdagen säger Mårten Torpare:

---

[8] Ibid. Brev den 30.1.1899 och 6.2.1899.

[9] Sigmund Freud, *Die Traumdeutung*, Leipzig und Wien 1919, s. 375.

> Varje människa är på ett visst sätt årsbarn med världen och genomlever under sitt korta liv hela historien, från den dunklaste myten fram till det allra hårdaste och klaraste nuet.[10]

Dessförinnan har Mårten i sitt eget inre företagit en arkeologisk utgrävning:

> Min själ är en serie av avlagringar, vilka, ifall man gjorde ett tvärsnitt, grävde ett djupt dike genom den och använde samma metod som Schliemann vid utgrävningen av sina drömmars Troja i Hissarlik, skulle visa förvånansvärda, kanske på någon punkt stimulerande och på någon punkt skrämmande bilder.[11]

Här följer så en ytterst utförlig redogörelse för utgrävningarna i Hissarlik. De olika arkeologiska skikten och deras fynd beskrivs: först finner man rester av en stad, krukor, guld och värdesaker, men, när man kommit till de understa lagren, endast fynd av en kultur som

> blev grovstenigare, fattigare och mörkare, tycktes det, och det språk den talade genom de ting man fann var så otydligt och mörkröstat att man bara kunde uppfatta det som ett mycket avlägset mummel av ord, vars innebörd gått förlorad på oerhörda djup.[12]

I kanten av det dike arkeologerna grävt hänger alla dessa fynd i sina olika skikt, och som man i ivern att komma ner till "kulturens ungdom" inte noterat deras läge eller kommit sig för att skydda utgrävningen för regn, ras o. dyl., fann man till slut fynden liggande i en salig röra på dikets botten. På detta sätt blir den bild man får fram av det förflutna en förfalskning.

Hela denna – drygt fyra sidor långa – skildring av de Schliemannska utgrävningarna leder så till denna i dubbel mening homeriska liknelses fortsättning: "Ungefär så kan det också vara att företa utgrävningar i sin egen själ."[13] En rad detaljer i liknelsen utförs därefter, innan Mårtens självrannsakan slutligen mynnar ut i hans bekännelse till friheten.

---

[10] *Soldatens återkomst*, s. 198.
[11] Ibid., s. 190.
[12] Ibid., s. 192.
[13] Ibid., s. 194.

Framför allt urskiljer vi tanken om nuets förfalskande av det förflutna: liksom ytlagren i Hissarlik åstadkom en förfalskning av det sedan länge förflutna, så förfalskar också hos oss det medvetnas ytlager de djupare liggande lagren. Vårt klart medvetna jag förtränger och förfalskar det förflutnas dunkla minnen i sina ansträngningar att rationalisera och vårt nuvarande jag tränger sig obönhörligt emellan i våra försök att nå det som *då* var jag. Minnena förfalskas: vi kan inte två gånger stiga ned i samma flod.

Johnson anser också själv, i en intervju med mig den 24 september 1972, att denna arkeologiska bild i *Soldatens återkomst* har influerats av läsningen av Freud. Bekantskapen med Freuds verk daterar Johnson så tidigt som till 1923 i Berlin, då han låg sjuk och av en vän fick låna *Traumdeutung* och *Zur Psychopathologie des Alltagslebens*. Detta första intryck var en dramatisk upplevelse som enligt Johnson skedde "med 23-åringens hela receptivitet". Senare utvidgar och fördjupar Johnson ytterligare sin beläsenhet i ämnet Freud, närmast genom att läsa *Das Ich und das Es*.[14]

Eyvind Johnsons bild i *Soldatens återkomst* framhäver den stämning av skräck och hemskhet som är förknippad med detta "grävande nedåt". Den klassiskt bildade Freud frammanar samma stämning genom en bild ur den grekiska mytologin, Odysseus' nedstigande till underjorden. Släktskapen mellan resan nedåt-inåt genom medvetandets lager och stigandet ned genom jordlagren till mytens och det förflutnas riken och nedstigandet till dödsriket framhävs. Freud talar om hur "verflossene, abgetane, überlagerte und verdrängte Wünsche" återuppväcks genom drömmen:

> Sie sind nicht tot wie die Verstorbenen nach unserem Begriffe, sondern wie die Schatten der Odyssée, die, sobald sie Blut getrunken haben, zu einem gewissen Leben erwachen.[15]

Också i *Strändernas svall* (1946) är Odysseus' nedstigande till dödsriket ett nedstigande via drömmen till medvetandets understa lager. Teiresias, som endast ger röst åt vad Odysseus själv innerst inne vet, spår honom: "Långt in i dig själv måste du resa mot din vilja." När Odysseus hos fajakerna

---

14 Brev från Eyvind Johnson till Birgit Munkhammar 12–20 februari 1973.

15 *Die Traumdeutung*, s. 172.

Eyvind Johnson

SOLDATENS ÅTERKOMST

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Originalutgåva av Eyvind Johnsons roman Soldatens återkomst *från 1940.*

tänker på de skuggor han mötte i underjorden, vet han att det som svarade på hans frågor egentligen var "Mitt hopp, mina önskningar" [16]

Eyvind Johnsons bekännelse till friheten

Soldatens återkomst, som Eyvind Johnson började skriva sommaren 1940, utgörs av Mårten Torpares essäliknande funderingar. Mårten Torpare har alltifrån *Avsked till Hamlet* (1930) framträtt, när Johnson vill föra på tal sådant som har att göra med författandet. I den ganska okoncentrerade boken med sin handling kretsande kring det samnordiska krigsödet är Mårten Torpares resonemang behållningen, och de har själva sin tyngdpunkt i kapitel 10.

Kapitlet tjänar ett mycket viktigt syfte: att tillkännage Eyvind Johnsons förändrade politiska ställningstagande. För första gången hade han förödmjukande nog anledning att be om ursäkt för sin felbedömning. Under hela trettiotalet hade hans utveckling gått åt vänster, ända till dess att han motvilligt accepterade att utåt tiga om Sovjets missförhållanden i namn av folkfrontens antinazistiska enhet.[17]

Eyvind Johnson sade som det var: han ångrade att han hade valt att tiga med det han uppriktigt tyckte – av grupptryck och med grumliga skäl. Det krävde sin man att på detta sätt offentligen göra avbön och Eyvind Johnson var en författare som hade avsevärd intellektuell stolthet. Därför den långa och till synes omotiverade utläggningen om Troja för att kunna säga detta: jag hade fel och jag går tillbaka för att se var jag gjorde fel och för att kunna börja om från början.

Bilden av Troja leder rakt in till barndomens föreställningar och önskningar, som på sätt och vis visade sig vara de som mot 1870-talets slut förde Heinrich Schliemann rakt in till hans drömmars Troja i Hissarlik. Schliemann var en amatör på utgrävningar. Han var inte ens arkeolog, utan han gick efter sin barndoms sagor när han letade efter Troja.[18]

---

16 Eyvind Johnson, *Strändernas svall*, s. 199 resp. s. 446.

17 Om Johnsons politiska utveckling på 1930-talet, se Birgit Munkhammar, "30-talets perspektiv", i *Svensk Litteraturtidskrift*, nr 3–4 (1977). Örjan Lindberger har i sin mycket pålitliga biografi om Eyvind Johnson i två band: *Norrbottningen som blev europé* (1986) och *Människan i tiden* (1990) berört detta i del II, s. 14.

18 Se Hervé Duchêne, *L´or de Troie. Ou le rêve de Schliemann*, Découvertes Gallimard nr 250, 1995; även i F. Bergs "Trojanska kriget" nämns Schliemanns utgrävning av Troja.

På samma sätt försöker nu Mårten Torpare börja om från början. Först har han behovet att frilägga fyndplatsen från alla lager av missförstånd, förträngningar och rena lögner. Eyvind Johnson frammanar det han kom fram till år 1928 om Homeros: "Om jag har det krångligt går jag dit." Med Homeros *Iliaden* och *Odysséen* i handen ställer han färden till Troja, där han har den rätta, barnsliga hemkänslan.

Utmärkande för Homeros är den storsinthet och högaktning med vilken han omfattar även grekernas fiender, trojanerna.[19] Det draget lever vidare genom seklerna och framträder mycket tydligt i Fridtjuv Bergs återberättande av "Trojanska kriget" (det märks förresten ännu 2004 i storfilmen *Troja* med Brad Pitt som Akilles). *Iliaden* är inte en partsinlaga, utan Homeros ser och behandlar alla med samma mänskliga inlevelse. För Homeros är det inte nationella eller geografiska gränser som pekar ut skillnaden mellan barbari och demokrati. Den gränsen finns inom oss alla som en individuell möjlighet och som ett moraliskt värde.

Så vill jag till slut citera vad Mårten Torpare kommer fram till i *Soldatens återkomst*: en bekännelse till friheten och till den unika möjlighet som vi alla har – att säga sanningen som vi ser den, och inte frestas att tro att vi gör bäst i att tiga:

> Och du får inte glömma: att leva vid din ålder är inte bara att vara i livet och gå omkring och se ansikten och uppleva händelser utan det är lika mycket att minnas. Du måste se dig om. Du kan inte vara ett får i en skock och rusa framåt bara därför att ledarfåret ger tecken. Du måste kunna stanna själv och inför dig själv – se dig med klander och hopp. /.../
> Du är en fri man. Det är de fria och frihetsälskande mänskornas talan du måste föra när du öppnar din mun – och du måste föra den av tacksamhet mot livet där det kan finnas så mycket frihet; det är de fria samhällenas, de fria staternas talan du ska föra. Även om du bara kan viska så ska du viska det: *intet är högre än friheten, den rymmer allt.* Mänskan är för hög för att vara ett får i en fårskock. På en tortyrbänk kan din strupe, din tunga, din mun bräka vad som helst – men inne i din själ ska friheten bo kvar som det stora minnet av livet, och det som då kan *veta* inom dig ska veta att du är en av de fria männen på jorden.[20]

---

[19] Sture Linnér, *Homeros*, Stockholm 1985, passim.
[20] *Soldatens återkomst*, ss. 196ff.

Abstract

Eyvind Johnson's Excavation of Troy

The Swedish writer Eyvind Johnson (1900–1976) took an interest in the ancient world as a very young man. He met the Iliad and the Odyssey in a publication adapted to children, and his interest increased during his long political and literary apprenticeship. His novel "The Returning Soldier", which is the object of study in this essay, was written at a time when Johnson was in the process of changing his political conviction to a genuinely democratic view on society. This mental change was the result of a search into his own past for the purpose of learning "how things really were". Johnson establishes a parallel between the layers of the mind and the layers of history, which he develops into a programmatically clear metaphor in "The Returning Soldier". Johnson's introspection into his own mind is compared to Heinrich Schliemann's excavation of Troy. The stratigraphic model of layers in the human soul, with surface and deep layers, goes back to Sigmund Freud, whose works Johnson read already in the 1920s. Also the idea of archaeology as a symbol for the investigation of the human mind can be traced back to Freud, as has also been acknowledged by Eyvind Johnson. "The Returning Soldier" was written as a political statement. After the outbreak of the Second World War in September 1939, which was immediately followed by the occupation of Finland by the Soviet Union, Eyvind Johnson went through a painful crisis caused by his former loyalty to the Soviet Union. Digging through the historical past that is also his own past, he realizes that the Russian Revolution has changed into something utterly false.

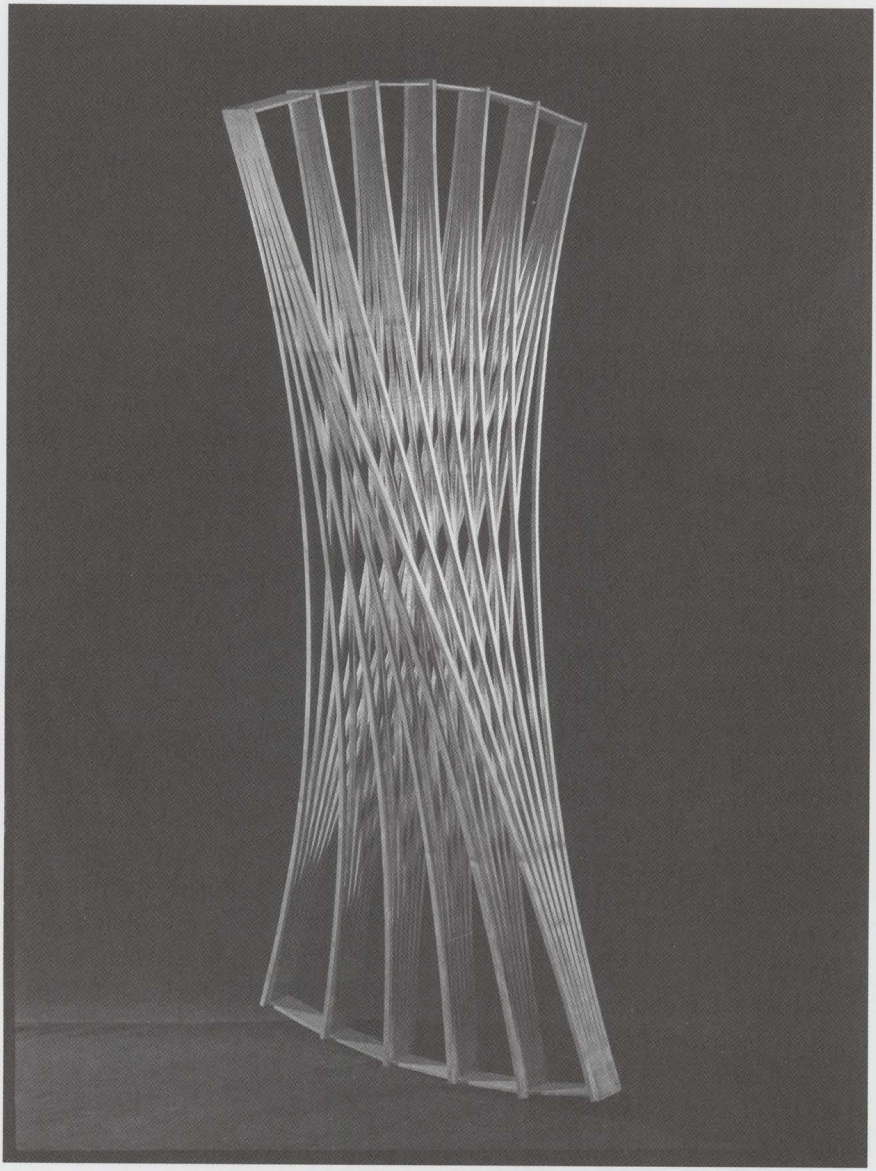

Ilhan Koman, träfigur (1975–1980).

Ilhan Koman retrospektivt

ANNIKA SVAHNSTRÖM

Tre retrospektiva utställningar av skulptören Ilhan Komans verk väckte under maj–juni 2005 stor uppmärksamhet i Istanbul. Det var första gången konstnärens samlade produktion visades i Turkiet, och intresset både från allmänhet och media var överväldigande. Över 100 000 besökare såg utställningarna i Svenska generalkonsulatets trädgård, i Yapı Kredi-galleriet vid İstiklal Caddesi och på Franska kulturinstitutet vid Taksim. Särskilt roligt var att så många ungdomar strömmade till, men också Ilhans stora familj och många vänner och medarbetare i Turkiet, Sverige och övriga Europa tog tillfället i akt att träffas och minnas en inspirerande vän och kollega. Initiativtagare till utställningar och symposium var den nybildade Komanstiftelsen under ledning av Ahmet Koman.

I samband med utställningarna ägde ett symposium rum på Svenska Forskningsinstitutet, där bl.a. konstnärerna och f.d. eleverna Barbro Hedström, Marco Veschetti och Françoise Ribeyrolles-Marcus, arkitekten Chet Kanra, Ilhans första hustru, författaren och f.d. galleriägaren Melda Kaptana samt vännen och författaren Yaşar Kemal deltog. Det blev ett livligt samtal, lett av Ilhans son Ahmet och flinkt tolkat till och från engelska, turkiska, franska och svenska. Vännerna, medarbetarna och eleverna beskrev det intensiva arbete och de lyckade och mindre lyckade experiment som låg bakom många av konstverken, och de vittnade om glädjen att ha fått tillhöra Ilhans stora vänkrets.

Ilhan Koman var född i Edirne 1923, samma år som den turkiska republiken grundades. Hans far var en känd läkare och familjen välbärgad. Han visade tidigt konstnärliga talanger och efter avslutad skolgång skrev han in sig vid konstakademin i Istanbul, där han utexaminerades som bästa elev. Åren 1947–1951 tillbringade han i Paris på ett stipendium från turkiska staten och hamnade mitt i efterkrigstidens omtumlande konstliv. Redan som student hade han dragits till abstrakt minimalistisk konst och nu fortsatte han trots lärarnas protester på den inslagna vägen. Han beundrade Rodin, inspirerades av skulptörerna Brancusi och Giacometti, men intresserade sig också för den mesopotamiska och egyptiska konsten i Louvren. I Paris träffade han sin första hustru Melda Kaptana, och 1951 föddes Ahmet.

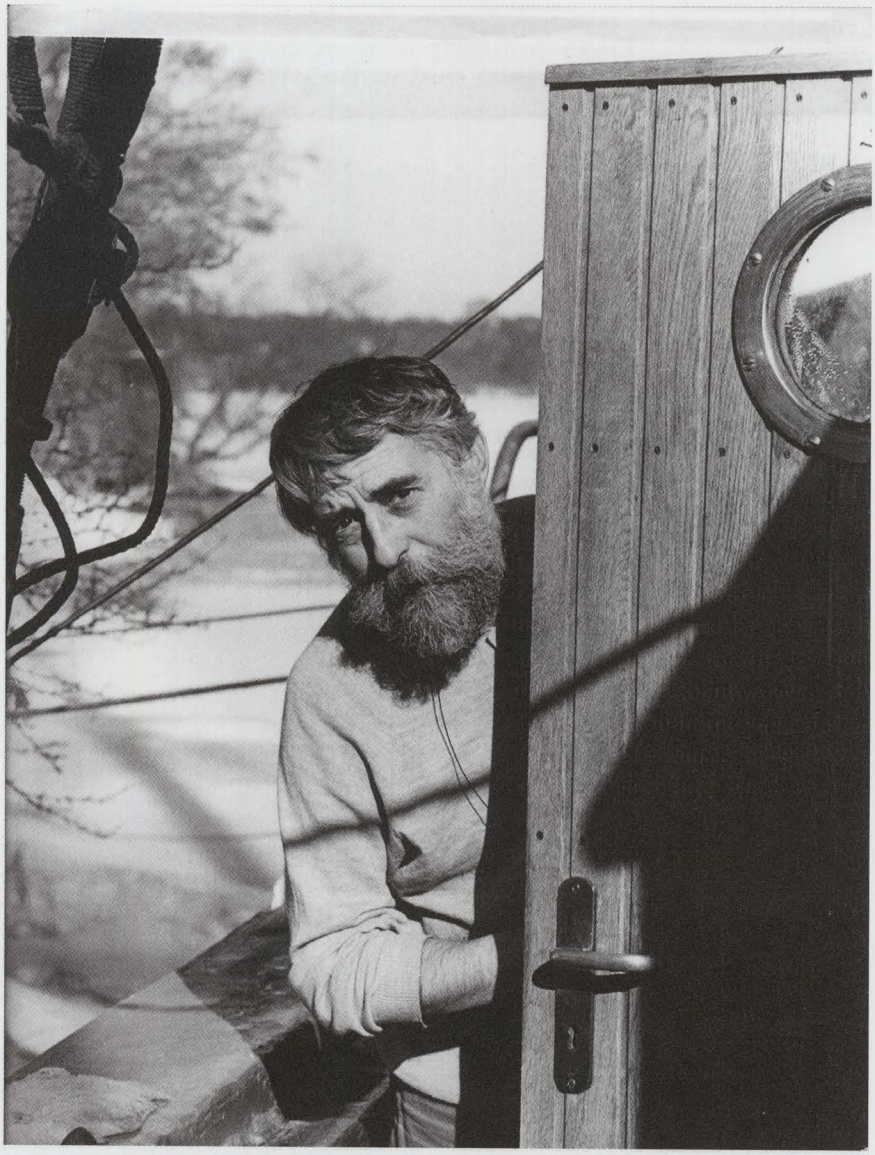

Ilhan Koman ombord på sitt skepp Hulda. 1970-tal. Foto: Familjen Koman.

Efter återkomsten till Istanbul arbetade Ilhan som lärare på Konstakademin. Hans mest kända verk under den tiden är den monumentala östra frisen på Atatürkmausoleet i Ankara (1952–1954), ett av hans få figurativa arbeten. Han kom att alltmer intressera sig för möjligheterna att integrera konst, arkitektur och urbanism och skapa en människovärdig miljö, något som skulle kännetecknа hans framtida arbete, där han ofta och framgångsrikt samarbetade med arkitekter.

År 1958 vann Ilhan Koman en designtävling om den turkiska paviljongen vid världsutställningen i Bryssel, där han också deltog i konstutställningen "50 Ans d'Art Moderne". I samband med detta passade han på att resa runt i Europa för att hälsa på goda vänner men också med tanken att under någon tid bosätta sig utanför Turkiet. Av en händelse kom han till Sverige. Föga anade han då att han skulle tillbringa de återstående och mest produktiva åren av sitt liv där. Större delen av tiden var han, hans andra hustru Kerstin (Zeinow) och en växande barnskara bosatta på skutan Hulda, som inköptes 1965, och som vintertid låg förtöjd utanför Drottningholm och under sommaren seglade i Östersjön. Många vänner har vittnat om den stora gästfriheten ombord.

Efter ankomsten till Sverige försörjde han sig först genom att bygga modeller på Ralph Erskines arkitektkontor, men han kunde snart ägna sig åt sitt eget konstnärliga arbete. Genom sina kontakter med arkitekter fick han en del uppdrag och från 1967 undervisade han i skulptur vid Konstfackskolan i Stockholm.

Åren 1955–1965 brukade Ilhan Koman kalla sin "järnålder". Med hjälp av svets och skärbrännare förvandlade han järnblock till "suggestiva organismer och fantasieggande arkitekturer" som en samtida kritiker uttryckte det. Besökare till Generalkonsulatet kunde sommaren 2005 glädja sig åt att se några av dessa verk utställda bland blommande magnolia- och kastanjeträd.

Efter hand övergick han till att arbeta i trä och hans verk kännetecknades i stället av lätthet, elegans och humor. År 1970 tillkom den s.k. *Vandrande gubben*, som han gjorde i flera upplagor (se omslagets baksida). Den består av ett långt fyrkantigt trästycke uppsågat i ena ändan, som när den placeras på ett sluttande plan vinglar omkring till åskådarnas förtjusning. En buktande kolonn av tunna träribbor är hans *hyllning till Brancusi.*

1970-talet kännetecknades av Ilhan Komans fascination för matematiska och geometriska strukturer, som han ägnade mycket tankemöda. Han experimenterade med hyperformer, hyperkoner, flexibla polyedrar och tetra-

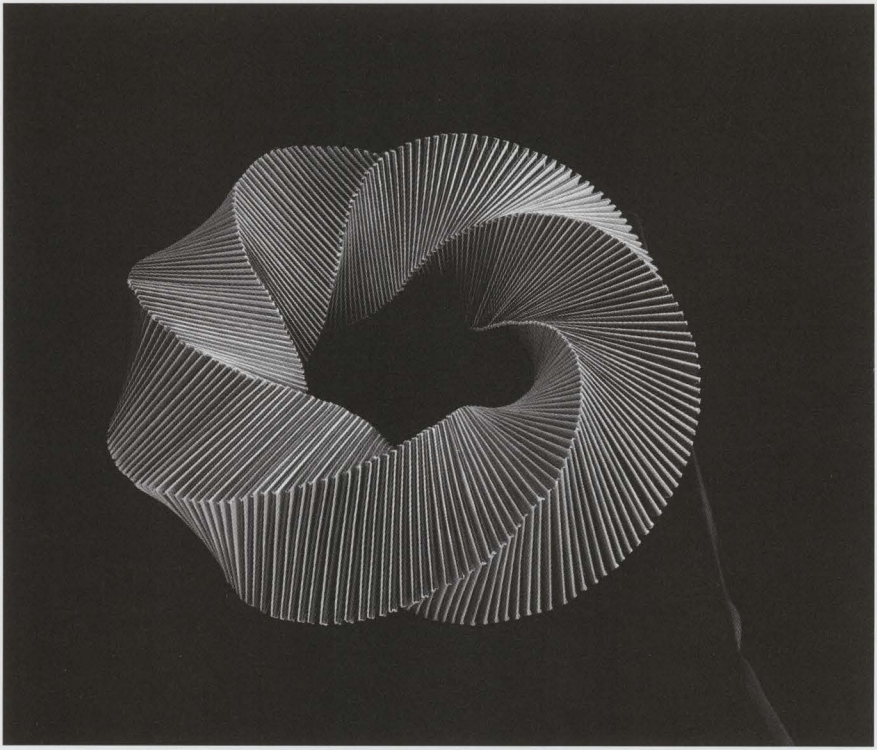

Möbiusband (1980–86)

Terrakottafigur (1978)

flexer och s.k. Möbiusband i olika material – trä, metall, papper och plexiglas – och registrerade t.o.m. några av resultaten hos Patentverket. Men han tillät aldrig teorin att ställa sig i vägen för konstupplevelsen. I stället bidrog den till att skapa skönhet och harmoni. Samtidigt intresserade han sig för naturformer som kristaller och snäckor, och de inspirerade till några av hans mest eleganta arbeten. Hans produktivitet var enorm och elever och medhjälpare har vittnat om svårigheten att hålla jämna steg med honom. År 1976 medverkade han i ARARAT-utställningen på Moderna museet och Biennalen i Venedig med s.k. *Vindrotorer*, där de geometriska formerna kom till användning. En sådan vindrotor snurrade långsamt i brisen från Bosporen framför Generalkonsulatet under sommarens utställning.

Under en vistelse i Paris 1978 tillverkade Ilhan en mängd små terrakottastatyer, avsedda att gjutas i brons (se bild på sid 83). Figurerna påminner om hettitiska idoler från en avlägsen forntid och liknar ingenting annat i hans produktion. På beställning av turkiska samlare göts tio av dem i Italien 1989.

Under 1960-talet deltog Ilhan Koman flitigt i utställningar i Sverige och på kontinenten, medan 1970-talet kom att upptas av offentliga uppdrag i Sverige. Tillsammans med arkitekten och gode vännen Chet Kanra deltog han i flera tävlingar. Ett av de mest kända resultaten är den 3,5 meter höga mönjeröda järnskulpturen *Från Leonardo till...*, som idag står utanför KTH:s arkitekturskola vid Karlavägen i Stockholm. Ursprungligen var den avsedd för Stortorget i Örebro, där den dock inte kom till utförande. Inte heller arkitekten Peter Celsings förslag om att ställa den i kolossalformat framför Kulturhuset i Stockholm förverkligades. Från Turkiet fick han beställning på ett konstverk som skulle placeras utanför försäkringsbolaget Halk Sigorta (nuvarande Yapı Kredi Sigorta) i Istanbul. 1980 blev efter en del svårigheter den stora skulpturen *Medelhavet* klar och fick sin plats vid en motorväg i stadsdelen Zincirlikuyu, en plats som knappast gjorde den luftiga vita kvinnogestalten med utbredda armar rättvisa. Försäkringsbolaget använde emellertid *Medelhavet* i sin logo, vilket gjorde det till ett av Turkiets mest kända konstverk, även om få vet vem konstnären är. Sommaren 2005 stod hon framför Yapı Kredi-galleriet mitt i Istanbul, inte heller det en idealisk placering. Detta föranledde pressen att diskutera var denna turkiska frihetsgudinna rätteligen bör placeras – dock utan att nå fram till någon slutsats. Man enades om att hon för att komma till sin rätt borde stå på en öppen plats, gärna med havet som bakgrund.

Sommaren 1978 drabbades Ilhan Koman av diabetes, vilket tidvis kom att sätta ner hans krafter. Efter en kort sjukhusvistelse gick han bort 1986. Minnesstunder hölls samtidigt i Kulturhuset i Stockholm, på Beaubourg i Paris och på Mimar Sinan-universitetet i Istanbul. Till hans postumt utförda verk hör *Riksvapnet* i Riksdagens plenisal och den spiralvridna metallskulpturen *Portal* på Cityterminalen i Stockholm.

Källor

Koman, Kerstin (red.), *Ilhan Koman*, Åhus: Kalejdoskop Förlag 1994.
Ilhan Koman Retrospektif/ Retrospective, Istanbul: Yapı Kredi Yayınları 2005.

Abstract

Ilhan Koman in Retrospect

In the summer of 2005, three retrospective exhibitions of the works of the sculptor Ilhan Koman (1923–1986) attracted great attention in Istanbul. More than 100 000 visitors saw the exhibitions in the garden of the Swedish Consulate General, the Yapı Kredi Gallery and the French Cultural Center. In connection with the exhibitions, a symposium was organized at the Swedish Research Institute. The initiative to the exhibitions and the symposium had been taken by the Koman Foundation, created by the artist's son Ahmet.

Ilhan Koman was born in Edirne in 1923. After graduating from the Academy of Arts in Istanbul, he studied in Paris 1947–1950 and returned to Istanbul to teach at the Academy until 1958. During this time he made a famous relief for the Atatürk Mausoleum in Ankara.

In 1958 he settled in Sweden, where he remained until his death in 1986, living with his family on board the ship Hulda at Drottningholm and teaching at Konstfackskolan in Stockholm. This was his most productive period. He participated in exhibitions both in Sweden and abroad, and he was commissioned many public works, mostly in Sweden, such as the sculpture *From Leonardo to...* in front of the Royal Academy of Technology in Stockholm.

His most famous sculpture in Turkey is the large female figure *Mediterranean,* commissioned by the insurance company Halk Sigorta in Istanbul. Among his posthumously executed works is the *Swedish National Coat of Arms* in the House of Parliament in Stockholm.

Svenskar vid Gallipoli 1915

BJÖRN PALMQVIST

Den 25 april varje år samlas tusentals australiensare och nyzeeländare på en öde strand på Gallipolihalvön. De samlas för att minnas sina landsmän som stupat där eller kanske för att stå på den plats där farfar eller gammelmorbror slogs för sina vänners och sitt eget liv. Vallfärdandet till Gallipoli är inte särskilt gammalt. På 1970-talet kunde man i stort sett stå ensam på stranden när solen gick upp på årsdagen av invasionen den 25 april 1915. Idag har det blivit en av de största vallfärderna av ickereligiös betydelse i världen.

Varför har det blivit så? Teorierna är många, som det ofta är med sociologiska fenomen. Att många australiensare och nyzeeländare har släkt som slogs på denna strand har naturligtvis sin betydelse. Men sedan är det också en känsla av att det var just där, på Gallipolis stränder, som dessa två länder föddes. Det var där de med sitt blod visade att de var mer än engelska kolonialister. De var "Aussies" och "Kiwis", och de gjorde saker på sitt sätt.

I gravarna, som står tätt på det två kvadratkilometer stora slagfältet, ligger tusen och åter tusen stupade. Två av gravarna tillhör svenskarna Ernst Lindell och Robert John Bruce. De hade flyttat till Australien, och när första världskriget bröt ut, bestämde de sig att slåss för sitt nya land.

Ernst Lindell verkar ha anlänt till Australien som seglare runt 1903; hans bror Gottfrid i Helsingborg var inte säker på årtalet, när han på 1920-talet tecknade hans dödsruna. Ernst bosatte sig i Freemantle i Western Australia. Vid krigsutbrottet 1914 anmälde han sig som frivillig och tog värvning i 16:e bataljonen. Efter att ha seglat till Egypten, där de australiska och nyzeeländska divisionerna var förlagda, skeppades han i april 1915 till den blivande krigsskådeplatsen.

Under kvällen den 25 april landade 16:e bataljonen på Gallipolihalvön, anförd av överstelöjtnant Harold Pope på en mycket smal kustremsa som fick namnet ANZAC[1] Cove. Striderna var hopplöst förvirrade bland de branta klippblocken, men Ernst och hans kamrater kämpade sin väg uppför de branta klipporna runt en stenformation som de döpte till Sfinxen och som än idag bär det namnet. Efter en veckas bittra strider hade de bitit sig fast på en liten utsatt kulle några hundra meter från strandens kant som fick namnet Pope's Point. Turkarna, under ledning av Mustafa Kemal, seder-

[1] Ackronym för *Australian and New Zeeland Army Corps.*

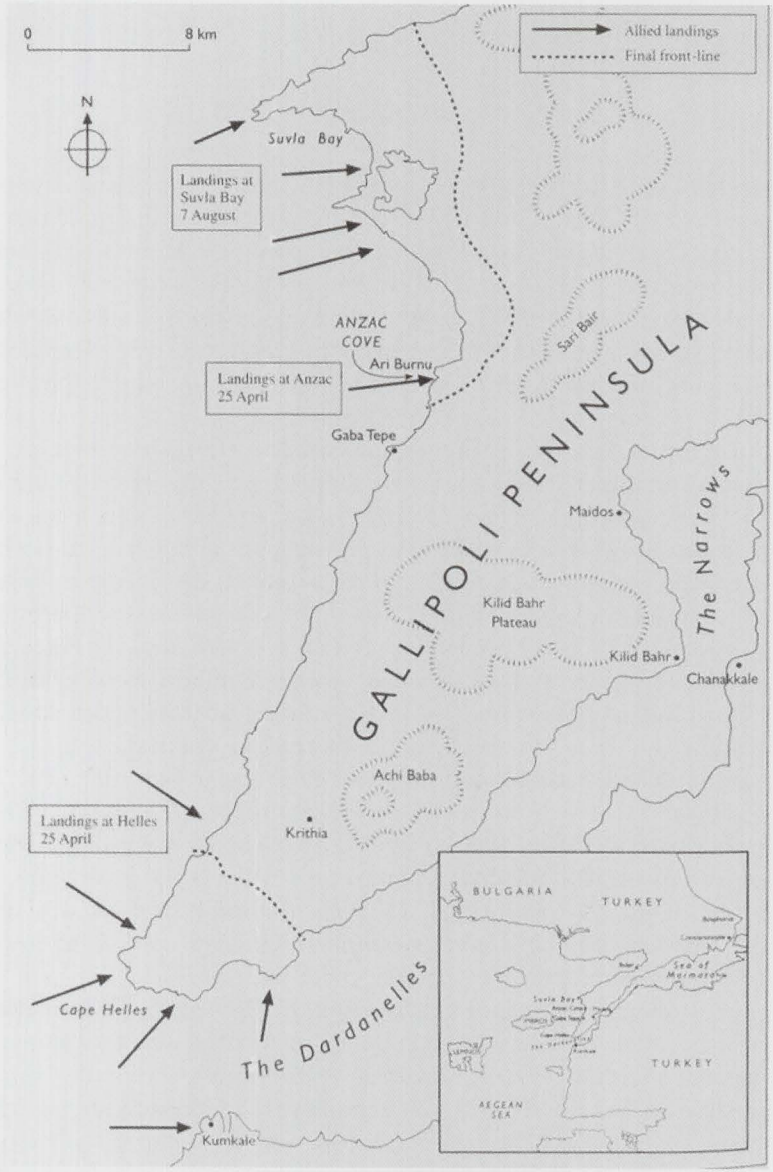

Karta som visar de allierades landstigning på Gallipoli i april och augusti 1915. Källa: I. McGibbon. (ed.), Oxford Companion to New Zealand Military History, OUP, 2000, med reproduktion på http://www.nzhistory.net.nz/war/gallipoli-map

mera Atatürk, satte in motattacker som slogs tillbaka. ANZAC-trupperna hade inte heller någon framgång med sina framstötar; slaget vid Gallipoli blev ett ställningskrig, där – åtminstone för den invaderande styrkan – det inte fanns en enda plats där man kunde undvika fiendens eld. Att gräva ner sig blev ett motto, och än i dag går Australiens soldater under namnet *Diggers*. Av 16:e bataljonens dagbok att döma återstod den 6 maj endast 293 av de cirka 1000 man som landsatts den 25 april. Två dagar senare träffades Ernst Lindell av en granatbrisad som tog även hans liv.

Likt Ernst var Robert John Bruce också seglare. Dock verkar han ha blivit adopterad i Australien och han hade, liksom många svenskar, tagit ett engelskt namn. I listorna över stupade från Australian War Memorial står det bara att han var född i Sverige. Robert, som bodde i Victoria, tog värvning i 7:e bataljonen. Till skillnad från Ernst överlevde Robert landstigningens första veckor. På försommaren drog striderna söderut på halvön, där de brittiska och franska divisionerna slogs fanatiskt men med ringa resultat. Något nytt måste prövas, och i London bedrevs ett annat slags kamp mellan förespråkarna för Gallipoli-fälttåget och dem som såg det som lönlöst att fortsätta. Gallipoli gavs dock en sista chans. Spelet var stort, belöningen för segraren var Konstantinopel. Nya divisioner skeppades in, en ny enorm landsättning norr om ANZAC Cove planerades, och det hela lades i händerna på en rad helt odugliga officerare. Företaget blev ytterligare ett fiasko. Robert överlevde de första veckorna av det gigantiska slaget, vilket inleddes i början av augusti, men dog av skador den 1 september.

Det enda som till slut fungerade bättre än någon kunde ha hoppats på var reträtten från Gallipoli. Vid jul 1915 hade ANZAC Cove tömts till siste man. Inte en enda soldat från de invaderande styrkorna dog i evakueringen.

Robert John Bruce och Ernst Lindell är två av de 8709 australiska soldater som stupade under åtta månader på Gallipoli. Deras namn finns att läsa på Gallipolis gravfält och vid Australian War Memorial i Canberra. Om någon står bland australiensare och nyzeeländare på Gallipolis strand och minns dem den 25 april, ANZAC Day, är en annan sak.[2]

Hur många svenskfödda män som deltog i striderna på Gallipolihalvön men överlevde är än så länge ett mörkertal, likaså antalet svenskar som slogs i de andra arméerna på turkisk mark 1915.

---

[2] Två andra svenskar som kämpade och dog av skador de fått på Gallipoli men som inte ligger begravda på halvön är John Erikson, vars grav finns i Egypten, och Eric Gustav Alfred Blomqvist, begravd på Lemnos.

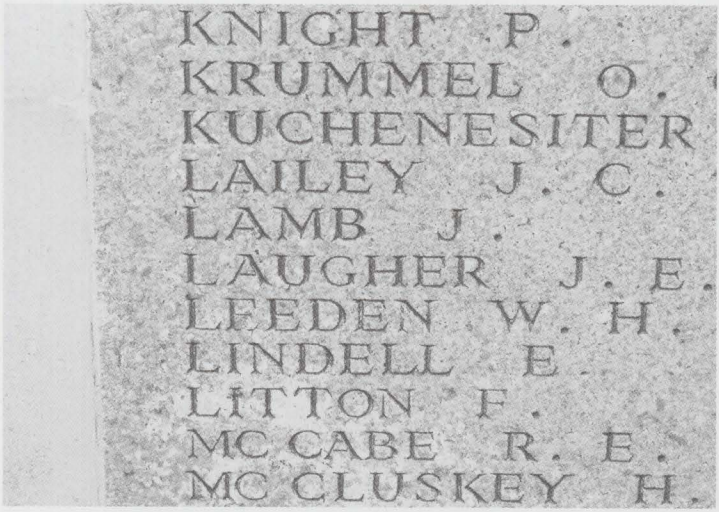

Ernst Lindell är begravd på Lone Pine Cemetary och Robert John Bruce på den intilliggande Shrapnel Valley Cemetary strax bakom kustlinjen vid ANZAC Cove. Foto: Björn Palmqvist.

Abstract

Swedes Participating in the Battle of Gallipoli in 1915

During World War I, 8709 Australian soliders from the 1st Australian Imperial Force (AIF) fought and died on the shores of Gallipoli, Turkey, in 1915. Among them were two soldiers of Swedish descent: Ernst (Ernest) Lindell of the 16th Battalion and Robert John Bruce of the 7th Battalion. On 25 April every year, thousands of Australians and New Zeelanders gather at Gallipoli in commemoration of their compatriots who fought in this battle.

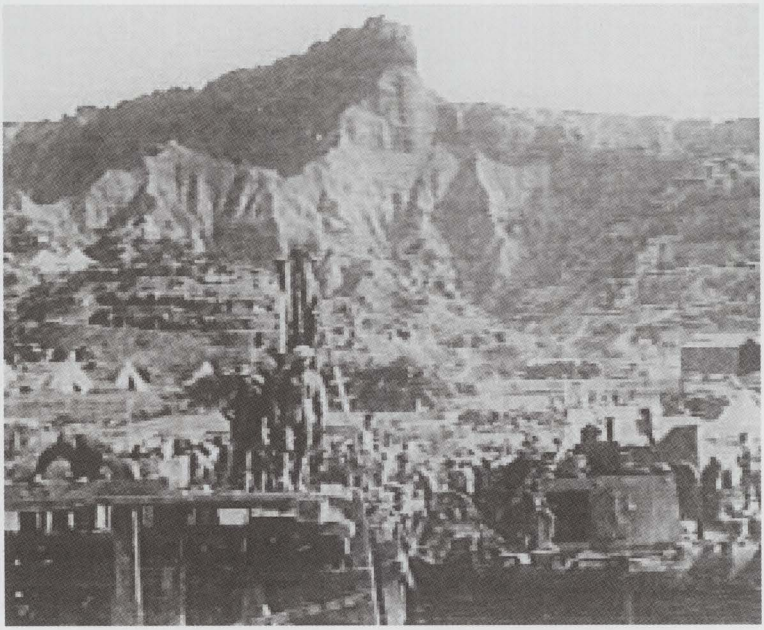

Den avslutande evakueringen av ANZAC Cove i december 1915, med den berömda Sfinx-klippan i bakgrunden.

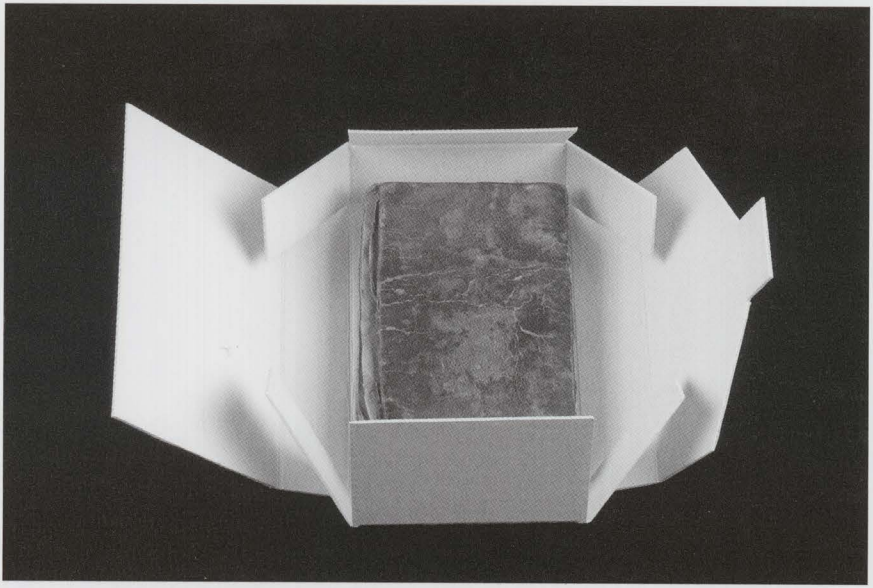

En av de skräddarsydda skyddslådor av syrafri wellpapp som tillverkats för förvaring av enskilda ömtåliga verk i den lundensiska Jarringsamlingen. Foto: Bengt Melliander, Universitetsbiblioteket i Lund.

Från Koranen till Ben Hur

Gunnar Jarrings samling av östturkiska handskrifter

GUNILLA TÖRNVALL

År 1982 donerade diplomaten och turkologen Gunnar Jarring (1907–2002) sin unika samling av handskrifter från Östturkestan till Lunds universitetsbibliotek. Under våren 2005 har ett projekt startat vid universitetsbiblioteket för att bevara och tillgängliggöra samlingen. Hitintills har handskrifterna statusbedömts och fått nya förvaringsmaterial. Dessutom har Jarrings handskrivna katalog digitaliserats och gjorts sökbar via en preliminär hemsida: http://laurentius.lub.lu.se/jarring

Gunnar Jarrings fältstudier i Östturkestan

Hösten 1929 reste Gunnar Jarring till Östturkestan, den nuvarande kinesiska regionen Xinjiang,[1] för att göra fältstudier inför sin avhandling i turkiska språk. Han fick hyra in sig vid Svenska Missionsförbundets station i Kashgar, beläget längs den gamla Sidenvägen. Jarring mötte ett medeltida samhälle, där tryckta böcker inte förekom och manuskript fortfarande kopierades för hand av yrkesskrivare i basarerna.

Under sin drygt halvårslånga vistelse i området köpte Jarring 115 handskrifter.[2] Dessa kom att bli grunden för en samling som numera består av 560 handskrifter, varav många är samlingsvolymer. Det är därmed den tredje största samlingen av östturkiska handskrifter i världen. Förutom att spegla det östturkiska samhället med klassisk litteratur och folklitteratur, islamiska religiösa skrifter, medicinhandböcker, historiska och juridiska dokument, manualer för hantverk och mysticism m.m., innehåller samlingen också

---

[1] Begreppet Östturkestan användes vid denna tid av turkfolk och i västvärlden. Sedan 1884 har den officiella benämningen på detta område i nordvästra Kina varit Xinjiang, eller Sinkiang som det tidigare transkriberades, vilket betyder "det nya (gräns)territoriet". Det fullständiga namnet på regionen är idag "Det autonoma uiguriska området Xinjiang". Benämningen Östturkestan används fortfarande av exiluiguriska organisationer och grupper i Xinjiang som kämpar för en egen stat, enligt Fredrik Fällman, "Martyrer, revolutioner och uigurer – material från Centralkina och Xinjiang i Svenska Missionsförbundets arkiv", i *Kyrka, helgon och vanliga dödliga. Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven* (2003), ss. 101, 114.

[2] Mer om studieresan och förvärvet av handskrifter finns att läsa i Gunnar Jarrings självbiografiska verk *Åter till Kashgar*, Stockholm 1979.

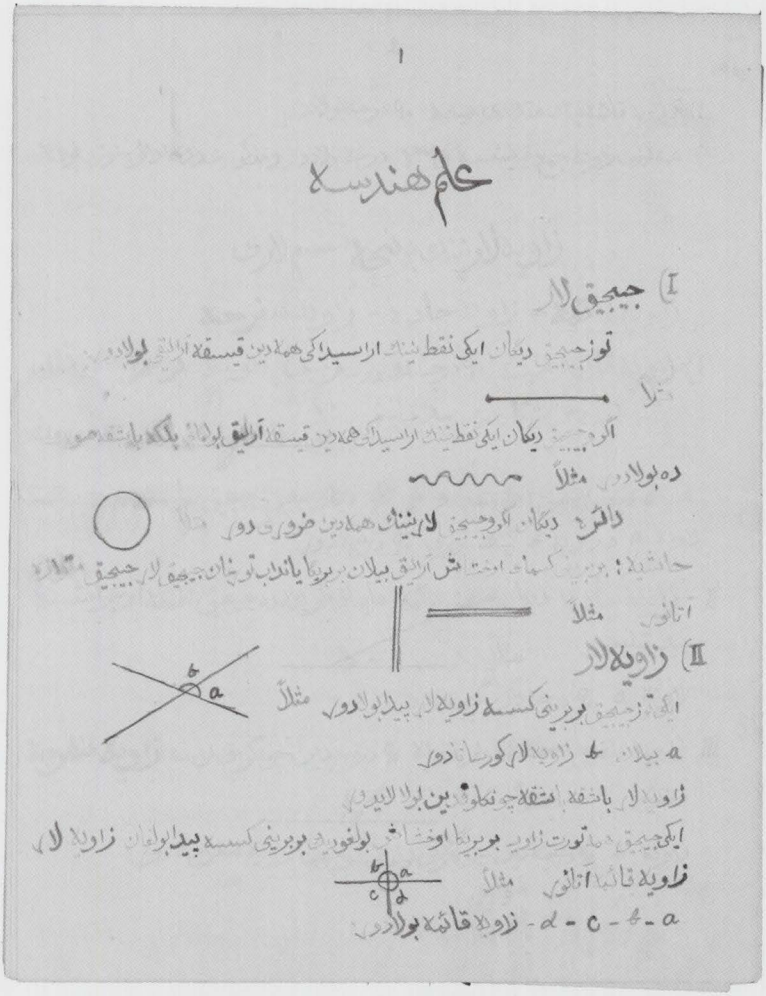

Skolbok i geometri från Svenska Missionsförbundets skola i Kashgar, 1920–1930-talet (Jarring Prov. 121). Har tillhört missionär Oskar Hermansson (1889–1951). Foto: Bengt Melliander, Universitetsbiblioteket i Lund.

många exempel från de svenska missionärernas arbete i Östturkestan. Mellan åren 1894 och 1938 utövade Svenska Missionsförbundet mission bland den muslimska befolkningen i Kashgar, Yarkand och Yangi Hissar. För detta ändamål bedrevs omfattande språkstudier och producerades många översättningar.[3] En grammatik och ett lexikon utarbetades av läkarmissionären Gustaf Raquette (1871–1945), som sedermera blev docent i turkiska språk vid Lunds universitet. Raquette är en av många missionärer som har bidragit med handskrifter till Jarringsamlingen, både av egen produktion och lokalt inköpta.

Gunnar Jarrings fältstudier resulterade i avhandlingen *Studien zu einer osttürkischen Lautlehre*,[4] som lades fram vid Lunds universitet 1933. År 1935 försökte Jarring återvända till Kashgar, men på grund av oroligheterna i området nekades han inresetillstånd. Han tog i stället tillfället i akt och studerade östturkiska resenärer och flyktingar som passerade Srinigar i Kashmir, på andra sidan den kinesiska gränsen. Vid detta tillfälle gjordes även ljudupptagningar av östturkiska dialekter, vilka förvaras vid Institutionen för lingvistik vid Lunds universitet.

Förutom turkspråk behärskade Jarring bl.a. arabiska, persiska, ryska, tyska, engelska, franska och tjeckiska. Den svenska underrättelsetjänsten fick upp ögonen för den unge språkbegåvade Jarring och knöt honom till sig under andra världskriget. På så sätt började hans diplomatiska bana, som senare ledde vidare till ambassadörsposter bl.a. vid FN och i Moskva. Parallellt med det diplomatiska arbetet fortsatte Jarring med sin östturkiska språkforskning, framförallt med utgångspunkt i handskrifterna i den egna samlingen, något som sedan tog förnyad fart efter pensioneringen och fram till hans död vid 94 års ålder.

Utöver handskrifterna finns vid Lunds universitetsbibliotek även Jarrings personarkiv och omfattande korrespondens, samt hans samlingar av centralasiatiska litografiskt framställda böcker och Missionsförbundets publikationer från Kashgar. Jarrings stora samling av tryckt Centralasienlitteratur förvärvades av Vitterhetsakademien och förvaras vid Stockholms universitet.[5]

---

[3] John Hultvall har skrivit om Missionsförbundets verksamhet i Östturkestan i *Mission och revolution i Centralasien. Svenska Missionsförbundets mission i Östturkestan 1892–1938*, Stockholm 1981.

[4] Det östturkiska språk som avses här kallas sedan 1930-talet för uiguriska, enligt Gunnar Jarring, *Prints from Kashghar*, Swedish Research Institute in Istanbul, Transactions, vol. 3, Stockholm 1991, s. 6.

[5] Denna samling presenteras närmare av Birgit N. Schlyter, "Gunnar Jarrings Centralasiensamling", i *Dragomanen*, årg. 6, 2002, ss. 37–49.

Mir ʿAli Shir Navaʿi, Divan, *trol. 1700-tal (Jarring Prov. 450). Köpt av Universitetsbiblioteket från Fritzes Hovbokhandel, Stockholm 1937. Foto: Bengt Melliander, Universitetsbiblioteket i Lund.*

Jarringprojektet i Lund

Gunnar Jarrings handskriftssamling innehåller ovärderliga källor till den östturkiska (uiguriska) kulturen och historien. För att bevara och tillgängliggöra den unika samlingen har ett projekt startat vid Lunds universitetsbibliotek. Projektets första del har fokuserat på preventiv konservering av handskrifterna och digitalisering av Jarrings katalog. Arbetet har kunnat genomföras tack vare generösa bidrag från Marianne och Marcus Wallenbergs Stiftelse.

Under perioden 1982–1994 utarbetade Jarring en handskriven katalog över handskrifterna. I samband med detta gav han dem ett provisoriskt nummer, Prov. 1-560. Jarrings tanke var att de sedan skulle ämnesordnas och få en annan beteckning samt att katalogen skulle tryckas. Detta kom dock aldrig att utföras, och Prov.-benämningen har blivit vedertagen. Jarrings handskrivna katalog har varit den enda sökvägen till samlingen och har endast kunnat konsulteras på plats. I det nu avslutade delprojektet har Jarrings katalog gjorts tillgänglig i digital form. De delar av katalogen som är skrivna på uiguriska (med arabisk skrift) har ännu inte kunnat publiceras, och som ett komplement kommer därför Jarrings handskrivna katalog att skannas som bilder (ej sökbara) och länkas till varje post. Jarrings katalogtext har följts så långt det varit möjligt. Den har fått tillägg i form av statusbedömning (Condition) och enstaka nyare bibliografiska uppgifter. Katalogen finns presenterad via den preliminära hemsidan (se ovan), men ännu saknas bl.a. en sökfunktion.

Jarringsamlingen i Lund omfattar allt från enstaka blad och rullar till tjocka inbundna volymer. Kronologiskt härrör de från 1500–1900-talen, med betoning på perioden 1800–1930. Flertalet är skrivna på inhemskt s.k. Khotan-papper, men även ryskt och svenskt papper förekommer. En stor del av handskrifterna och bokbanden är tyvärr mycket sköra. För att få en första överblick över samlingen och dess konserveringsbehov har en övergripande och kortfattad statusbedömning gjorts. Handskrifterna har fått bedömningen "Good", "Fair", "Poor" eller "Unusable", där de två sistnämnda kategorierna innebär att konserveringsbehov föreligger. Omdömena publiceras i den digitala katalogen. Statusbedömningen visade att mer än hälften av handskrifterna inte kan lånas ut till forskare eller utställning utan föregående konservering. En första åtgärd för att bevara dem har varit att tillverka skräddarsydda skyddslådor av syrafri wellpapp. De har också fått en tydlig uppmärkning, och särskilt känsliga volymer kommer att liggförvaras.

Mycket återstår att göra för att bevara och tillgängliggöra Jarringsamlingen. Inom det nuvarande projektet finns finansiering för att digitalisera cirka 10 procent av samlingen. Dessvärre är viktiga delar av samlingen i så dåligt skick att de först måste konserveras, både för att tåla hanteringen vid digitaliseringsprocessen, och för att all text ska komma med (vikningar, revor m.m.). Detta är ett problem eftersom Lunds universitetsbibliotek saknar konserveringsverksamhet. Hemsidan är än så länge ytterst preliminär, men en intressant tanke vore att utveckla den till att bli ett tvärvetenskapligt forum för östturkestansk (uigurisk) forskning och en presentation av Jarrings hela livsverk.

Exempel ur handskriftssamlingen

Gunnar Jarring samlade inte handskrifterna utifrån estetisk, utan filologisk, kulturhistorisk och historisk synvinkel. Samlingen innehåller därför endast enstaka praktverk, vilka har tillförts samlingen via donationer till Jarring eller inköp av universitetsbiblioteket. Majoriteten är skrivna på uiguriska, men även arabiska, persiska och uzbekiska handskrifter förekommer. Med sin stora bredd innehåller Jarringsamlingen ett representativt urval av östturkiska handskrifter.[6]

Klassisk litteratur

I samlingen finns en del poetiska verk, av bl.a. Mir 'Ali Shir Nava'i (1440/1441–1501). Nava'i tjänstgjorde som vesir hos timuridhärskaren Husayn Bayqara i Herat (nuvarande Afghanistan) och var en legendarisk kulturpersonlighet. Trots att persiskan var det dominerande kulturspråket, föredrog Nava'i det dåtida östturkiska skriftspråket tjagataiska. Han räknas som den störste poeten på tjagataiska, av somliga som den störste poeten på turkspråk överhuvudtaget. I Jarringsamlingen finns några gigantiska volymer av hans *Khamse* och *Divan*, men också mindre fragment av dessa diktverk och andra poem. Ett av de absoluta praktverken i samlingen, det rikt illuminerade Prov. 450, är Nava'is *Divan*. De 35 miniatyrerna finns beskrivna i en artikel av Karin Ådahl, som härleder dem till 1700-talets Kashmir.[7]

---

[6] Se även en översikt i Per Ekström & Ulla Ehrensvärd, "A Note on the Jarring Collection of Eastern Turki and other Oriental Manuscripts in Lund University Library", i *Turcica et Orientalia. Studies in honour of Gunnar Jarring on his eightieth birthday 12 October 1987*, Swedish Research Institute in Istanbul, Transactions, vol. 1, Stockholm 1988, ss. 187–191.

[7] Karin Ådahl, "A copy of the *Divan* of Mir 'Ali Shir Nava'i of the Late Eighteenth Century in the Lund University Library and the Kashmiri School of Miniature Painting", i Robert

Folklitteratur

Gunnar Jarring intresserade sig särskilt för den talade folkliga uiguriskan. Han sökte också i skrift efter genuint uigurisk litteratur, vilket han bl.a. fann i några *munazara*-dikter, dvs. allegoriska disputationer. Det är en välkänd arabisk och persisk diktform, ett slags poetiskt munhuggeri, som går ut på att vara så slagfärdig och vältalig som möjligt. Av *munazara*-dikterna i samlingen har Jarring kommenterat, transkriberat, översatt till engelska och i faksimil publicerat dels "Tävlingen mellan frukterna"[8] (Prov. 302:2) och dels "Konversationen mellan hästen och kamelen"[9] (Prov. 207, 208:4).

Missionsförbundets skrifter

Läkarmissionären Gustaf Raquette blev själv språkforskare, som tidigare nämnts, men även många av de andra missionärerna blev mycket kunniga i det östturkiska språket, vilket var en förutsättning för att kunna hjälpa och förkunna i området. Missionsförbundet startade ett eget tryckeri för att sprida de kristna skrifterna i större upplagor.[10] I Jarringsamlingen finns manus till dessa publikationer, alltifrån Bibeln och sångböcker till Lew Wallaces *Ben Hur* (Prov. 119), men även predikningar, skolböcker och andra dokument från verksamheten. En kuriositet i samlingen är inläsningen av Nya testamentet på uiguriska av Jacob Stephen[11] (Prov. 536).

Manualer

I samlingen finns många manualer, dels för världsliga hantverkare, dels för mer andliga övningar såsom drömtydning och förutsägelser. Som exempel på hantverksbeskrivningar kan nämnas skomakarnas (Prov. 43, 395:1, 500), kamelförarnas (Prov. 400:6), bagarnas (Prov. 41) och regnmakarnas (Prov. 53) manual, s.k. *risāle*.

Hillenbrand (red.), *Persian Painting from the Mongols to the Qajars: Studies in Honour of Basil W. Robinson*, London 2000, ss. 3–18.

8 Gunnar Jarring, *The Contest of the Fruits. An Eastern Turki Allegory*, Lund 1936.

9 Gunnar Jarring, *Some Notes on Eastern Turki (New Uighur) Munazara Literature*, Lund 1981.

10 En noggrann genomgång av tryckeriets verksamhet och publikationer finns i Gunnar Jarring, *Prints from Kashghar*, Stockholm 1991.

11 Jacob Stephen (1914–1991) var uigur, född i Yarkand och utbildad vid Svenska Missionsförbundet där. Stephen kom till Sverige på 1940-talet och blev svensk medborgare på 1950-talet. Han har skrivit en självbiografi: Jacob Stephen, *Flykting för Kristi skull*, Stockholm 1947.

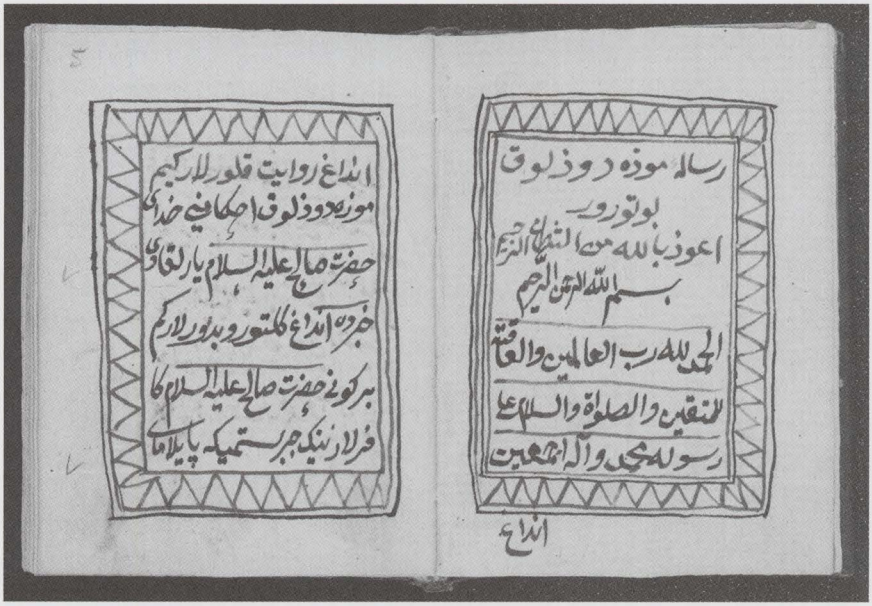

Risāle-yi-muzeduzluq, *skomakarnas manual, trol. tidigt 1900-tal (Jarring Prov. 500) Köpt i Östturkestan av missionär Sigfrid Moen (1897–1989) på 1930-talet. Foto: Bengt Melliander, Universitetsbiblioteket i Lund.*

Historiska verk

Av de historiska handskrifterna har störst internationellt intresse hitintills visats de verk som behandlar den muslimske härskaren Ya'qūb Begs regeringstid i Kashgar 1864–1877 (Prov. 115–117, 163, 197, 478). Efter en revolt 1864 kastades den styrande kinesiska Qingdynastin ut ur Östturkestan, och för första gången i historien var oasstäderna enade i en oberoende muslimsk stat, under Ya'qūb Begs styre. Staten upphörde med Ya'qūb Begs död och det därpå följande kinesiska återerövrandet. Det var en relativt kort, men betydelsefull period i Östturkestans historia, som väckte självkänslan och nationalismen hos befolkningen. Det var också första gången sedan etablerandet av Qingdynastin 1644 som ett så stort område bröt sig loss från kinesisk kontroll, vilket fick konsekvenser för den fortsatta kinesiska politiken.[12] Ya'qūb Begs regeringstid innebar ett uppsving för den lokala historieskrivningen, vilket bl.a. resulterade i handskrifterna i

[12] Ho-dong Kim, *Holy War in China. The Muslim Rebellion and State in Chinese Central Asia, 1864–1877*, Stanford, California 2004, ss. XIII–XVIII.

fortsatta kinesiska politiken.[11] Ya'qūb Begs regeringstid innebar ett uppsving för den lokala historieskrivningen, vilket bl.a. resulterade i handskrifterna i Jarringsamlingen, där Prov. 115–117 (tre deldokument, troligtvis med samma upphovsman) är en av de viktigaste källorna till Östturkestans historia under Ya'qūb Begs styre och bl.a. ger viktiga ledtrådar till varför emiratet kollapsade.[12]

Avslutning

De senaste 150 årens krig, revolutioner och moderniseringar har gått hårt fram med det skriftliga kulturarvet i den del av det innersta Centralasien som tidigare kallades Östturkestan. Tack vare Gunnar Jarring och de svenska missionärerna har en stor del av dessa skriftliga kvarlevor från en mer än 1000-årig kultur bevarats. Att vid Lunds universitetsbibliotek förvalta en sådan betydelsefull samling förpliktigar. Genom det nu pågående projektet att tillgängliggöra och bevara denna internationellt uppmärksammade och angelägna handskriftssamling hoppas universitetsbiblioteket att främja internationellt samarbete och vetenskapliga kontakter och på så vis hedra Gunnar Jarring och hans livsgärning.

Abstract

The Gunnar Jarring Collection of Manuscripts from Eastern Turkestan

In 1982, the Swedish diplomat and Turkologist Gunnar Jarring (1907–2002) donated his unique collection of Eastern Turkestan manuscripts to the Lund University Library. The Jarring Collection at Lund is the third biggest collection of Eastern Turkic manuscripts in the world and consists of 560 pieces, many of which are miscellanies. It is a broad collection and represents the history and culture of Eastern Turkestan (present-day Xinjiang) from the 16th to the 20th century.

From 1982 to 1994, Gunnar Jarring worked on a handwritten catalogue of the manuscripts. The catalogue could only be consulted in situ, and Jarring's intention to print it was never realised. In 2005, the University Library received a generous grant from the Marianne and Marcus Wallenberg Foundation, for the purpose of preserving the Jarring Collection. The first step of this preservation was to make

---

[11] Ho-dong Kim, *Holy War in China. The Muslim Rebellion and State in Chinese Central Asia, 1864–1877*, Stanford, California 2004, ss. XIII–XVIII.

[12] Brev från Ho-dong Kim till Gunnar Jarring, 29 februari 1985, Gunnar Jarrings arkiv, Lunds universitetsbibliotek.

suitable boxes for the manuscripts and a condition survey. Jarring's handwritten catalogue has been digitised and made accessible on-line (provisional homepage: http://laurentius.lub.lu.se/jarring). The next step will be to have a selection of the manuscripts digitised and published on-line.

Debatt

Med denna årgång av *Dragomanen* introduceras ett nytt forum för debatt, där vi framöver hoppas få se många intressanta inlägg i frågor angående Turkiet, svensk-turkiska förbindelser och andra aspekter av Istanbulinstitutets verksamhetsområde, inklusive institutets program och aktiviteter. Vi inleder här med två artiklar som tidigare och i något annan utformning varit publicerade i svensk press. De tar upp mycket centrala ämnen som ytterst rör människors värderingar och identiteter i en mångkulturell och mångspråkig värld. Som vinjett för vårt nya debattforum har vi valt en bild på den ständigt reflekterande, slagfärdige och fräcke Nasreddin Hoca, ur boken Abdülbâki Gölpınarlı (red.), *Nasreddin Hoca*, Istanbul: Remzi Kitabevi 1961, med teckningar av Abidin Dino (se också bilden på nästa sida).

Varför lyckades demokratin i Turkiet?

ELISABETH ÖZDALGA

I samband med den USA-ledda invasionen av Irak har Turkiets roll som modell för den politiska utvecklingen i Mellanöstern fått ny aktualitet. För dem som ser en motsättning mellan islam och demokrati, utgör Turkiets halvsekellånga erfarenhet av parlamentariskt flerpartisystem ett konkret exempel på att demokrati mycket väl kan utvecklas i ett muslimskt land. Eftersom de uttalade avsikterna med USA-invasionen varit att verka för demokrati, inte bara i Irak, utan också i andra delar av Mellanösternregionen, har utvecklingen i Turkiet använts för att ge trovärdighet åt det större projektet. Resonemanget bottnar emellertid i en tendens, inte minst hos representanter för Bush-administrationen, att underskatta komplexiteten i de faktorer som bidrar till en demokratis uppbyggnad och konsolidering. Det är denna fråga jag skall diskutera här i ljuset av den turkiska erfarenheten.[1]

Erövrandet av demokratin i Turkiet har inte varit något lättvindigt projekt. En mängd politiska, sociala och ekonomiska aspekter har format den historiska process som resulterat i en visserligen delvis bristfällig (flera militära ingripanden, brott mot mänskliga rättigheter, förtryck av den kurdiska minoriteten), men ändå relativt stabil demokratisk utveckling i Turkiet (kontinuerligt återkommande fria val; någorlunda fungerande rättsstatliga institutioner; relativt hög grad av pressfrihet). I ett samhällshistoriskt perspektiv bygger demokratisk utveckling på en sammansatt process; en konfiguration som inte godtyckligt låter sig inympas på sådana länder där förutsättningarna för detta ännu saknas.

Statehood

Den första punkten på Turkiets väg till demokrati gäller den långa tradition av *statehood*, det vill säga status som självständig stat, som det moderna Turkiet vilar på. Föregångaren, Osmanska riket, var organiserat kring en dynasti, som i tiden nästan exakt sammanföll med det Habsburgska huset (osmanerna 1300–1922; habsburgarna 1276–1918), och var i det avseendet

[1] En tidigare version av denna artikel publicerades som "understreckare" i *Svenska Dagbladet*, 15 juli 2004.

patrimonialt, dvs. det byggde på sultanens personliga makt och en framträdande roll hos hovstaten. Inom ramen för denna patrimoniala statsbildning utvecklades emellertid ett system av institutioner, som samtidigt begränsade sultanens makt genom att väva in den i ett komplicerat nätverk av lagar, traditioner och rutiner. En av grundpelarna i denna struktur utgjordes av de fiskala och militära organisationerna, vilka byggde på ett bestämt jordfördelnings- och beskattningssystem. Den andra grundpelaren utgjordes av religionen, vilken omfattade utbildningsinstitutioner (*mektep* och *medrese*), välgörenhetsorganisationer (*vakif*), lagar och domstolar. Inom ramen för detta regelverk reglerades också handel och hantverk, samt förhållandet mellan den muslimska och den icke-muslimska befolkningen (*millet*), vilken inom ramen för sina samfund tillskrevs relativt långtgående autonomi. Dessa institutioner förändrades givetvis under århundradena, men bevarade ändå en viss kontinuitet. Till detta skall läggas den reformering av den osmanska statsapparaten som påbörjades från och med 1800-talets början under inflytande från de stora samhällsomvälvningarna i väst.

Jämför man dagens Turkiet med de flesta länder i Europa, framstår det som en relativt svag statsbildning, där delar av de välfärdsinstitutioner som är utmärkande för dagens EU-länder saknas. Sett i förhållande till grannarna i Mellanöstern framstår emellertid Turkiet som en ganska stabil stat, något som bland annat går tillbaka på det faktum att de osmanska administratörerna, redan vid tiden för det moderna Turkiets bildande 1923, hade hunnit påbörja en reformering av utbildning, lagstiftning, domstolsväsende, kommunikationer samt press- och tryckfriheten. Den tjeckisk-brittiske antropologen Ernest Gellner är bara en i raden av många samhällsvetare som understrukit betydelsen av stabila statliga traditioner för det moderna nationalstatsbyggandet.[2] Sådana institutioner är också ett grundläggande villkor för demokratisk utveckling. Den andra punkten gäller jordfördelning och klassförhållanden i Osmanska riket. Går man en bit tillbaka i historien, finner man en annan och mindre konflikthärjad bild av förhållandena i Mellanöstern än den som dominerar i dag, där denna region framstår som huvudarena för djupgående lokala, nationella och globala intressemotsättningar. De hårda motsättningarnas Mellanöstern är i hög grad en produkt av de gränsdragningar och fredsuppgörelser som följde på första världskriget. Den amerikanske historikern David Fromkin har analyserat

2 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell 1983.

utvecklingen under de kritiska åren 1914–1922, då det osmanska väldet föll och ersattes av brittiska och franska mandat i Irak, Palestina, Syrien och Libanon. En utveckling som alstrade, snarare än löste konflikter.[3]

Ägarstrukturer

Ett annat, inte så ofta uppmärksammat förhållande är att det vid tiden för Osmanska rikets sammanbrott faktiskt aldrig genomfördes en kommunistisk revolution, liknande den ryska eller kinesiska. Den som utvecklat en teori kring detta är den amerikanske historikern Haim Gerber.[4] Det som banade väg för revolutionerna i Ryssland och Kina var en långvarig och långtgående utarmning av bönderna. Storgodsägandet dominerade och bönderna var livegna. Förtrycket gav också upphov till omfattande bondeuppror: Taiping-upproret (1850–1864) och Nian-upproret (1853–1868) i Kina och Pugachev-upproret (1773–1775) i Ryssland. I Osmanska riket var böndernas situation en annan. Här reglerades jordägandet av staten genom förläningar, *timar*, ett system, som tillsammans med andra institutioner (t.ex. *devşirme*, dvs. upptagandet av kristna pojkar att fostras som "slavar" för avancerade uppdrag i sultanens/statens tjänst) motverkade uppkomsten av en klass av stora och politiskt inflytelserika jordägare. Landsbygden i Osmanska riket, speciellt Anatolien och Bördiga halvmånen, kom därför, i de delar som inte dominerades av nomadstammar, att präglas av mindre eller medelstora bruksenheter, ett mönster som bestod ända fram till 1858, då lagstiftningen ändrades och jämnade vägen för större privat jordägande. Det var först efter 1858, som en mer betydande klass av stora jordägare utvecklades. Men även efter detta datum skedde strukturomvandlingen endast i begränsad omfattning, oftast i sådana områden som under den klassiska osmanska eran inte omfattats av *timar*-systemet. Beroende på storgodsägandets utbredning skedde således under det sista halvseklet av Osmanska rikets historia en ökad differentiering av ägarstrukturen mellan olika regioner: de små och mellanstora bruksenheterna bevarades i vissa områden, till exempel, större delen av Anatolien, medan storgodsen bredde ut sig framför allt i Irak, Syrien och Egypten. I dessa länder kom också storgodsägarna att dominera den politiska eliten under 1900-talet.

Det faktum att det mindre och mellanstora ägandet i stort sett förblev intakt i Anatolien är en av orsakerna till att övergången till det moderna

---

[3] David Fromkin, *A Peace to End All Peace*, London: Deutsch 1989.

[4] Haim Gerber, *The Social Origins of the Modern Middle East*, Boulder: Rienner 1987.

Turkiet i början av 1920-talet inte fick ett revolutionärt förlopp. Den övervägande delen av bönderna var givetvis fattiga, men de hade besparats livegenskap eller annat hårt förtryck och var på det stora hela självständiga odlare. Grundstrukturen på landsbygden var relativt egalitär och därmed fanns inte heller, inte ens under den osmanska tiden, underlag för omfattande missnöje (hungersnöd var sällsynt) eller bitterhet mot staten eller en med staten allierad storgodsägarklass. Avskaffandet av sultanatet och införandet av republik 1923 var inte ett resultat av en revolutionär process i den meningen att landet skakades av hårda klassmotsättningar. Den moderna, kemalistiska "revolutionen" var den statliga ämbetsmannaelitens verk, och strukturen på landsbygden påverkades inte nämnvärt av denna förändring i styrelseskicket. Avsaknaden av djupgående klassmotsättningar var ett förhållande som senare skulle underlätta utvecklingen av demokratiska institutioner.

I de analyser av den tyska agrara strukturen som ledde fram till Max Webers mest kända arbete, *Die protestantische Ethik und der "Geist" des Kapitalismus*,[5] gav denne en bild av Preussen som dominerades av speciellt hårda klassmotsättningar. Jordägararistokratin, junkrarna, var en anomali sedd ur marxistiskt perspektiv och Weber utvecklade sina egna sociologiska begrepp för att förklara dessa förhållanden. Junkrarna var en klass som under inflytande av den framväxande kapitalistiska ekonomin egentligen skulle ha spelat ut sin roll, men i stället för att vittra bort fortsatte de, i egenskap av maktlysten och hårt sammanhållen "statusgrupp", att utöva ett starkt politiskt inflytande. Deras konservatism, militarism och hyllning av staten påverkade den ideologiska inriktningen hos det politiskt betydligt svagare borgarskapet. Denna typ av allians mellan en aristokratisk, konservativ och militaristisk jordägarklass och staten uppkom aldrig i Turkiet. Dess junkerklass blev kvar i de områden som föll bort i samband med det moderna Turkiets uppkomst, bland annat dagens Irak och Syrien.

Nationellt oberoende

Den tredje punkten gäller betydelsen av kriget för nationellt oberoende. I ett politiskt perspektiv har kriget för nationellt oberoende 1919–1922 utan tvekan spelat en avgörande roll för efterkrigstidens demokratiska utveckling. Det är i detta sammanhang som betydelsen av Turkiets nationalhjälte,

[5] Max Weber, *Die protestantische Ethik und der "Geist" des Kapitalismus*, Tübingen: Mohr 1934.

Mustafa Kemal Atatürk, skall ses. Turkiet blev inte demokratiskt direkt efter det att den nya, oberoende republiken hade bildats 1923 – under mellankrigstiden leddes nämligen landet av en enpartiregim. Landet blev emellertid i kraft av Lausanne-fördraget 1923 en i grunden oberoende stat.

Betydelsen av denna självständighet är lättare att uppskatta om man jämför Turkiet med andra länder i regionen, som Iran, Irak, Syrien, Libanon och Egypten – länder som på grund av oljetillgångar och/eller sina strategiskt betydande geografiska lägen inte fått vara i fred för stormakterna England och USA, vilka med olika medel backat upp samarbetsvilliga eliter med privata intressen för ögonen. Situationen komplicerades ytterligare efter 1948 och staten Israels upprättande, vilket ökat den direkta och indirekta inblandningen från stormakternas sida. Turkiet har sluppit sådan inblandning och fick genom sin självpåtagna isolering "arbetsro" under mellankrigstiden, när Turkiet konsoliderades som nationalstat. Slutligen har den ekonomiska utvecklingen, där den fria marknaden fått utvecklas, öppnat vägen för en relativt snabbt växande medelklass. Marknaden har utvecklats i vågor, där den liberala politiken under 1950-talet och Turgut Özals liberaliseringsreformer under 1980- och 1990-talen betytt mycket för utvecklingen av ett fritt och rörligt samhälle.

Problemet Irak

För Iraks del har den historiska utvecklingen sett annorlunda ut. Efter mongolernas erövringar i mitten av 1200-talet och abbasidernas undergång fick området karaktären av gränsprovins, där perser och senare även osmaner tävlade om makten. År 1534 erövrades området av osmanerna och indelades redan då i de tre relativt självstyrande provinserna Bagdad, Mosul och Basra. Efter Osmanska rikets sammanbrott 1918 inleddes den brittiska mandatperioden, då ett nytt, enat Irak skulle skapas, något som dock visade sig mycket svårt mot bakgrund av de stora etniska och religiösa motsättningarna. Formell självständighet erhölls 1932, då den hashemitiske kung Faysal besteg tronen. Republik infördes 1958 genom en blodig kupp.

Flera av de villkor som legat till grund för en demokratisk utveckling i Turkiet har saknats i Irak: en tradition av stabilt statsbyggande; relativt egalitär jordägarstruktur; nationell enhet och självständighet; och en fri marknad. Sådana villkor skapas inte genom diktat. De är strukturellt betingade, med rötter långt tillbaka i historien. De har aldrig varit styrda av någon enskild plan eller vilja, utan är resultatet av ett oräkneligt antal beslut

tagna i många olika kontexter under historiens gång. Föreställningen att utifrån kunna framtvinga sådana förutsättningar är ett tecken på hybris.

Voluntarismen – tron på viljans makt till skillnad från intellektets – har bemäktigat sig supermaktens ledande politiker, något som givit oroande profetisk tyngd åt talesättet, att vägen till helvetet är stenlagd med goda föresatser.

Abstract

On the Successful Development of Democracy in Turkey

In this essay, which deals with the development of democracy in Turkey, the complexity of historical and structural factors involved in the process is underlined. Special emphasis is given to statehood – the fact that modern Turkey is a continuation of the Ottoman Empire, a state with roots in the 14th century; to the land regime in Anatolia, which was relatively egalitarian; to national independence; and, to liberalizing reforms and a relatively well-functioning free market economy.

Halvturk, nysvensk eller ...?

Om sverigeturkars tvåspråkighet och identitet

MEMET AKTÜRK

Många forskare anser att det finns fler tvåspråkiga i världen än enspråkiga. Det beror mycket på hur man ser på tvåspråkighet. Det finns nämligen olika definitioner och typer av tvåspråkighet samt skiftande omständigheter som ger upphov till den. Den typ som kanske mest intresserar personer av turkisk härkomst uppvuxna i Sverige är tvåspråkighet som har sitt ursprung i invandrarbakgrund. Här spelar hela fenomenet "invandring" en central roll. Dessutom är dynamiken mellan den invandrade föräldragenerationen och den nya generation som vuxit upp i Sverige också avgörande.

Språkforskare brukar prata om två eller tre huvudfunktioner av språk, nämligen kommunikation, uttryckande av identitet och kanske som hjälpmedel i tankeprocesser. Den funktion som står i fokus för tvåspråkighet bland personer med invandrarbakgrund är ofta uttryckande av identitet. Språk används emellertid inte bara för att *uttrycka* och bekräfta ens identitet, utan det kan även ha sin del i ett nytt *identitetsskapande*. Dessa två aspekter är som två sidor av ett och samma mynt.[1]

Föräldragenerationens erfarenheter av Sverige har stor påverkan på den nya generationens identitet. Det är inte ovanligt att invandrade föräldrar känner sig hotade i sin kultur och sina värderingar, med andra ord i sin identitet, i det nya landet. Ju större skillnaderna mellan kulturerna och mottagarsamhällets fördomar mot invandrarna är, desto större upplevs hotet av invandrarna. Ett av föräldrarnas huvudbekymmer brukar vara hur majoritetssamhället kommer att påverka familjen och i synnerhet barnen. Många barn och kanske även barnbarn till invandrare från Turkiet växer upp i en miljö där familjerna är rädda om de traditionella värderingarna och oroar sig för att barnen ska "förlora sin identitet". Eftersom språket är en så viktig del av identiteten, betraktas det ofta som en av de viktigaste fronterna i "identitetskampen". Har man förlorat *sitt* språk, har man också förlorat *sin* identitet, menar många turkiska föräldrar. Den stora frågan är då *vad* denna utrotningshotade identitet är, eller snarare *vems* identitet det egentligen handlar om.

---

[1] Artikeln skrevs ursprungligen för *Euroturk*, Turkiska ungdomsförbundet TUF:s tidskrift (se nr 2, 2006), och den återges här i lätt omarbetat skick.

Invandrargenerationernas olika villkor

Det finns betydande skillnader i hur föräldragenerationen och den nya generationen upplever det svenska samhället. Inte minst p.g.a. bättre färdigheter i svenska och tidigare socialisation i det svenska samhället har den nya generationen avgörande fördelar gentemot föräldragenerationen i sin bedömning av och anpassning till majoritetssamhället. Den nya generationen har därför även större chans att påverka eller medgestalta majoritetssamhällets syn på personer med turkisk bakgrund. Här spelar språk och tvåspråkighet en central roll som instrument i identitetsskapande. På det språkliga planet möts den nya generationen av olika krav från olika håll i Sverige. Å ena sidan ställer föräldragenerationen krav angående minoritetsspråket turkiska, för att barnen inte ska förlora "sin turkiska identitet". Å andra sidan är det en nödvändig förutsättning att man behärskar majoritetsspråket svenska för att kunna lyckas i majoritets-samhället. Kan man inte det, tycker majoritetssamhället att man och säkert även ens familj har integrationsproblem. Men även föräldrarna har förväntningar på sina barn vad gäller hög behärskning av svenska språket. Är man född och/eller uppvuxen i Sverige, så borde man prata bra svenska, menar alltså såväl svenskar som turkar. *Om* man då anses vara "svensk" när man uppfyller dessa krav är en annan viktig fråga. En del personer från både majoritets- och minoritetssamhället skulle troligen ha vissa reservationer vad gäller hur svensk man är, om man inte till sitt ursprung är etnisk svensk. Det är kanske delvis därför som man kan känna behov av ord som "nysvensk".

Det är i detta språkliga spänningsfält som man växer upp som en tvåspråkig person med så kallad invandrarbakgrund i Sverige. Man behöver alltså kunna turkiska för att vara "turk" enligt föräldragenerationens definition, samtidigt som man *absolut* måste kunna svenska för att över huvud taget få en chans att vara "svensk" enligt majoritetssamhällets definition. Problemet här är att fenomenet invandrartvåspråkighet fortfarande är ganska nytt båda för majoritets- och minoritetssamhället. Debatten kring språktest för medborgarskap i samband med förra riksdagsvalet och diskussionerna kring skolämnet svenska som andraspråk är symptomatiska för de svårigheter som det svenska samhället i sin helhet fortfarande har med invandrartvåspråkigheten. Det som minoritets- och majoritetssamhället är ovant vid är inte bara invandrartvåspråkighet utan även tvåspråkighet och mångkulturalism i allmänhet. Både det svenska och det turkiska samhället har naturligtvis historiskt sett haft en hög grad av flerspråkighet och mångkulturalism. Att dessa fenomen ändå upplevs som nya *nu* har vi nationalismen att tacka för. Under nationsbildningsprocessen på 1800- och 1900-

talen omstrukturerades nämligen båda samhällena enligt den nationa-listiska mallen. Enligt den skulle folkgrupper organiseras som homogena nationer med standardiserade institutioner inklusive ett standardiserat officiellt språk. Det gällde således att assimilera folkgrupper som avvek från den nya nationalnormen. Förbud mot minoritetsspråk och straff för att ha talat "fel" språk i vissa sammanhang var länge gängse metoder i båda samhällena. Det var alltså genom nationalistisk assimilation som en komplexare språklig och kulturell bild började reduceras till en enklare nationalistisk modell där medborgarna skulle vara enspråkiga i rätt språk. När invandringen från Turkiet till Sverige började på 1960-talet, var alltså den enspråkiga individen normen i båda samhällena. Samma norm dominerar fortfarande trots all kritisk forskning och alla viktiga sociala förändringar i bägge länderna.

Dubbel enspråkighet

Således har den nya generationens tvåspråkighet betraktats å ena sidan ur ett enspråkigt *svenskt* nationalperspektiv och å andra sidan ur ett enspråkigt *turkiskt* nationalperspektiv. Ingetdera perspektivet ger en balanserad syn på hur det egentligen är att växa upp i Sverige i en tvåspråkig miljö. Synen på invandrartvåspråkigheten är därför helt enkelt enspråkig-hetssynen gånger två. Man förväntas kunna både svenska som en person med helt svensk bakgrund i Sverige och turkiska som en genomsnittlig turk i Turkiet. Sammanfattningsvis är kravet på en tvåspråkig person med turkisk bakgrund i Sverige att vara dubbelt enspråkig i svenska och turkiska. Man förväntas dessutom vara både "svensk" och "turkisk" enligt nationaldefinitionerna. Uttrycker man sig på turkiska men använder enstaka svenska ord eller ibland byter till svenska, anses man ha misslyckats med turkiska och svikit "sitt kulturella arv". Gör man samma "misstag" på svenska genom att tala så kallad "Rinkebysvenska", förolämpar och förstör man det fina svenska språket. Dessutom bekräftar man fördomarna mot invandrare och stämplas som ointegrerad. Misslyckas man emellertid med båda två, så hamnar man i världens kusligaste gråzon där man inte vet vilket språk man talar och vem man är. Vad gäller detta påstådda språkliga ingenmansland, har vissa använt termen "halvspråkighet" som ett slags misslyckad tvåspråkighet. Det är i detta ingenmansland som man inte kan "hålla språken isär" eller "hålla sig till ett språk", ja inte ens uttrycka sig vettigt på vare sig det ena eller det andra språket. Lyckas man emellertid med båda språken enligt majoritets- och minoritetssamhällets krav och kriterier, öses beröm från tusen håll. Man förtjänar en sådan titel som "balanserat tvåspråkig" och belönas med

beskrivningar som en bro mellan de två språken och kulturerna. Då är man både "turk" och "svensk", eller åtminstone "nysvensk".

Kodväxling

Det finns ett stort problem med allt detta och det är att de tvåspråkiga försöker att hänga med i ett spel där spelreglerna bestäms av enspråkiga som saknar insikter om tvåspråkighet. Det är ingen som har frågat de tvåspråkiga om de egentligen har lust att definiera sin identitet och sitt språkbruk enligt dessa snäva enspråkiga och nationalistiska ideal. Lyckas man i detta spel är allt bra, men för många innebär detta en *lose-lose*-situation, eftersom spelreglerna baseras på en negativ definition av tvåspråkighet som dubbel enspråkighet, där avvikelser från den ena eller andra enspråkiga normen sätts i fokus. Jag har varit med om många tillfällen där enspråkiga kritiserade blandat språkbruk hos tvåspråkiga. Det sägs ofta "Ni är ju alla turkar, varför pratar ni svenska med varandra?". Denna snäva syn har även internaliserats av de tvåspråkiga. Många känner sig nästan tvungna att bikta sig efter varje gång de pratat "fel" språk med varandra eller blandat språken. Det är en av de största språkmyterna att man byter eller blandar språk därför att man inte kan språken tillräckligt bra. Säkert händer det någon gång att man kan ett visst ord eller uttryck på ena språket men inte på det andra. Men modern forskning visar att kodväxling, d.v.s. blandat språkbruk, har väldigt lite att göra med bristande kompetens. Många forskare menar tvärtom att smidig kodväxling är ett tecken på hög kompetens. Den har även mycket att göra med att skapa sin egen identitet som en flerspråkig och mångkulturell person i dagens komplexa samhälle.

På de tvåspråkigas egna villkor

Språkligt beteende precis som allt annat i mänsklig kultur formas av behov och möjligheter. Det är kanske dags att komma ihåg att det finns viktigare saker i livet än att vara rätt sorts "turk" och rätts sorts "svensk" eller att kunna precis allt i båda språken. Varför får man inte bara vara en flerspråkig mångkulturell person i stället? Är det inte viktigare att man växer upp som en lycklig person med bra självkänsla och självförtroende och att man skaffar sig en utbildning och goda förutsättningar för framtiden? Eller är det viktigare att undvika sådana meningar som *Tunnelbanaya hinna yapmamız gerek* (Vi måste hinna till tunnelbanan) för att göra "nationalisterna" nöjda? Det är hög tid att lyssna på vad den nya tvåspråkiga generationen själv har att säga

om sin identitet, på vilket språk som helst. Det är den nya generationens tur att enligt sina egna regler definiera vem man är och vad man behöver. Nu gäller det alltså att sluta säga "Du måste kunna det och det på turkiska/svenska" och i stället ge de tvåspråkiga motivation och möjligheter att utveckla turkiskan och svenskan på sina egna villkor. Visst är det bra att veta hur man borde prata med kungen eller den turkiska presidenten, men behöver man verkligen kunna det? Det vore säkert nyttigt att kunna hålla tal på bägge språken, men hur akut behöver man just denna språkliga färdighet? Om en ung kille vill kunna följa turkisk fotboll, så lär han sig allt språkligt som har med detta intresse att göra. Om man vill läsa på universitet i Turkiet, behöver man kunna skriva bra på turkiska, men inte om det enda som man skriver på turkiska är *post-it*-lappar. Alltså låt oss alla, enspråkiga som tvåspråkiga, *keep an open mind* vad gäller att blanda språk och försöka bli av med våra fördomar i detta avseende. Nya erfarenheter och omständigheter kräver ett nytt sätt att relatera till den nya generationens identitet och språk. Att sluta med etiketternas tyranni och ställa människan i centrum kan vara en början. Varför inte börja redan idag?

Abstract

Half Turk, New Swede or...?:

On the Bilingualism and Identity of Swedish Turks

Immigrant bilingualism is a relevant type of bilingualism for the Swedish society. The different experiences of the first-generation immigrants from Turkey and their children have an important influence on the new generation of Swedes of Turkish descent and their attitudes towards their own bilingualism. The monolingualist legacy of earlier nation-building processes in Turkey and Sweden also contributes to the narrow perspective on immigrant bilingualism. Consequently, the new generation is faced with complex expectations and demands from different sides, which are not easy to meet or reconcile. Culturally and linguistically, the norm is still the monocultural and monolingual Swede or Turk and the bilingual new generation in Sweden has difficulties in fitting into these narrow definitions. Such common sociolinguistic phenomena as mixing languages, code-switching and multiethnic youth slang remain socially stigmatized. We need a new way of relating to this generation and in order to do that we have to start paying attention to their special circumstances and needs.

In memoriam

Gösta Vitestam

2 mars 1921 – 30 maj 2005

Mänskligt att döma borde Gösta Vitestam ha större förutsättningar än de flesta att komma in i Paradiset. Ty i Paradiset talas *lughat al-malāʾika,* ”änglarnas språk”; det är arabiska. Och åt arabiska språket ägnade Gösta Vitestam sin mannakraft.

Gösta Vitestam var ordinarie professor i semitiska språk vid Lunds universitet under åren 1968–1986. Dessförinnan hade han i fyra års tid varit vikarie på den vakantsatta tjänsten. Även efter pensioneringen höll han så tät kontakt med sin gamla institution, att man rentav kunde få intrycket av att det egentligen var han och ingen annan som företrädde ämnet.

Semitiska språk är beteckningen på en stor språkgrupp bestående av både nu levande och döda tungomål. Professuren i semitiska språk omfattar i sin traditionella utformning fem språk, arabiska, hebreiska, arameiska, etiopiska och akkadiska. En omöjlig konstruktion kan tyckas – och har väl i sanningens namn också varit det. Professorn i ämnet har likväl förutsatts vara nöjaktigt förtrogen med samtliga dessa språk men dessutom ha profilerat sig vetenskapligt på ett eller ett par av dem.

Gösta Vitestams huvudfåra var arabiska. Han gick därmed i sin företrädares, Sven Dederings, fotspår. På frågan om vetenskapligt fokus var det naturligt för Gösta Vitestam att beteckna sig som ”renodlad klassiker”. Med det menade han att hans arabistiska forskningsintresse var riktat bakåt i tiden, mot den klassiska arabiska litteraturen. Den förblev han hela sitt liv trogen och där gjorde han sina vetenskapliga insatser. Sitt sista arabistiska bidrag gav han ut så sent som år 2004.

När Gösta Vitestam 1968 utsågs till professor i semitiska språk, hade han hunnit med inte mindre än tre tunga texteditioner. De låg alla inom ramen för det som traditionellt anses vara central arabistik och handlade, grovt uttryckt och i tur och ordning, om islamisk dogmatik, islamisk biografi och s.k. *adab*-litteratur.

Först i raden är doktorsavhandlingen *Kitāb ar-radd ʿalā l-jahmiyya,* tillskriven författaren ad-Dārimī, på svenska ”Boken: Vederläggningen av al-Jahmiyya”, C W K Gleerup och E J Brill 1960. Därefter följer *Kitāb ṭabaqāt al-fuqahāʾ ash-shāfiʿiyya,* tillskriven författaren al-ʿAbbādī, på svenska ”Boken: De shāfiʿitiska generationerna av rättslärde”, E J Brill 1964. Slutligen kommer *Kanz al-mulūk fī kayfiyyat as-sulūk,* tillskriven författaren Sibṭ ibn al-Jawzī. Editionen förelåg i manuskript 1968 och kom i tryck hos C W K Gleerup 1970. Glädjande nog har Gösta Vitestam trettio år senare översatt boken till svenska. Titeln är *Furstarnas skattkammare i fråga om sättet att uppföra sig,* Alhambra 2001.

Professorsutnämningen blev för Gösta Vitestam – liksom för flertalet forskare som når den akademiska toppositionen – en milstolpe. Om dessförinnan den vetenskapliga specimineringen stått i förgrunden, kom nu

andra plikter att dominera. Dit hörde att bygga upp en semitisk institution i tiden och att forskarhandleda ämnets doktorander.

Gösta Vitestam tillhörde en generation av semitister, som – helt i samklang med en gammal akademisk orientalisttradition – var inriktad på det skrivna, icke det talade, ordet. Till Gösta Vitestams storhet hör å andra sidan att han också insåg nödvändigheten av att ämnet reformerades och gjordes mera samhällstillvänt. Med hjälp av hängivna medarbetare introducerades modern arabiska och modern hebreiska, mellanöstern-kunskap och arabvärldslinje. På forskningssidan kunde Gösta Vitestam glädja sig åt flera doktorander. Fem disputerade, varav två *pro gradu,* tre förklarades docentkompetenta.

Den konungsliga fullmakten hade också en annan effekt. Befriad från specimineringstvånget blommade Gösta Vitestam ut som människa. Nu fanns plats för humanisten Gösta Vitestam och för popularisatorn. Nu blev det alltmer angeläget för honom att i vidare kretsar, både innanför och utanför universitetet, föra ut all den kunskap som hans forskningsarbete hade ackumulerat. I denna målsättning skilde han sig radikalt från sin företrädare. Sällan såg man Gösta Vitestam så entusiastisk och avspänd som när han inför en lyssnarskara, stor eller liten, fick lägga ut texten om det som fängslade honom. I denna folkbildande roll var han engagerad ända till sin död. Tomrummet efter Gösta Vitestam blir därmed stort hos Sydskånska Nationen, där Gösta Vitestam var mångårig inspektor, i Knutsgillet, i Lukasgillet, i Piratensällskapet, i Seniorakademin, i Mervetarna och i otaliga andra sammanslutningar, där Gösta Vitestam spred kunskap och glädje. Om Gösta Vitestams centrala plats i det lundensiska livet vittnar den massiva uppslutningen vid jordfästningen. Den ägde rum den 16 juni 2005 och förde genom yttre hedersbetygelser, fanor och standar, tanken till en statsbegravning.

För otaliga svenska och nordiska semitister kommer Gösta Vitestams namn att för alltid vara förknippat med Kiviksakademin. Idén med Kiviksakademin, Gösta Vitestams egen skapelse, var att vartannat år och under otvungna former samla etablerade semitister och doktorander till orientalistkonferens i Kivik. Det var ingen tillfällighet att det var just Kivik som valdes som konferensort och fick ge namn åt akademin. Kivik låg på Österlen; Gösta Vitestam brukade som en travesti på beteckningen Österländska språk, och med den humor som bara var hans, säga att han var professor i "Österlenska språk". Vad mera var, Kivik låg i hjärtat av Gösta Vitestams hembygd. Han var född på en gård i intilliggande Vitaby, och på Kivik hade han sitt sommarhus.

Kivikskonferenserna kan sägas ha haft tvenne huvudsyften, dels att låta deltagarna presentera sina pågående forskningsprojekt, dels att skapa

nationella och internordiska personkontakter. Med skånskt gemyt, kulinariska fröjder och kulturutflykter i omgivningarna lyckades Gösta Vitestam och hustru May skapa en atmosfär, som deltagarna mindes och längtade tillbaka till.

Textkritik och formalfilologi i all ära. Det må vara mig förlåtet om jag påstår att det var den arabiska poesin som kom Gösta Vitestams innersta väsen närmast. Själv poet tolkade han redan på 60-talet den förislamiske beduinhjälten, kvinnotjusaren och skalden Imruʾ al-Qays *muʿallaqa* till svenska. Etablerade svenska författare gav honom beröm för översättningen. Gösta Vitestams fascination inför den förislamiska diktningen kom likaledes fram i den expertföreläsning han gav vid den svensk-arabiska poesikonferensen i Lund 1984. Den bar titeln "The poetry among the ancient Arabs – a genuine trait of their character". Gösta Vitestam avslutade sin arabistiska bana med artikeln "Ökenpoesi i svenska rytmer". Det skedde i Vetenskapssocieteten i Lund, *Årsbok 2004*, ss. 113–128. I den artikeln finns mycket att hämta.

Nu när Gösta Vitestam har lämnat jordelivet, ser jag honom i andanom framför Paradisets port, hör honom uttala fridshälsningen *As-salāmu ʿalaykum!*, "Frid över eder!" – och inifrån få svar – *Wa-ʿalaykumu s-salām!*, "Och över eder frid!" Måhända är det Jibrīl, ärkeängeln Gabriel, som öppnar. Måhända håller Gabriel *Boken* i handen och ger Gösta Vitestam, som en prövosten för äktheten hos personen framför sig, uppmaningen: *Iqraʾ !*, "Läs!" Denne svarar: *Aqraʾ* , "Jag läser", och släpps in.

I Paradiset får Gösta Vitestam möta Imruʾ al-Qays och hela raden av namnkunniga arabiska poeter. Där får han tillfälle att själv dikta, excellera i de sexton klassiska versmåtten, föreläsa och kommentera.

Gösta Vitestam efterlevande är hustru May, f.d. klinikföreståndare, sönerna Håkan och Göran – den förre konstnär och reklamman, den senare filosof och mångsysslare – barnbarn och övrig släkt på Österlen.

Bengt Knutsson
Docent i semitiska språk och mångårig medarbetare till Gösta Vitestam.

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul

Institutets organisation

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul upprättades 1962. Det är en ideell förening och har till ändamål att främja svensk, företrädesvis humanistisk forskning rörande Främre Orienten, huvudsakligen Turkiet. Istanbulinstitutet leds av en styrelse med säte i Stockholm och utgörs av ett forskarkollegium med valda ledamöter, som inom sig utser en ledningsgrupp. Institutets vetenskapliga verksamhet administreras av en föreståndare stationerad i Istanbul.

Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner, en stödorganisation till institutet, bildades 1988. Den arrangerar egna kulturprogram.

Istanbulinstitutet utdelar stipendier för kortare forskningsuppehåll i Turkiet och Främre Orienten och större stipendier för egna studier och assistentarbete vid institutets forskningsbas i Istanbul. Rum för forskningsvistelser kan hyras i institutets hus i Istanbul.

Information om stipendier, bokning av rum i Istanbul samt medlemskap i institutets forskarkollegium och vänförening tillhandahålles av Istanbulinstitutets kansli i Stockholm.

Forskningsbas i Turkiet: c/o Consulat général de Suède,
P.K. 125, Beyoğlu, TR 80072 İstanbul.
Gatuadress: Palais de Suède, İstiklâl Caddesi 497, İstanbul.
Tel.: 0090-212-251 41 19. Fax: 0090-212-249 79 67.
E-post: sri@kilim.com.tr
Hemsida: www.sri.org.tr
Föreståndare: Docent Karin Ådahl.
E-post: adahl@superonline.com

Kansli i Sverige: Kansliet för de Svenska Instituten i Rom, Athen och Istanbul, Skeppargatan 8, 3 tr., 114 52 Stockholm.
Tel.: 08-662 75 70. Fax: 08-665 31 33.
E-post: sfii@swipnet.se
Kanslist: Lilian Hedman-Björling.
Sekreterare: Professor Jan Olof Rosenqvist, Institutionen för lingvistik och filologi, Uppsala universitet, Box 527, 751 20 Uppsala.
Tel. och fax: 018-471 14 24.
E-post: jan_olof.rosenqvist@lingfil.uu.se

Istanbulinstitutets styrelse efter årsmöte 2005

Ambassadör Kjell Anneling, *skattm.*
Docent Lars Karlsson
Professor Johan Mårtelius
Professor Catharina Raudvere
Professor Jan Retsö, *v. ordf.*
Professor Jan Olof Rosenqvist, *sekr.*
F.d. statssekreterare Karin Rudebeck, *ordf.*
Docent Birgit N. Schlyter
Departementsrådet Greger Widgren

Revisorer
Aukt. revisor Bo Lidén
Bibl.rådet Folke Sandgren

Revisorssuppleanter
Aukt. revisor Hans Andersson
Professor em. Pontus Hellström

Forskarkollegiets ledningsgrupp
Docent Lars Karlsson, *ordf.*
Docent Annika Rabo, *sekr.*
Professor Elisabeth Özdalga, *v. ordf.*

Hedersledamöter
Professor em. Carl-Gustaf Andrén
F.d. Europaparlamentarikern m.m. Maj-Lis Lööw

Föreningen Svenska Istanbulinstitutets vänner

Kansli: Skeppargatan 8, 3 tr., 114 52 Stockholm
Plusgiro: 997 52-8.
E-post: info@istanbulvanner.se
Hemsida: www.istanbulvanner.se

Vänföreningens styrelse efter årsmöte 2005

Fil. kand. Hedvig von Ehrenheim
Professor Ulla Ehrensvärd
Bergsingenjör Göran Engström, *sekr.*
Styresman Johan Engström
Ambassadör Kaj Falkman, *ordf.*
Fil. dr Anne Karahan
Bergsingenjör Karl-Olov Larsson, *skattm.*
Företagare Burhan Reşid
Docent Birgit N. Schlyter, *v. ordf.*
Översättare Lena Ullman
Civilingenjör Stefan Öfverholm

Revisor
Aukt. revisor Hans Andersson

Revisorssuppleant
Aukt. revisor Jan Bergman

Ny vänner i Istanbul

ÅSA LUNDGREN

Föreningen Svenska Instanbulinstitutets Vänner har numera en lillasyster. Sedan 2004 finns nämligen en lokal vänförening i Turkiet. En av initiativtagarna till bildandet av denna förening var institutets direktör Karin Ådahl, som nu också är föreningens vice ordförande. Ordförandeposten innehas av Johan Bruce, VD för företaget Iris i Istanbul. Birgitta Kurultay är sekreterare och Åsa Lundgren skattmästare.

Juridiskt sett är vänföreningen i Turkiet en lokalavdelning till vänföreningen i Sverige. Den består för närvarande av drygt 20 betalande medlemmar. Dessutom är samtliga medlemmar i SWEA (Swedish Women's Educational Association) "kollektivanslutna". Föreningens syfte är att stödja institutet och att öka intresset för de aktiviteter som äger rum där. Ett annat syfte är naturligtvis att medlemmarna ska ha trevligt tillsammans.

Den första aktivitet som anordnades, då föreningen var alldeles nybildad, var en stadspromenad till flera av Istanbuls vackraste och mest intressanta moskéer. Promenaden leddes av Johan Mårtelius, professor på Arkitekturhögskolan i Stockholm.

I november 2004 möttes medlemmar från den svenska och den lokala vänföreningen i Istanbul för att fira 30-årsjubileet av institutets inflyttning i Dragomanhuset. Jubileumskvällens program inleddes med ett kortare anförande av Per Wesslau, tidigare VD för AstraZeneca Turkey och dåvarande ordförande i den lokala vänföreningen. Flera mycket intressanta anföranden och föredrag hölls under kvällen, som avslutades med "öppet hus" i hela Dragomanhuset och en mottagning i Karl Johansalongen. Ett halvår senare, i maj 2005, höll forskningsinstitutets styrelse sitt årsmöte i Istanbul. Detta var det första styrelsemötet med den då nyutnämnda ordföranden Karin Rudebeck. De lokala vännerna inbjöds i samband med detta till en mottagning där de fick möjlighet att bekanta sig med Karin Rudebeck och de andra ledamöterna i styrelsen.

I juni var det dags för nästa sammankomst. Då anordnades en filmkväll i Andrénauditoriet med visning av Lena Nilsson-Wärffs film "Off the Loom". Den handlar om Adam Munthes mattillverkning i Konya och dennes samarbete med den svenska designern Agneta Svensk. Efter filmen

fick vännerna tillfälle att samtala med Adam Munthe och Lena Nilsson-Wärff, som fanns på plats denna kväll.

I december samlades föreningens medlemmar till en glöggafton i samband med professor Elisabeth Özdalgas föreläsning om turkisk islam, den näst sista föreläsningen i institutets föreläsningsserie hösten 2005.

Under år 2006 kommer förhoppningsvis bl.a en resa att äga rum, i juni eller juli, till utgrävningen i Labranda där docent Lars Karlsson har lovat att guida oss.

Fr. v. Istanbulinstitutets föreståndare Karin Ådahl samt Åsa Lundgren, Johan Bruce och Birgitta Kurultay från styrelsen för de svenska Istanbul-vännernas systerförening i Istanbul.

Rapporter från institutet och dess vänförening

I enlighet med den ordning som infördes i förra årgången av *Dragomanen* hänvisas läsaren till Istanbulinstitutets och dess vänförenings respektive hemsidor (www.sri.org.tr och www.istanbulvanner.se), där man kan ta del av årsberättelser och rapporter från olika aktiviteter under det gångna året.

Årets stipendiater var följande:

Stora stipendiet (40 000:-) våren respektive hösten 2005
Fil. dr Jenny Wallensten, Institutionen för Antikens kultur och samhällsliv, Lunds universitet.
Fil. kand., MA Elin Strand, SFII Istanbul.

Det mindre stipendiet (12 000:-) våren respektive hösten 2005
Barbro Björkman, doktorand i filosofi (bioteknik), Kungl. Tekniska Högskolan, Stockholm.
Fil. dr Malin Grundberg, Historiska institutionen, Stockholms universitet.

Stipendier (à 7000:-) i turkologi ur Schylanders fond
Fil. stud. Sabina Dadasheva, Institutionen för lingvistik och filologi, Uppsala universitet.
Fil. stud. Alexander Höglin, Institutionen för lingvistik och filologi, Uppsala universitet.

Vänföreningens resestipendium (8000:-) 2005
Det nyinrättade resestipendiet från Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner delades ut för andra året gemensamt till arkeologistudenterna Lovisa Strand och Jesper Blid för studier av material från Östra stoan respektive Zeushelgedomen i Labranda.

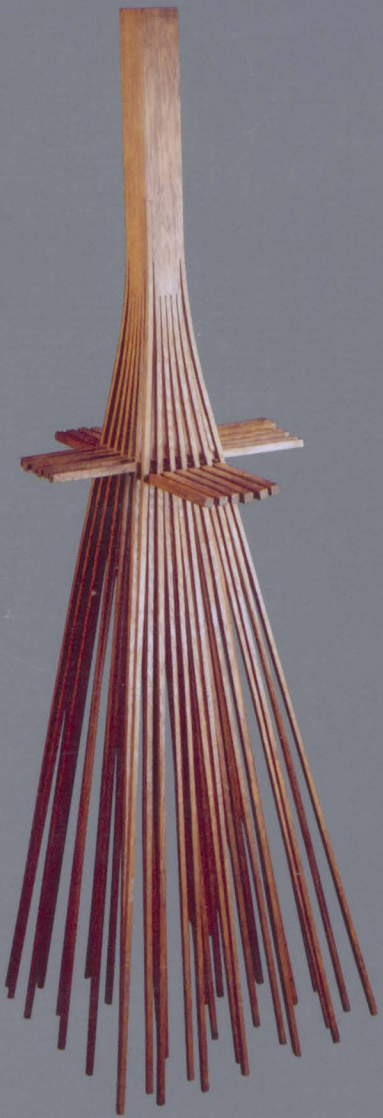

Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul
Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner